GYERTYÁN ERVIN

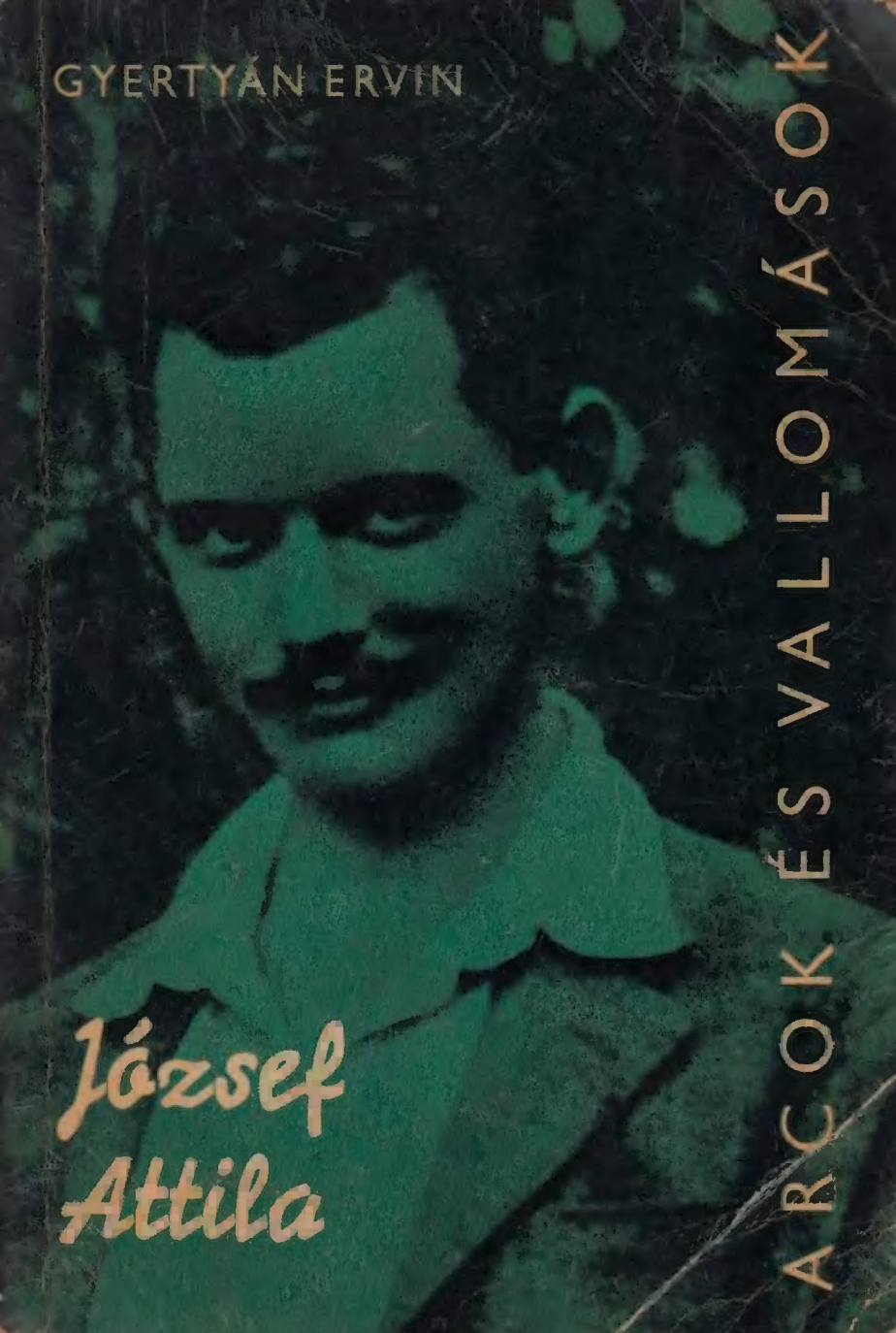

József Attila

ARCOK ÉS VALLOMÁSOK

Desi Kulber

GYERTYÁN ERVIN · JÓZSEF ATTILA

ARCOK ÉS VALLOMÁSOK

MEGJELENT KÖTETEI

Szabó József: Lengyel József
Diószegi András: Illés Béla
Gyertyán Ervin: József Attila
Féja Géza: Tamási Áron
Pók Lajos: Babits Mihály
Vargha Kálmán: Móricz Zsigmond
Győri János: Áprily Lajos
Vezér Erzsébet: Ady Endre
Somlyó György: Füst Milán
Gondos Ernő: Bálint György
Kerékgyártó István: Tersánszky Józsi Jenő
Szabó Ede: Krúdy Gyula
Vekerdi László: Németh László

ELŐKÉSZÜLETBEN

Rónay György: Kassák Lajos
Czine Mihály: Szabó Pál
Gordon Etel: Nagy Lajos
Győri János: Kaffka Margit
B. Nagy László: Veres Péter
Baróti Dezső: Radnóti Miklós
Domokos Mátyás: Illyés Gyula
Réz Pál: Szomory Dezső
Kónya Judit: Sarkadi Imre

Gyertyán Ervin

JÓZSEF ATTILA

alkotásai és vallomásai tükrében

Szépirodalmi Könyvkiadó
Budapest

Második kiadás

A képanyag és a kronológia
FEHÉR ERZSÉBET
összeállítása

© Gyertyán Ervin, 1970

A lírikus vallomása: a vers. Önarcképe: az életmű, amelyet, verseiben és verseivel fest magáról, s amelyet mindig árnyal, finomít, amíg ki nem hull kezéből a toll. Az élet és az alkotás más művészeti ágakban gyakran bonyolult, gyakran titokzatos kapcsolata, a maga pszichológiai és társadalmi rejtvényeivel, a lírai költők esetében többnyire leegyszerűsödik, hiszen a költő maga és közvetlenül végzi sorsának, helyzetének, élete tényeinek és fordulatainak értékelését és értelmezését. Olyannyira, hogy indokolt kétséget ébreszt, van-e erkölcsi létjogosultsága, joga a biográfusnak, más értelmezést adni, más hangsúlyait, csomópontjait kijelölni, mint amit a költő maga adott és kijelölt: közeledhet-e az élethez és az emberhez más úton, mint a művén keresztül. Más szóval, az életnek az az értelmező, megvilágító, s így a műélvezést kiegészítő szerepe, amely a többi művészetekben éppen azért kap jelentőséget, mert ez az élet elrejtőzik a mű mögött, mert éltető nedvei áttételesen, alakot váltva szívódnak fel a műalkotás szöveteibe, a lírai költőnél, éppen a közvetlenebb megfelelés következtében, más s talán korlátozottabb szerepet kap.

Különösen ez a helyzet József Attilával kapcsolat-

ban, akiről köztudomású, hogy „sebeit mindig kitakarta", hogy életét — éppen ez zsenialitásának egyik stigmája — minden átköltés és minden rejtjelezés nélkül, a maga nyers és hiteles valóságában avatta költészetté, az őszinteségnek, a számadásnak, a tudatosításnak azon a hőfokán, és azzal a már-már mazochista szenvedélyességgel, ami világirodalmi rangjának és eredetiségének egyik legfontosabb tényezője. Az ő esetében az életmű, verseinek gyűjteménye valóban a legtökéletesebb arckép és a leghitelesebb vallomás. Levelei, prózai önvallomásai, biográfiai adatai csak színezhetik és konkretizálhatják ezt a képet — de nem magyarázzák, hanem maguk is belőle nyerik magyarázatukat —, vagyis nem olyan forrásértékűek, kulcsot adók a mű és alkotója mélyebb megértéséhez, mint egy regényíró, esszéista, színpadi szerző, vagy akár egy kevésbé realisztikus költő esetében.

Világosan tükröződik ez magából a hagyatékból — dokumentumokból, levelezés anyagból —, amely a költő után fennmaradt. A fiatal József Attila életútját bőséges prózai vallomásanyag, levél szegélyezi. Makóról, Bécsből, Párizsból nővérének, József Jolánnak; és tanárjának s később is atyai barátjának, Galamb Ödönnek írt levelei, első nagy szerelmével, Vágó Mártával való s szinte teljességében fennmaradt levelezése, élettársához, Judithoz írt sorai, plasztikus képet rajzolnak elénk a költő kamaszéveinek és ifjúságának problémáiról, hangulatáról, életérzéséről, eseményeiről — emberi-világnézeti-költői formálódásáról. Az érett, a már nagy költővé vált József Attila azonban alig hagy maga után ilyen „prózai" nyomokat. Azok a dokumentumok, relikviák, amelyek éle-

tének utolsó hat-nyolc esztendejével kapcsolatban fennmaradtak — néhány kivétellel — száraz, s legfeljebb filológiai érdekű tényközléseket — életének körülményére, lakására, anyagi helyzetére, verseinek publikálására stb. — vonatkozó adatokat tartalmaznak, de már nem adnak úgy hírt a költő belső életéről, nem dokumentumai életének, a szónak emberi, pszichológiai értelmében. S meggyőződésünk, hogy az elveszett vagy még lappangó írásai-levelei sem módosítanának lényegesen ezen a képen. S nemcsak azért, mert életének ez a korszaka a legmagányosabb és legelszigeteltebb, hanem főként azért, mert a költészet ekkor már teljesen elszívja és felszívja magába a költő egész szubjektív világát, s nem hagy teret a prózai jellegű vallomásoknak. Már csak „a tudásnak" tesz panaszt verseiben, már egész népét tanítja. S ha mégis prózára fordítja a szót, akkor nem önmagáról, hanem a világ dolgairól beszél — ahogy elapadnak az önmagáról hírt adó, ifjúkori lírájának ízeit, játékosságát, kedvességét idéző levél-vallomások, úgy szaporodnak meg a teoretikus jellegű írások, cikkek, tanulmányok, amelyek élete utolsó hat-nyolc esztendejének szinte kizárólagos prózai megnyilatkozásai.

Életének és hagyatékának ez a sajátos adottsága természetesen meghatározza azt az összeállítást is, amely a költő önvallomásai alapján szeretné emberi arcképét az olvasók elé állítani. A fiatal, még költői hangját kereső és saját személyiségét még a nagy elődök és mesterek művészi maszkja mögül elő-elővillantó József Attila megismeréséhez — érzésünk szerint — hasznos és értékes kalauzul szolgálnak ezek a prózai dokumentumok, amelyekben, felszabadulva a

vers fegyelme, esztétikai eszményeinek kötelmei alól, szabadabban vall önmagáról, és közelebb enged magához, és leplezetlenebbül, stilizálatlanabbul mutatja be emberi arculatát, mint olykor eme esztendők verseiben. Később azonban, le kell mondanunk erről az útikalauzról, de nincs is szükségünk rá. Hiszen az érett József Attila költészetét, azt a költészetet, amelyet már csak az ő személyisége és géniusza tölt ki és határoz meg, éppen a pszichológiai hitelesség, az élet és a költészet, az ember és a vers szinte utolérhetetlen adekvátsága jellemzi. Az a hitelesség és az az adekvátság, amely csak a líra legnagyobbjainak adatott meg, s amely fölöslegessé is tesz minden egyéb interpretációt.

Mindazonáltal ez a tény összeállításunknak elkerülhetetlenül az egyoldalúság s az aránytalanság látszatát kölcsönzi, hiszen éppen József Attila költői fejlődésének legértékesebb korszakához nyújtja a legszűkebb dokumentációt, utalja az olvasót azokra a forrásokra és élményekre, amit a költő versköteteiben is megtalál, amíg az előkészület és az indulás esztendeihez bőségesebb anyaggal szolgál. Éppen ezért egy félreértést szeretnénk elkerülni. Ez a kis könyvecske nem lép fel, és nem is léphet fel azzal a törekvéssel, hogy a költő arcképét önmagában, a maga teljességében megrajzolja. Mindössze segédkönyv és kiegészítő olvasmány kíván lenni a költő verseinek olvasásához, amellyel voltaképpen együtt adja teljes emberi arcképét, annyit téve hozzá a költő összegyűjtött verseiből önmagából is kialakuló portréjához, amennyivel az előzetes vázlatok és skiccek teszik teljesebbé egy festmény vagy freskó megértését. Célunk, hogy a

költő emberi dokumentumai, levelei, feljegyzései, és életének állomásaira, fordulataira leginkább utaló költeményei segítségével közelebb vigyük az olvasókat ahhoz az emberhez, aki József Attila volt, s aki a maga emberi tulajdonságaival, érzésvilágával, intellektuális habitusával, egyéni és társadalmi élményeivel az emberi aranyfedezetét adja századunk egyik legkiemelkedőbb magyar költői teljesítményének, a szocialista líra világviszonylatban is egyik legrangosabb jelentkezésének. Szemünk előtt tehát a költőnek és művészetének népszerűsítése lebegett, nem pedig valamiféle biográfiai intimpistáskodás, vagy akár szaktudományos igényű búvárkodás. Ezért mindenekelőtt József Attilát magát beszéltettük, a költő saját kezéből származó dokumentumokat válogattuk össze, tudatosan korlátozva saját szerepünket és idézett biográfusai szerepét, e dokumentumok és keletkezési körülményeik megértéséhez feltétlenül szükséges felvilágosítások szűkszavú közlésére.

Előző, József Attila életművéről szóló könyvemben *(Költőnk és kora.* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963) ezt írtam: „A költő máris szoborrá merevedve áll a magyar költészet panteonjában, ahol az irodalmi közvélemény szinte ösztönös mozdulattal jelölte ki helyét, megelőzve és kész helyzet elé állítva az irodalomtudományt, a történetírást és az esztétikát egyaránt. De méltóképpen ott áll-e emberi és szocialista öntudatunkban is? Felmértük-e a valóságos jelentőségét, amely — talán a mi hibánkból is — csak most bontakozik ki az európai kultúrában?" Akkor e kérdések elsősorban a szakma és a szakemberek felelősségével kapcsolatban merültek fel. Most a közvélemény szem-

pontjából ismételjük meg. Hiszen a levelek, dokumentumok, vallomások eme gyűjteménye közzétételének legfőbb célja éppen az lenne, hogy a József Attila szoborrá merevedett alakját leemelje a talpazatáról, és ismét élettel, a maga valóságos emberi tartalmával töltve meg hozza el közénk; hogy a különféle felfogásokban és kisajátításokban egyoldalúvá, sőt gyakran már klisévé merevített alakjának (s ezekben a leegyszerűsítésekben egyidőben az iskolai irodalomoktatás, a sajtó és népszerűsítő irodalom egyaránt ludas volt) visszaadja a maga teljes emberi-költői dimenzióját. Hiszen egy lírai életműben mindig egy embert szeretünk meg, fogadunk testvérünkké, a maga teljes emberi közvetlenségében. József Attila, a proletariátus, a szocializmus nagy költője, a harcos költő és bátor gondolkodó is azzal kapja meg emberi hitelét, ha feltárul előttünk az út is, amelyen az eszme és a művészet ormaira feljutott; ha megismerkedünk azzal az emberrel, aki társunk volt minden emberi-társadalmi szenvedésben, megalázottságban és ínségben, aki pokolra szállva lett dudássá, minden emberi vágy és törekvés — a szerelem és a szabadság, a megélhetés és a méltóság, a közösség és a személyiség, a haza és a nemzetköziség — költőjévé.

Ezek a levelek és vallomások talán közelebb visznek ahhoz a hús-vér emberhez, aki verseiben hagyta magát ránk örökül, s akit intim óráinkban is segítségül hívhatunk, legszemélyesebb gondjainkban, bánatunkban és örömünkben csakúgy, mint amikor az élet nagy kérdéseire kíséreljük meg válaszainkat megfogalmazni.

1

A GYEREKKOR

„A Gát utca 24. számú házban laktunk a Ferencvárosban, amikor a papa »eltűnt«. Hárman voltunk testvérek, a kétéves Attila, a négyéves Etus és én, aki nyolc voltam ezen a tavaszon.

Hármunk közül egyedül nekem maradtak emlékeim apánkról. Ahogy eltűnésének ideje távolodott, úgy szőtt alakja köré új meg új legendát anyánk. Szentül hitte, hogy Amerikába vándorolt ki, és csak akkor fog életjelt adni magáról, ha meggazdagodott. Az is lehet, hogy meghalt, és egyszer majd keresnek bennünket, hogy vegyük át az amerikai örökséget. Jelentkezésében, visszatérésében rendületlenül hitt, és csak élete utolsó esztendeiben, amikor már elvesztette minden ebbeli reményét, nevezte magát József Áron özvegyének.

Apánk Erdélyben, Féregyházán született 1871-ben. Apjáról csak annyit hallottam, hogy hegyipásztor volt, pakulár. Apánk legénykorában végigvándorolta Erdélyt, Romániát, Szerbiát. Tudott románul, szerbül, tótul, németül, és útjában sokféle mesterséget tanult. Mint vándorlegény gyalog jött Pestre, ahol szappanfőző lett. Itt sorozták be katonának: a huszároknál szolgált. Ekkor ismerte meg a kis szabadszál-

J. A. szülőháza, Budapest, Gát u. 3. (udvari részlet)

lási parasztlányt, Pőcze Borbálát, aki tizenhat éves volt, és Pesten szolgált. Amikor leszerelt, feleségül vette. Hat gyerek született házasságukból, de az első három kicsi korában meghalt. Ezek közül kettő fiú volt.

Amikor én születtem, apám, aki fiút remélt, úgy felbőszült családásában, hogy meg akart fojtani. Négy év múlva született Etus húgom, akit hetekig meg sem nézett. Hatéves voltam, amikor anyánk újból reményteljes állapotban volt. Terhességének vége felé sokat betegeskedett. Papa féltő gonddal vette körül, meg

J. A. édesanyja, Pőcze Borbála (1876—1919)

József Áron (1871—1937)

volt győződve róla, hogy most fia születik. A beteg asszony látogatóinak ismételten elmesélte álmát: megjelent neki egy ősz öreg ember, aki elmondta, hogy fia születik. És a fiút nevezze Attilának, mert híres ember lesz belőle.

1905. április 11-én megszületett a várva várt fiú. Születése majdnem anyánk életébe került — öt és fél kiló volt, amikor világra jött. Apánk vallása után a görögkeleti templomban Attila névre keresztelték."

Így tudósít József Jolán, a költő nővére s mindmáig egyik leghitelesebb, forrásértékűnek számító életírója, századunk egyik legnagyobb szocialista költőjének születéséről. Maga a költő így emlékezik:

Nemzett József Áron,
szappanfőző, aki már
a Nagy Óceánon
szagos füveket kaszál.

Megszült Pőcze Borcsa,
kit megettek a fenék,
gyomrát, hasát sorba,
százláb súroló kefék.

Az apa eltűnését pedig így idézi fel élete vége felé egy szerelmes versében:

Csak most értem meg az apámat,
aki a zengő tengeren
nekivágott Amerikának.

Utnak eredt – nem új jelenség, –
hogy lefülelje bátoran
a természetes jószerencsét.

Mint e versből kitűnik tehát, nemcsak Pőcze Borbála, a mama gondolta, hogy férje Amerikába vándorolt, hanem a költő maga is ebben a hitben élt – bár Szabolcsi Miklós, életrajzának kutatója feltételezi, hogy halála előtt tudomására jutott a való helyzetnek —, sőt az irodalmi közhiedelem is így fogadta el életrajzát. Egészen 1957. október 17-ig, amikor a román *Gazeta Literara*-ban E. Jebeleanu cikke fordulatot hozott e kérdésben, kiderítve, hogy József Áron nem Amerikában, hanem Romániában telepedett le. E nyomon elindulva aztán Szabolcsi Miklós végleg eloszlatta a legendákat, nyomról nyomra követve József Áron kalandos életét, aki előbb Romániába távozott (Craiovába), majd onnan rövid időre visszatért Esztergomba dolgozni, onnan Jugoszláviába (Újvidékre), majd ismét Romániába (Temesvárra) vezetett életútja. Ott is halt meg szappanfőző mesterként, két héttel költő fia halála előtt, második családja (egy a gyermekparalízistől korán nyomorékká vált fiú maradt utána második feleségétől, Kiss Juliannától) körében, anélkül hogy Pőcze Borbála és gyermekei sorsáról tudomással bírt volna.

A kis család — Pőcze Borbála és három gyereke, a kilencéves Jolán, az ötéves Eta és a hároméves Attila — tehát családfő és kenyérkereső nélkül maradt. S ezzel megkezdődött nyomorúságos tengődésük, kiszolgáltatottságuk — az a pokoljárás, amelyből századunk legmegrendítőbb költészete merítette

alapinspirációit. Hiszen, ha igaz — márpedig igaz —, hogy a gyerekkor egy életre meghatározó nyomokat hagy az ember, s különösen a művészember, az író lelkében, akkor ez különösen vonatkozik az ilyen gyerekkorra. Valóban József Attila költészetéhez ez a nyomorban, apátlanul eltöltött proletár gyerekkor adja a kulcsot, de ide kell visszatérnie nemcsak költészete elemzőjének, hanem az orvosnak, a lélekelemzőnek is, aki későbbi tragédiájának, betegségeinek kialakulását kutatja.

Maga a költő, híres életrajzában, a „Curriculum vitae"-ben, amelyet 1937-ben, tehát élete utolsó esztendejében egy tisztviselői állás elnyerése céljából adott be egy iparvállalathoz (az állást kommunista múltjára való tekintettel nem kapta meg), szemérmes szűkszavúságában is megindító módon így foglalja össze gyermekkorát:

„1905-ben születtem, Budapesten, görögkeleti vallású vagyok. Apám — néhai József Áron — három esztendős koromban kivándorolt, engem pedig az Országos

József Áronné gyermekeivel
(Jolán, Etelka és Attila 1908-ban.)

Gyermekvédő Liga Öcsödre adott nevelőszülőkhöz. Itt éltem hétéves koromig, már ekkor dolgoztam, mint általában a falusi szegénygyerekek — disznópásztorkodtam. Hét esztendős koromban anyám — néhai Pőcze Borbála — visszahozott Budapestre, s beiratott az elemi iskola II. osztályába. Anyám mosással és takarítással tartott el bennünket, engem és két nővéremet. Háznál dolgozott, odajárt reggeltől estig, s én szülői felügyelet nélkül iskolát kerültem, csibészkedtem. A harmadikos olvasókönyvben azonban érdekes történeteket találtam Attila királyról, és rávetettem magam az olvasásra. Nem csupán azért érdekeltek a hun királyról szóló mesék, mert az én nevem is Attila, hanem azért is, mert Öcsödön nevelőszüleim Pistának hívtak. A szomszédokkal való tanácskozás után a fülem hallatára megállapították, hogy Attila név nincsen. Ez nagyon megdöbbentett, úgy éreztem, hogy létezésemet vonták kétségbe. Az Attila királyról szóló mesék fölfedezése, azt hiszem, döntően hatott ettől kezdve minden törekvésemre, végső soron talán ez az élményem vezetett el az irodalomhoz, ez az élmény tett gondolkodóvá, olyan emberré, aki meghallgatja mások véleményét, de magában felülvizsgálja; azzá, aki hallgat a Pista névre, míg be nem igazolódik az, amit ő maga gondol, hogy Attilának hívják.

Kilencéves koromban kitört a világháború, egyre rosszabbul ment a sorunk. Kivettem a részemet az uzletek előtt való álldogálásokból — volt úgy, hogy este kilenc órakor odaálltam az élelmiszerüzem előtt várakozó sorba, és reggel fél nyolckor, mikor már sorra kerültem volna, jelentették ki az orrom előtt, hogy nincs több zsír. Úgy segítettem anyámnak, ahogyan tudtam. Vizet árultam a Világ moziban. Fát és szenet loptam a Ferencvárosi

pályaudvarról, hogy legyen fűtenivalónk. Színes papírforgókat csináltam, és árusítottam a jobb sorsban élő gyerekeknek. Kosarakat, csomagokat hordtam a vásárcsarnokban stb. 1918 nyarán Abbáziában üdültem a Károly király-féle gyermeknyaraltatási akció jóvoltából. Anyám már betegeskedett, méhdaganata támadt, s ekkor én magam jelentkeztem a Gyermekvédő Ligánál — így rövid időre Monorra kerültem. Visszatérvén Budapestre újságot árultam, bélyegekkel, majd kék, fehér és postapénzzel kereskedtem, mint egy kis bankár. A román megszállás alatt kenyeresfiú voltam az Emke kávéházban. Közben — öt elemi elvégzése után — polgári iskolába jártam."

Ez a keserves gyermekkor a maga megaláztatásaival, lelki és fizikai nélkülözéseivel végigkíséri egész életútján, és valóságos mitológiájává válik egész költészetének, amely képalkotásában, hasonlataiban és metaforáiban, témára való tekintet nélkül vissza-visszatér verseiben.

Mint gyermek, aki bosszut esküdött
és felgyujtotta az apai házat
s most idegenség lepi, mint a köd,
s csak annak mellén, aki ellen lázadt.

tudná magát kisírni, elfödött
arcát mutatni szabad mosolyának, —

kezdi hosszú évek múltán Babits Mihályt engesztelő költeményét,

Mint gyermek, aki már pihenni vágyik
és el is jutott a nyugalmas ágyig,
még megkérlel, hogy „Ne menj el, mesélj" —
(így nem szökik rá hirtelen az éj)
s míg kis szive nagyot szorongva dobban,
tán ő se tudja, mit is kíván jobban,
a mesét-e, vagy azt, hogy ott legyél:
így kérünk: Ülj le közénk és mesélj.

írja *Thomas Mann üdvözlésé*-ben.

József Jolán már idézett életrajzi visszaemlékezésében leírja, hogy egy alkalommal egy Szvetanay utcai tömeglakáson, amikor anyjuk éppen kórházban volt, miként eteti meg édes testvéreivel éjszaka egyik szobatársuk elcsent és hideg káposztáját.

Ez az élmény így tér vissza Ha a hold süt... című költeményében:

Ha a hold süt, a néma, siron tuli fény,
álmomba' kinyílnak a termek.
Kioson, kenyeret szel a konyha kövén
s majszolja riadtan a gyermek.

Csak a léghuzat ismeri — alszik a ház.
Les nagy szeme, reszket a térde.
Zsirok és köcsögök teje közt kotorász,
surranva, mint az egérke.

Ha belé-bele reccsen a szörnyü kredenc,
ajkára repül kicsiny ujja:
könyörögne az irgalomért, de a csend
zord kürtje a zajt tovafujja.

Ez a zaj, ez a kín, e világrecsegés
nem szűnve, dühöngve növekszik.
Belesáppad a gyermek, elejti a kést
és visszalopódzva lefekszik . . .

De a szerelmi ekstázis euforiájában is így vall az *Ódá*-ban: „Szeretlek, mint anyját a gyermek . . .", „Gyermekké tettél" — írja egy másik versében, „A költő olyan mint a kisgyerek . . ." — vallja egy alkalmi vers ajánlásában stb.

Sőt évek múltán — mint egy fennmaradt prózai írása tanúsítja —, arra a kérdésre válaszolva, hogy „miért ír verset", ugyancsak a gyerekkor élményvilágában keresi a magyarázatot.

„Gyermekkoromban egyszer azt hallottam, hogy az átmelegedett üveg elpattan, ha hideg víz freccsen rá. Aznap este, mikor a mama kitette a lábát a konyhából, azonnal kipróbáltam e tétel igazságát. Egy kis vizet fröcsköltem a lámpaüvegre. Az üveg eltört, én megdöbbentem, a mama pedig belépett. Meglepetten s egyben fölindultan támadt rám — Te, te — mért törted el a lámpaüveget? Lesütött szemmel hallgattam a szemrehányást és növekvő daccal tűrtem a pofonokat, melyek ugyancsak zuhogtak. Anyámat különösen csökönyös hallgatásom ingerelhette. Mért törted el a lámpaüveget? Mit is válaszolhattam volna? A legszemtelenebb hazugságnak látszott volna, ha az igazat felelem: Én nem törtem el a lámpaüveget! Eltört, „mert az átmelegedett üveg elpattan, ha hideg víz freccsen rá". Ugyan én fröcsköltem le, de nem azért, hogy eltörjem, hanem hogy lássam, igaz-e az, amit hallottam, s ami oly érdekes volt számomra, hogy meg kellett vizsgálnom. Nagyon igazságtalannak éreztem a fe-

Kedves gyermekeim sorlánkam a
levelet meg kaptam nagyon meg
örültem nagy meg nem feleitetei a
kedves papát, de bizom nagyonszomoru
szág, van az énszivemben nagy tik
uian szegénjek vagytok de mit tehetek
en, hogy a kedves mamátok el
kergete, a tik kedves kenyér kereső
apátok, az imrie bizo és a nagy
papát, nagyon sol üsmeri a papá
tok, hogy hogyan el
kedves gyermekeim nagyon sainálám
hogy nem tudom adni a kezetekbe
egy falat kenyeret és egy rakóczhát
a testetekre ha a papátok nembir
benetek hozádveni akor bizom
nem lesz kenyeret sem ruháttok
de ha a kedves papánál lesztek./

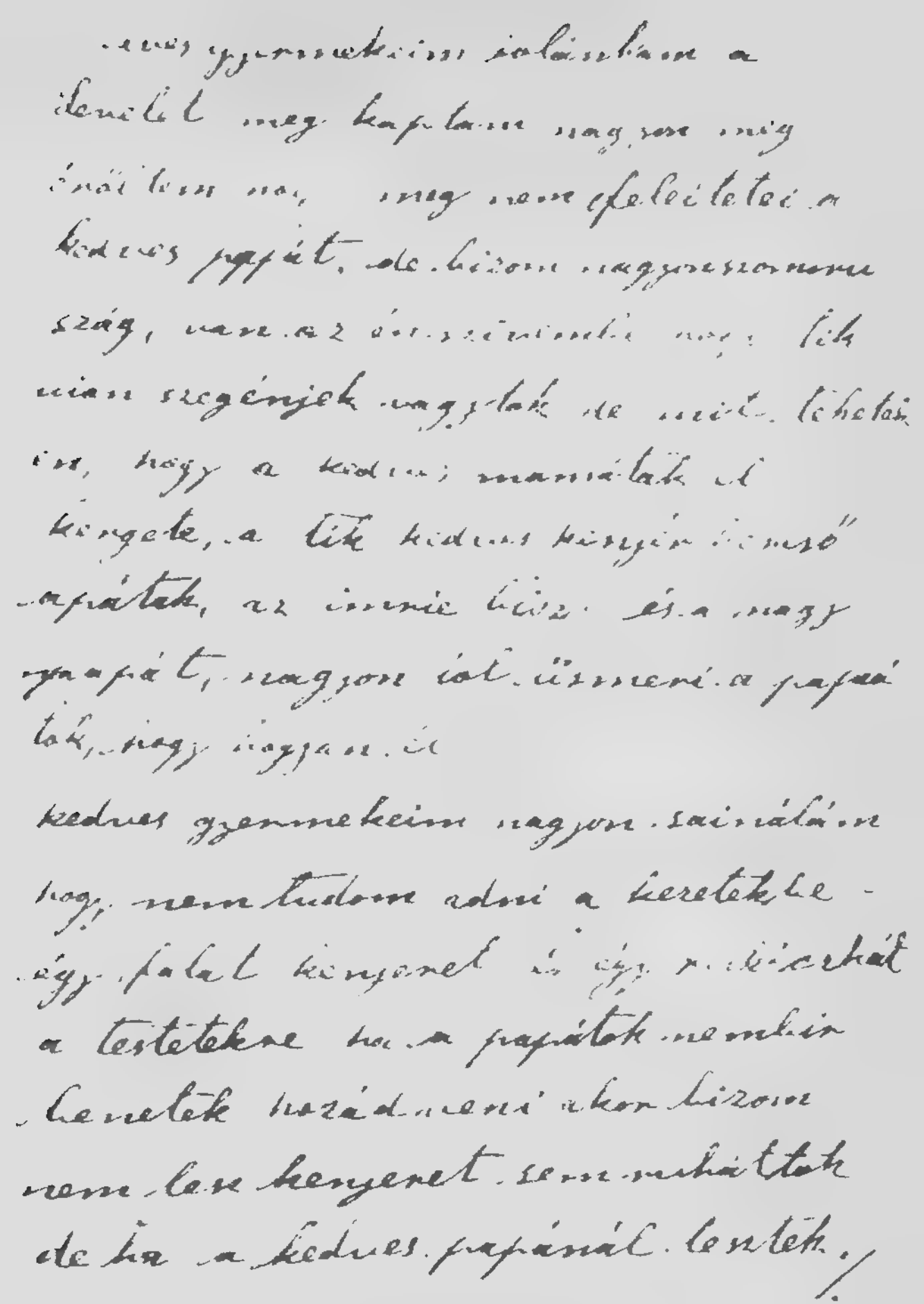

József Áron utolsó levele családjához Romániából 1909-ből

akkor lesz minden amit csak a
szivetek fog kivánni, hogy soha
pénzt föld házad és mindent —
Tisztelem a nagy papát, Imre.
Sándor Lajos Bátyját,

és kérnétek kedves gyermekeim
csókoltattok kérnétek, és nézétek —
minél hamarább legyetek a —
papátok nál Isten veletek,
ha nem lesztek a papáétok —
akkor a papátok fog meg halni —
idegén földbe amérikába.

a Jó Isten viseljen —
gondot rátok.

Craiova 1909 Juli 11/ —
Strada Bucovat 53
József Áron

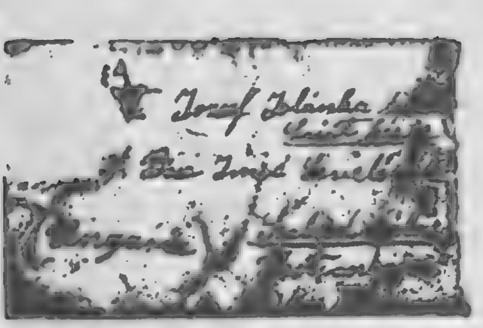

nyítést. De ha védekezésül azt mondom, azért fröcsköltem vizet az üvegre, mert úgy hallottam, hogy akkor eltörik, anyámban azt a hitet keltettem volna, hogy tudatos rosszaság, komoly gonoszság volt, amit tettem. Úgy, hát te tudtad és mégis? Igen, tudtam, de azt is tudtam, hogy a gyereket mindig becsapják, hol a gólyamesével, hol meg azzal, hogy hercsula lesz ebédre.

Így vagyok azzal a kérdéssel is, hogy miért írok verset. A természetes felelet nem elégítené ki azt, aki választ vár. Költő lettem, mert hallottam, hogy vannak költők, s mert mindazt szerettem volna én is csinálni, amit a kiismerhetetlen és félelmetes felnőttek tettek. El akartam lesni lenyügöző biztonságuk titkát. Féltem a lovaktól, de megveregettem farukat, pofájukat, bátor voltam, hogy ne lássák, hogy félek. Magamat azonban nem csalhattam meg. A félelem ott élt bennem, s csak annyit értem el, hogy bújkált előlem, amiképp az árnyak éppen az elől szökellnek a tárgyak túlsó oldalára, aki ezen az oldalon akarja lámpával meglepni őket. Kocsis akartam lenni, hiszen ő nem érez félelmet. De arra is gondoltam, hogy elmegyek búvárnak vagy mozdonyvezetőnek. Emiatt kinevettek. Nem baj, mondogatták, ügyes lakatos lesz belőled, a lakat is csak szerkezet, mint a mozdony. Én azonban titokban szétszedtem egy zárat, s csalódottan láttam, hogy szerkezetnek szerkezet ugyan, ügyes is, egyszerű is, de nincs benne semmi abból, amit én „felnőttinek" neveztem volna egykor. Nem értették meg, hogy a mozdony az más, az óriási és pöfög, dohog, zúg, visít, s mintha fel akarna robbanni, amikor megáll. S a félelmetes jószágon ott áll a mozdonyvezető, és végtelen nyugalommal néz le a kisgyerekre, akinek a sínek közelébe sem szabad

A Ferenc tér 11. számú ház:
a József család utolsó ferencvárosi lakása

mennie. Nem értették meg, hogy éppen a félelmet akartam legyőzni."

De ne szaporítsuk a példákat, hiszen a gyerekkor szerepe József Attila költészetében olyan kérdéskomplexum, amelynek feldolgozása külön könyvet igényelne. Most csak arra mutathatunk rá, hogy ebben az élményvilágban József Attila három alapvető fontosságú tématerülete gyökerezik: a proletárélet bensőséges ismerete, a paraszti sors, a magyar falu világában való otthonosság (amelyben az öcsödi lelencévek és a

1. sö strófa   Kedves [illegible]!

[illegible] eretnek gazdag lenni
Egy szer [illegible] enni.
Jó ruhába járni kellni,
Sőt forintot [illegible] menni.

2. strófa

Míg a cukrot szopogatnám
Új ruhámat [illegible]
Dicsekednék kinek-kinek
Mi jó dolga van Petikének

3. strófa

De erre gondolni sem merek
[illegible] gyorsan pereg
[illegible] még a sok jó dolog
[illegible] én boldog

[illegible] Árpád

33

[illegible]

[illegible]

7b. 271

szabadszállási családi kör emlékei nyilvánulnak meg) és utoljára, de nem utolsósorban az anyaversek, ezek a világirodalmi mértékkel is páratlan, szinte már mitikussá magasztosított megörökítései a proletáranya alakjának.

Íme, a költő gyerekkora. József Jolánnak, e gyerekkor osztályostársának regényes életrajzán kívül ugyanis — egy-két későbbi visszaemlékezést, mindenekelőtt kisebbik húgának, Etának feljegyzéseit leszámítva — csak az életrajzírók (mindenekelőtt Szabolcsi Miklós) utólagos rekonstrukciói, kutatásai alapján kaphatunk tárgyi adatokat róla. „Korabeli" költői dokumentum csak egy maradt fenn, a tizenegy éves költő „első versemléke".

De szeretnék gazdag lenni,
egyszer libasültet enni.
Jó ruhába járni, kelni,
s öt forintért kuglert venni.

Míg a cukrot szopogatnám,
új ruhámat mutogatnám,
dicsekednék fűnek fának,
mi jó dolga van Attilának.

De erre gondolni sem merek,
boldogságom gyorsan pereg
s mert nincs meg e sok jó dolog,
azért nem vagyok én boldog.

◀ J. A. első versének kézirata

A Keleti pályaudvarról nyaralni induló gyerekek
1918 nyarán

Maga a költő azonban verseiben őrzi és ébren tartja ezt a gyerekkort. Említi néha egyéb, magánjellegű feljegyzéseiben is. Összefüggőbb formában azonban prózai írásaiban csak egyszer foglalkozik vele. Abban a közismert életrajzi novellában, amelyben huszonöt éves korában első, kilencévesen elkövetett öngyilkossági kísérletére visszaemlékezik.

2

MAKÓI ÉVEK

„1919 karácsonyán meghalt az anyám — folytatja a költő életének elbeszélését Curriculum vitae-jében. — Gyámommá az árvaszék sógoromat, a most elhunyt Makai Ödön doktort nevezte ki. Egy tavaszon és nyáron át az Atlantica Tengerhajózási Rt. Vihar, Török és Tatár nevű vontatógőzösein szolgáltam. Ekkor vizsgáztam magánúton a polgári negyedik osztályából. Ezután gyámom és Giesswein Sándor dr. Nyergesújfalura küldtek kispapnak a szaléziánusokhoz. Itt csak két hetet töltöttem, hiszen görögkeleti vagyok és nem katolikus. Innen Makóra kerültem, a Demke-internátusba, ahol rövidesen ingyenes helyet kaptam. Nyáron lakásért és ellátásért tanítottam Mezőhegyesen. A gimnázium VI. osztályát színjelesen végeztem, jóllehet pubertáskori zavarok miatt több ízben öngyilkosságot kíséreltem meg, hiszen valójában sem akkor, sem előzőleg nem állott fölvilágosító barátként mellettem senki sem. Már megjelentek első verseim is, tizenhét éves koromban írt költeményeimet a Nyugat publikálta. Csodagyereknek tartottak, pedig csak árva voltam.

A VI. osztály elvégzése után otthagytam a gimnáziumot meg az internátust, mert elhagyatottságomban nagyon tétlennek éreztem magamat: nem tanultam, mert

a tanárok magyarázata után is tudtam a leckét, hiszen erről jeles bizonyítványom is tanúskodott. Kukoricacsősznek, mezei napszámosnak mentem Kiszomborra, és házitanítónak szegődtem el. Két kedves tanárom kérésére mégis elhatároztam, hogy érettségizem. A VII. és a VIII. osztályból összevont vizsgát tettem, és így egy évvel előbb végeztem, mint volt osztálytársaim. Tanulásra azonban mindössze három hónap állt rendelkezésemre s így történt, hogy a hetedikből tiszta jó, a nyolcadikból pedig tiszta elégséges osztályzatot kaptam. Érettségi bizonyítványom már jobb a nyolcadikosnál: csak magyarból és történelemből kaptam elégségest. Ekkor már egy versemért istenkáromlás miatt pörbefogtak. A Kúria fölmentett."

E szűkszavú, tárgyilagos és tényközlő életírás csaknem minden mondata életének valamely drasztikus fordulatát jelenti. A Mama halálának tragédiáját, amit a *Kései sirató* oly döbbenetes erővel jelenített meg.

S a mögött a tény mögött, hogy gyámjává az árvaszék sógorát, dr. Makai Ödönt nevezte ki, egy, a maga groteszk, időszerűtlen moziromantikájában is megindító „regény" húzódik meg. E regény első állomását így írja le József Jolán a már idézett *József Attila élete* című könyvében: „Apróhirdetéseket böngésztem, hátha akad valami különmunka számomra. Így kerültem egy fiatal ügyvédhez, aki készülő könyvét diktálta írógépbe esténként." A mesebeli hepiend pedig így következett be:

„Ősszel kitört a forradalom. Az egész ház zsongott, zsibongott. A gyerekek az utcákon rohangásztak. Az Üllői úton felkapaszkodtak egy katonákkal zsúfolt teherautóra. Valahol lövöldöztek, ott is jelen voltak.

Attila és Etelka 1918-ban

Etus lelkendezve mutogatta, hogy keresztüllőtték a szoknyáját: mama elájult.

Az ügyvéd többször felugrott hozzánk. Hozott egy kis kockacukrot, lisztet vagy egyéb ennivalót.

Aztán jött a spanyoljárvány, mindnyájan betegek lettünk.

Aztán jött a kegyetlen tél, aranyért sem lehetett tüzelőt kapni. Attila megint a kiserdőbe járt fáért.

Aztán jött a kommün.

Az ügyvéd felrohant értem, elvitt a Vígszínházba, ahol a *Pygmalion*-t játszották. Előadás végén azt kérdezte tőlem, tudom-e, miért néztük meg „ezt" a darabot. Nem tudtam. Akkor magyarázni kezdett: ő is vesz majd magának egy pár fehér kesztyűt, mint a darab végén a főszereplő úr. Ezt csak értem? Nem értettem. Ennyi értelmetlenség után kénytelen volt világosan és egyszerűen megmondani: elvesz feleségül. Nincs többé társadalmi előítélet. Nem kell többé családjára, baráti körére, társadalmi állására tekintettel lennie, most bátran követheti szíve régi vágyát.

Megilletődötten és megszeppenten hallgattam. Mama boldogan sírta el magát, amikor elmondtam neki, hogy mi történt.

— Tudtam. Én már akkor tudtam, amikor először járt nálunk — hajtogatta."

Azonban csak a regények, a filmek, az operettek állnak meg a hepiendnél, az élet halad tovább, és a boldog vég gyakran hétköznapi, sőt olykor tragikus kezdetnek bizonyul. A forradalmak elbuknak, s ezzel a fiatal ügyvéd bátor boldogságkeresése alól a társadalmi alapot húzza ki a történelem. A társadalmi előítéletek visszakövetelték „jogaikat", s a jómódú pol-

József Áronné és gyermekei 1919 szeptemberben

gárcsalád ügyvéd fiának és a gépírólánynak szerelmi házasságából ismét „mesallience", rangon aluli frigy lett, amelyet megvetésével és bojkottjával oly kegyetlenül büntet a polgári társadalom. Dr. Makai Ödön emberi tisztességgel, de az osztályhelyzetének korlátjaival vállalja az új helyzetet. Gondoskodik a nagybeteg mamáról, és később anyagi erejéhez képest — sőt olykor azon túlmenően — odaáll az elárvult család mellé. De a proletárrokonságot nem vállalja.

Attila számára ez az új helyzet kettős következménnyel járt. Áll mögötte valaki, aki anyagilag gondoskodik róla, akinek révén megszabadul a létbizonytalanság, a nélkülözés megalázó gondjaitól, sőt megkapja a számára oly értékes és pályájában sorsdöntő jelentőségű tanulás lehetőségét, de ugyanakkor egy másfajta megalázottsággal kell „fizetnie" ezért: titkolnia kell múltját, származását, sőt testvéri kapcsolatát is. Makai Ödön előbb valami ipari foglalkozást akar a kezébe adni — így kerül hajósinasnak a Vihar, a Török és a Tatár nevű vontatógőzösökre, ahol a proletárgyerek élményei kiegészülnek a már dolgozó inasfiú élményeivel —, de amikor meggyőződik arról, hogy törékeny fizikuma számára e munka megerőltető, és szelleme, képessége többre predesztinálják a már évek óta intellektuális érdeklődésű, verselgető fiút, vállalja taníttatását is. József Attila a makói Demke-internátus lakója és gimnazista lesz.

A makói évek a József Attila biográfiával foglalkozó irodalom legkidolgozottabb, legfeltártabb fejezetét alkotják. Galamb Ödönnek, egykori tanárjának és későbbi atyai barátjának *Makói évek* című munkája, amely még a háború előtt jelent meg a Cserépfalvi

könyvkiadó gondozásában, egy „József Attila élete nyomában" című tervezett sorozat elsőnek és utolsónak elkészült bevezetéseként, Saitos Gyula, a *Makói Friss Újság* egykori szerkesztőjének, a költő barátjának és első versei publikálójának 1964-ben a Magvető Könyvkiadónál megjelent *József Attila Makón* című munkája és utoljára, de nem utolsósorban Szabolcsi Miklós átfogó József Attila-monográfiájának első kötete, a költő pályakezdésével foglalkozó *Fiatal életek indulója* című könyve nyomán világos képünk van életének erről a szakaszáról. Tudjuk, hogy mind az iskola haladó szellemű tanárainak köréből, mind a város radikális értelmiségei között számos olyan barátra talált, mint Galamb Ödön, Tettamanti Béla, Eperjessy Kálmán tanárai, Espersit János az irodalombarát, művészetkedvelő ügyvéd, Juhász Gyula barátja, Kesztner Zoltán, a villanytelep igazgatója, Diósszilágyi Sámuel orvos, dr. Fried Ármin fogorvos (egy zsidó orvostól kapott kabátot), Saitos Gyula újságíró és mások, akik a fiatal kamaszgyereket nemcsak anyagilag támogatták, nemcsak első kötetének a *Szépség koldusá*-nak megjelenéséhez segítették hozzá, de a maguk felvilágosodott szellemi atmoszférájával és törődő gondoskodásukkal sokoldalúan és jó irányba hatottak intellektuális fejlődésére, látókörének bővülésére, jellemének és gondolkodásmódjának kialakulására is. E korszakának — hangulatának, életérzésének — legbeszédesebb dokumentumai azok a levelek, amelyeket testvéreihez, mindenekelőtt József Jolánhoz intézett. (Bizonyos értelemben még korabeli verseinél is többet mondanak, hiszen azok — tisztelet néhány kivételnek — ekkor még a példa-

A Mama utolsó fényképe 1919-ből

képek, Ady, Juhász Gyula, általában a *Nyugat* nagy nemzedéke, költői éghajlatának napsugarától érlelődtek és a mesterek szellemkezének irányítását éreztetik a még mutáló, saját hangját kereső költő alkotásaiban.) Idézzünk hát néhány levelet e korból, József Jolán kommentárjaival.

„Attila elutazott Makóra. Heteken keresztül hiába vártuk-lestük a postát, nem írt. Végre október 7-i keltezéssel megjött az első levele:

Kedves Jocó!

Megkaptam leveled, s mikor olvastam, a szívem majd kiugrott a boldogságtól. Igazán olyan jókor jött a levél. Itt már azt hittem, hogy a sors üldöz engem. Talán emlékszel, hogy mikor elindultam Pestről, fájt a fejem. Hát útközben is fájt. És ahogy itt Makóra érek, az Internátusba lépek (nagy I-vel írta az internátus szót, áhítattal és tisztelettel) rögtön elered az orrom vére. Ez pénteken este történt. Szombat este kirázott a hideg. Meghőmérőztek 40.2 C, ennyi a lázam. Ott az Internátusban feküdtem szerda délig folyton 40 fokos lázban. Szerda délután behoztak a kórházba. Azóta itt vagyok. A főor-

vos azt mondta, hogy tüdőcsúcshurutom van. Köhögök mintegy szünet nélkül. De a főorvos azt mondta, hogy még egypár napig benn kell maradnom a kórházban. Az Internátussal különben teljesen rendben vagyunk, illetve vagyok. A kérvényt még szombaton az igazgatóval beadattam, mert hát én már akkor nem tudtam írni. Ugyan most sem tudok, azért írok ilyen rosszul. Ugye, megbocsátasz ezért?

Nagyon szépen köszönöm az útmutatásodat engem illetőleg. Írjál csak hosszabb leveleket. Mert most kissé haragos vagyok és te a leveleddel úgy meg tudsz vigasztalni.

Sokszor csókol Attila

Most már sűrűn jöttek a levelek a kis diáktól. Majd minden sora az iskolával foglalkozik. Hosszú oldalakon számol be tennivalóiról, a feladott leckékről, pontosan megírja, mi az időbeosztása az internátusban:

Különben elmondom az életrendemet:

Reggel 6 óra felkelés
„ *½7-től tanulás 7-ig*
„ *7 óra reggeli (¼8-ig)*
„ *7 óra 20 perc indulás az iskolába*
„ *8—1-ig iskola (tanulás)*
du. 1—½2-ig ebéd
„ *½2—3-ig szünet (nekem nem!! csak a többieknek, én csak ekkor készülhetek a különbözetire)*
„ *3—½5 kihallgatás (a külön tanár)*
„ *½5—½8-ig készülés másnapra*
„ *½8—8 vacsora*
„ *8—9 tanulás*
„ *9—reggel 6-ig alvás (édesen)*

Rémes, el sem hiszed, mennyit magolok. Még egy perc szabad időm sincs. Vasárnap sem. Mert majd elfelejtettem mondani, hogy már van egy tanár, aki előkészít — akkor is kapok órákat. Most nem érek rá verseket írni, mert levelet is csak vasárnap szabad. De leckét azt írhatok bőven: pl. magyar órán a tanár azt mondta (mikor kijavították a dolgozatokat), „a következő dolgozat címe ‚A vagonlakók' 7 oldal október 26-ra". És erről kell írni valamilyen hazafias dolgot.

Éppen most fogalmazom. Ma őrült munkát végeztem. 120 szót kikeresni a nagy szótárból, leírni a magyar jelentésükkel együtt — és egy szónak több jelentése van — nem gyerekjáték. Azután fogalmazás a „Vagonlakókról" = 7 oldal. Már sokkal szebben írok, de most nem tudok, mert görcs van a kezemben, és még Ovidiusból be kell vágni 16 sort.

'Jam luerat poenas frater Numitoris et nunc Pastorum gemino sub duce vulgus erat Contrahe agrestes' etc . . .

Latin van minden nap (nekem kétszer)

A legfontosabbat majdnem elfelejtettem, mellékelem az elszámolást a 300 koronáról. Azt hiszem, rendben van.

Nagyon fáj a tenyerem. Isten veled.

1 000 000[3] csók mindnyájatoknak Attilától.

Ui. Képzeld csak még a vagonlakókon kívül mit kell írni: Pázmány Péter 4 ünnepi beszédének a tartalmát — a beszéd maga 62 nyomtatott oldal. És Mikes Kelemen törökországi leveleiből 7 = azaz hetet. Rémes, ugye? Ez 32 oldal.

Csókol téged, Etust

Attila

Minden betűjéből, fontoskodásából sugárzik az örömː mennyi tanulnivalója van. Itt Pesten, polgárista korában ritkán láttam, hogy iskoláskönyveit bújta volna. Csak néha ír olyan levelet, amelyben nem az iskolával, leckéivel, bokros tanulnivalóival foglalkozna. Ezekben a levelekben a megszólítás még Jocó, lassan tér át a Luciere, aminthogy én is lassan szoktam meg ezt a nevet, amivel később aláírtam hozzáintézett soraimat."

József Jolán arcképe

A nyarat József Attila Kiszomborban, csősznek szegődve töltötte. Onnan írta alábbi levelét kisebbik nővérének, Etusnak, aki keresztszüleinél Felsőgallán nyaralt. A levél, amelyhez Juhász Gyula hozzá intézett sorait is mellékelte, több szempontból is alapvető fontosságú és kulcsjelentőségű a költő e korszakának megértésében. Ebben a levelében vall a legnyíltabban és legőszintébben arról, hogyan látja és érzi családi helyzetét, ebben tesz említést — anélkül, hogy okát adná — még az iskolaév folyamán elkövetett (második) öngyilkossági kísérletéről, és szól elő-

ször a magyar irodalom történetének talán legmegindítóbb barátságáról, amellyel az idősebb és — hozzáképest legalábbis — beérkezett (hiszen valójában ő is mellőzött) Juhász Gyula fordul fiatal pályatársához, hogy a költészet útján elindítsa.

Kiszombor, 1922 aug. 17

Kedves Tusikám,

én se tudtam elképzelni, hogy miért nem írtok, annál is inkább, mert én küldtem levelet, aztán hogy nem kaptam választ, elküldtem minden megjegyzés nélkül a bizonyítványmásolatot, kívül a borítékra ráírván címemet: Kiszombor, Zöldfa utca 404-a, Torontál megye. De bizony három-négy hónap óta ez az első levél, amit most Te írtál. A címre vonatkozólag pedig egész bátran megírhatod Lucie-nak, hogyha akar, hát írjon nekem, én legkevésbé tielőletek bújok el. Apropos, te azt írod, hogy bár egész télen nem írtál, azért nem lett volna szabad Rólad megfelejtkeznem, mert Te csak szeretsz változatlanul. Hát ugyanezt mondom én is — én is gondoltam Rád annyit és nekem is rosszul esett, hogy nem írtál: íme, mindketten egy hibába leledzünk — kölcsönös bocsánat stb. stb. Ennél sokkal fontosabb az, hogy Ödön — látod, így írom — tavalyi lapja szerint „igazán elveszett hitem szellemi képességeidben, ha még azt sem tudod elérni, hogy az első eminens légy, és tiszta egyes kalkulusod legyen", mert az osztályunkban most én vagyok a legjobb diák, az első eminens, lévén tiszta egyes kalkulusom. Még tornából is jelesem van, életemben először.

Jaj, kis baba! mekkora csacsi vagy! Én egyáltalában

nem vettem észre, hogy Lucie még csak kemény is lett volna hozzám! Hogy miért nem írok? Hát Istenem, mert nem érek rá. Másodszor, mert nem tudtam a címeteket, mivel sejtettem, hogy ők valahova elutaznak — a címet bíz nemigen siettek megírni — és azt is tudtam, hogy a lakásban nem fogsz egyedül maradni, hanem szélnek eresztenek. Hát most honnan az isten csodájából tudjam meg az adresseket, mikor Ti nem írtok? Mi? Aztán meg a levélírás, azt hiszem, jelen esetben nem üzlet, hogy annyit írok Neked, amennyit Te nekem, hanem ha szükségét érzi, és különösen, ha ráér leül és ír: Kedves Öcsém etc. Ha ti nem tartotok érdemesnek rá, az nem baj, legföljebb egy kissé elkeseredek, és egy szép verset írok. Neked is csak most jut eszedbe egy mama-levéllel megörvendeztetni. Ám én férfi vagyok, és ilyen „csekélységen" nem lehet fönnakadnom.

A testvéri kötelékre vonatkozólag azt mondom, nagy hittel, hogy az bennem elszakíthatatlan úgy Teirántad, mint Lucie iránt, azzal a különbséggel, hogy Neked Isten, világ előtt öcséd maradok, míg Lucie-nak csak belül. Emberek előtt soha! Azért ne hidd, hogy őt nem szeretem. Dehogyisnem. Azt is jól tudom, hogy minden hi-

J. A. makói diák korában: 1920-ban

bám dacára Ő is szeret engem. De Lucie-nek az idegei talán jobban tönkrementek már, mint az én idegeim a mai napig. Sokat gondolkoztam az életünkön, rajtad is, Lucie-n is. Arra jöttem rá, hogy ő ugyanazt teszi értünk, mint amit mama tett, csak másképpen. A mamánál se láttuk, hogy dolgozik, és nem eszi meg a vacsoráját, hogy nekünk legyen. Nála se látjuk, hogy az idegeit és lelkét adja értünk. Ha mi meg tudnánk állani a saját lábunkon, akkor ő se lenne Lucie.

Hogy bizonyságot tegyek arról, hogy mégis szeretlek, jobban, mint Te gondolod, megsúgom, hogy a vizsga felé haladó napokban, valami dekadens pillanat hatása alatt, „megettem" hatvan darab aszpirint, este fél 9-kor, egy óra múlva végigvágódtam a folyosón. Tíz órakor gyomormosás, elég kellemetlen valami, isten tudja, hány napi fekvés, aztán a színjeles bizonyítvány. Klasszikus, mi? Nem tudom, Nekik megírta-e az igazgató. Erről eszembe jut, hogy nem akarok még gondolni sem arra, hogy visszamenjek az internátusba. Ha kapok nevelői állást Makón, jó, ha nem, úgy is jó, mert akkor valami foglalkozás után nézek, és magántanuló leszek.

Valami 1500 koronáért vettem könyveket. Ha qarancsolod, küldök belőlük Neked is, legalább a prózákat, mert többnyire verseskötetek. A verselés és költészet terén igazán szép haladást tettem. Meglehet, hogy egy hónapon belül ott leszek a beérkezettek között. Lám, Ti nem írtatok, és Magyarország most élő költőinek legnagyobbikától — olvasd csak el — kaptam levelet. A másolatot mellékelem és hozzá egy-két újabb verset is.

A betegséggel hogy állunk? (Etusnak kiújult a tüdőcsúcshurutja.) Ahogy megkaptam leveledet, rögtön Makóra mentem, meg akartalak látogatni. De az út Galláig

meg vissza 1300 koronába kerül, és ezalatt — mert dolgozom itt is — elesnék 599 koronától. Igy csak meleg szívvel jobbulást kívánok. Keresztmamát és Keresztpapát ölelem, csókolom. Nevemben írd meg kézcsókom Lucienek és üdvözletem gyámapámnak. Mihamarabbi választ esedez, és sokszor és melegen csókol szerető kis költő öcséd

Attila

Ui. A verseket másold le magadnak, és az eredetit küldd el Lucie-nek!! A Juhász Gyula levelét is!

Ehhez a levélhez mellékelte Juhász Gyula sorait:

„Kedves Attila öcsém,

levele és új versei nagyon megkaptak és meghatottak. Sok gondom és bajom mellett nem feledem, és azon tűnődöm, hogyan kellene magát okosan és szépen fölfedezni. A *Szeged*-ben akartam először, de kilőtték alólam ezt a lovat azóta. Végre is arra az elhatározásra jutottam, hogy szép, meleg és hosszú fölfedező cikket írok Magáról és poéziséről, valószínűleg a *Magyarság*-ba, esetleg a *Világ*-ba, talán más, olvasott, nagy pesti lapba, rövidesen. Hiszen igaz, maga még ráérne, de a sorsa miatt nem érhet rá, ugye? Higgye el, hogy ha van ma hazai költő, aki magát szívből szereti és becsüli, elsősorban Juhász Gyula az. Bízzék, ne lankadjon, írjon tovább, tanuljon tovább, magának nem szabad, és ha akarja, nem lehet elkallódni! Durate et vosmet rebus servate secundis! Ez a horáci sor legyen jeligéje és győzni fog! Öleli öreg barátja

Juhász Gyula"

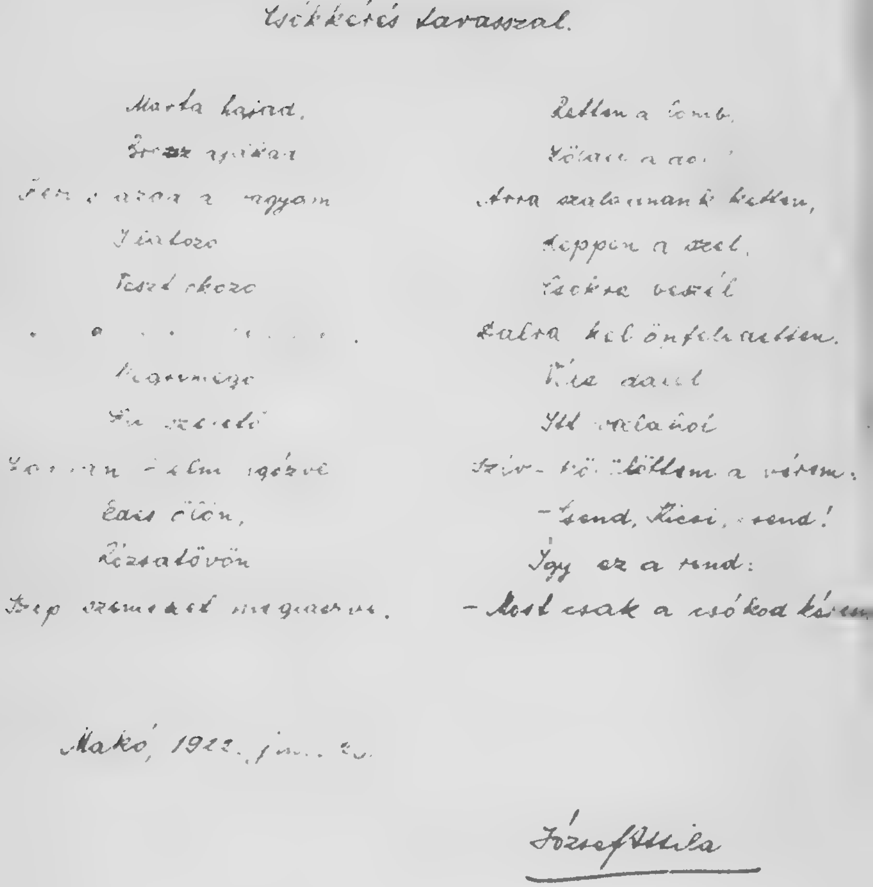

Csókkérés tavasszal.

Marta hajnal,
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] igézve
[illegible] ölön,
Rózsatövön
Szép szemeidet [illegible].

Rebben a lomb,
[illegible]
Arra szaladnánk ketten,
Koppan a szél,
Csókra [illegible]
Karba kel önfeledetten.
Kis dal
Ott valahol
Szív- [illegible] a vérem.
– Rend, Kicsi, rend!
Így ez a rend:
– Most csak a csókod kérem.

Makó, 1922. jan. [illegible]

József Attila

A *Csókkérés tavasszal* kézirata

Az említett öngyilkossági kísérletnek Saitos Gyula a következő magyarázatát adja:

„A Márta-idill kiterjedése, amely a szép szerelmes versek sorának ihletője volt, 1922 tavaszán következett el. Magyarázatát Abaffy László visszaemlékezése adja. A harmadik osztályban a számtant Gebe Mihály tanította. Attila kitűnő számtanista volt, s kedvelt tanítványa lett Gebe tanár úrnak. Abaffy László gyámfia volt Gebe Mihálynak, s ezen a réven Attila mint jó barát osztálytárs több alkalommal megjelenhetett Gebéék családi körében, és beszélhetett Mártával. E lehetősége révén a versenytársakkal szemben bizonyos sikert könyvelhetett el. Sikere azonban csak látszólagos volt, mert minden találkozás után újra és újra látnia kellett, hogy szerelme mennyire reménytelen. A diákkorában később bekövetkezett lelki összeroppanásig a Márta-idill reménytelensége önmagában véve nem vezette volna. Ehhez a reménytelenséghez azonban egész sereg más élmény is járult, amelyek együttvéve az érzékeny lelkületű József Attilában szükségszerűen vezető érzéssé tették időnkint azt az érzést, hogy: az én életem minden vonatkozásban reménytelen."

A költő maga néhány megejtően hangulatos, s e kor legszebb, legérettebb alkotásai közé tartozó versében idézi csak fel e szerelmet, játékos gyengédséggel vagy némi elégikus nosztalgiával, anélkul azonban hogy „tragikus" (szerencsére csak idézőjelben tragikus) végkifejletére utalást tenne.

De a kamaszkorral járó szerelmi viszontagságok mellett, egyéb családi problémák is befelhőzik a költő makói esztendőit. Viszonya gyámjához tele van súr-

Galamb Ödön arcképe

lódással, burkolt és nyílt sértődésekkel. Makai Ödön Attila polgári karrierjét félti költői ambícióitól, úgy véli, a gyors irodalmi érvényesüléssel a tanulás felelőssége és tehervállalása alól akar kibújni. Költészetét — kezdetben legalábbis — egy önképzőköri diák verselgetésének ítéli, ami ha ígéretesebb is az átlagosnál, nem nyújt szilárd bázist egy élet megalapozásához. József Attilát sérti a bizalmatlanság, sérti az emberi melegség nélkül kapott támogatás, a saját lábára akar állni, önerejéből, Makai Ödön segítségét visszautasítva kíván megélni, ami ugyancsak félreértést és bizalmatlanságot ébreszt gyámjában, és újabb sértődést okoz. Ezt a viszonyt tükrözi az alábbi levél is, amelyet József Jolán magyarázatával közlünk.

Makó, 1922. nov. 4.

Kedves Gyámom,
bocsánatot kell kérnem, akkor is, ha nem kapnám meg, amiért én olyan rossz, hálátlan vagyok és voltam, és amit talán kevéssé enyhít csak a fiatalos nekifeszülés meg a nembánomság keserűsége.

Kedves Gyámom, most már nem kérek semmit, csak ne nagyon haragudjon rám. Ezt a szomorú ridegséget

jóvá tenni úgysem tudnám, megpróbálom, ha megengedné, legalább lassankint elfeledtetni. Még nem tudom, hogyan, de megpróbálom.

Most már nyakig vagyok az életben, és csak úgy fuldoklom a gyönyörűségtől.

Iritz Miksa borkereskedőnél vagyok nevelő. Havonta 5000 és egynéhány korona fizetést kapok. Ebből 5000 koronát fizetek lakásért és ellátásért.

A Parnassusra is elindultam (!) A Szegedi Színház és Társaság közölte két versem, és olyan dicsériádát zengett rólam, hogy szinte belekábultam. Versekért eddig vagy 500 koronát kaptam. Decemberben jelenik meg első verseskönyvem: Szépség koldusa, Juhász Gyula előszavával, Szegeden. A kiadó a tiszta bevétel 50%-át adja nekem. 300 példány, nem sok nyereség lesz a 150 korona. Esetleg el se fogy mind. 5-én megjelenik öt versem egy antológiában. A szegedi lapok közül vagy négy, a Szeged, a Szegedi Híradó, a Színház és Társaság és a Színházi Újság kér verseket. Nagyon keveset fizetnek. Még a Színház és Társaság fizet legjobban, szeptemberben adott két versért 200 koronát.

A „Segítő Egyesület" ad pár ezer korona ruhasegélyt. Júniusban a tanári kar vett egy vászon nyári ruhát. Még fölöslegem is van, amit nem viselek, igaz, hogy nem is lehet.

Így megvagyok, Kedves Gyámom, tudom, hogy nem ezt érdemelte tőlem, de én se érdemeltem az Élettől ilyen nagy szomorúságot. Bocsásson meg, én az Életnek megbocsátok. Mást úgyse tehetek.

Szomorú szeretettel köszöntöm

Attila

1922 karácsonyára, József Attila életének tizenhetedik esztendejében, megjelenik első verskötete: a *Szépség koldusa*. Az előszót Juhász Gyula írja hozzá:

„Előszó

A legnagyobb készséggel és örömmel vállalkoztam arra, hogy József Attila első verseskönyvéhez előszót írjak. Ez a nagyon fiatal és nagyon tehetséges költő a legteljesebb mértékben megérdemli, hogy a figye-

Nővérének küldött elszámolása a makói internátusból (kézirat)

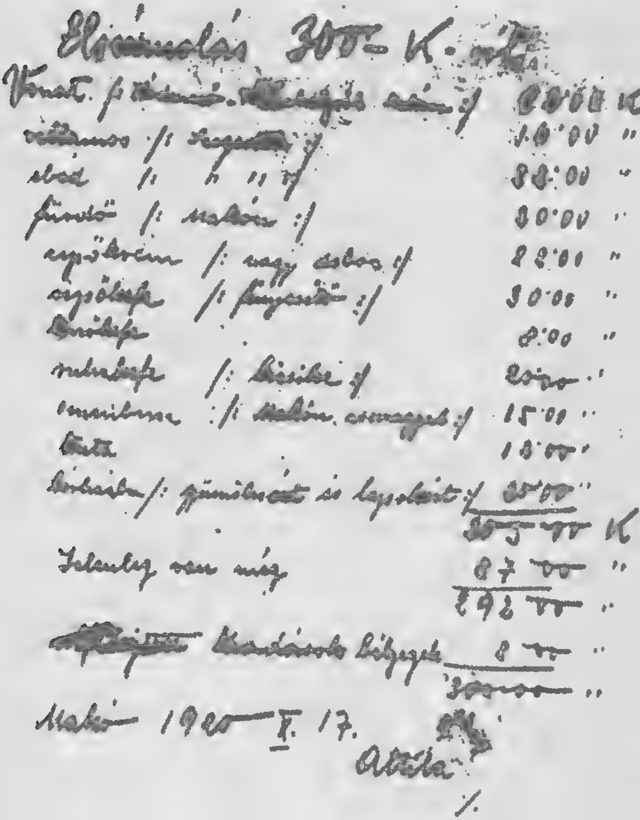
Elszámolás 300.- K.

Jelenleg van még 87.00

192.00

Makó 1920 X. 17.

Attila

Első verseskötetének, a *Szépség Koldusá*-nak címlapja

lem felé forduljon, hogy igaz szeretettel és reménységgel fogadja a magyar olvasóközönség, és hogy a kritika se menjen el mellette közömbösen vagy ellenségesen, és ne elégedjék meg vele szemben a nyomtatásban megjelenőknek rendesen kijáró vállveregetéssel.

József Attila Isten kegyelméből való költő, ezt meg lehet és meg is kell mondani, és nagy fiatalsága olyan ígéretekkel teljes, amelyeknek beváltása — és ez nemcsak és nem mindig a költőn múlik egészen — őt a jövendő magyar poézis legjobbjai és legigazabbjai közé fogja emelni. Ez a most serdülő és még iskoláit járó költő már eddig is sokat és mélyen szenvedett az élettől és az emberektől, hordozta a kietlen nyomor és elhagyottság keresztjét, árván és nincstelenül vándorolt és dolgozott és tanult, egyetlen vigasztalása az a jótékony és áldott géniusz volt, amely Csokonait és Petőfit — dicsőséges elődeit nyomorban és küldetésben — a cudar és átkozott nélkülözés kőpárnáin és szalmavackán sem hagyta cserben. Ma költőnek lenni megint áldozat és martirium egy kicsit, szegény költőnek lenni — bár ez talán pleonazmus — különösen az. De József Attilának van még egy irigylésre méltó kincse a költészet adománya mellett — ifjúsága és az a tudat, hogy előtte a végtelen lehetőségek holnapi birodalma. Ám a fiatal palántát szeretni, gondozni és ápolni kell, mert különben nem fog égbe nőni. (Ezt úgysem igen engedik meg nálunk az emberek és viszonyok, akár Petőfiről van szó, akár Adyról.)

Nem ismerek bölcsebb és igazabb fajvédelmet, mint a valódi tehetség, az ígéretes fiatalság megbecsülését,

pártolását, okos és szerető felemelését. Emberek, magyarok, íme a költő, aki indul, magasba és mélybe: József Attila, szeressétek, és fogjátok pártját neki! Ennek a szegény, csonka országnak egyetlen megmaradt és el nem rabolható kincse a kultúrája, és ennek a kultúrának reménységei közül való ez a József Attila, akit nem én, de a múzsa avatott pappá, a szépség és az igazság magyar templomában.

Juhász Gyula"

Espersit János és az öreg barátok ráveszik, hogy tegye le az érettségit. József Attila három hónap alatt elkészül a hetedik és nyolcadik osztály anyagával, és összevont vizsgát tesz, igaz, hogy a hetedikből tiszta jó, a nyolcadikból tiszta elégséges osztályzattal — ez azonban mégis bravúros teljesítmény, hiszen egy évvel előzte meg osztálytársait. 1923 decemberében pedig sor kerül az érettségire is.

„1923 decemberében tette le az érettségit — írja erről József Jolán — mint magántanuló, a Werbőczy István főgimnáziumban. Két vagy három hét ideje volt a tanulásra kitűzött vizsganapig, nagyon drukkolt, hogy elbukik. Verseskötetét vizsga előtt elküldte a főigazgatónak. Abban reménykedett, hogy a „költőnek" elnézik a diák készületlenségét. Éppen az ellenkező hatást érte el vele. Maga a főigazgató vizsgáztatta magyar irodalomból, és ízekre szedte a fiú tudását és alaposságát. De Attila állta a sarat. Bámulatos emlékezőtehetsége mindent magába ölelt, ami vers, költészet, irodalom. De a főigazgató mégis megfogta „kaján örvendezéssel". A holtfáradt fiú a vizsga előtti napokban éjjel-nappal tanult. Szinte csak félórákat aludt . . . Amikor már azt hitte, szerencsésen túl van

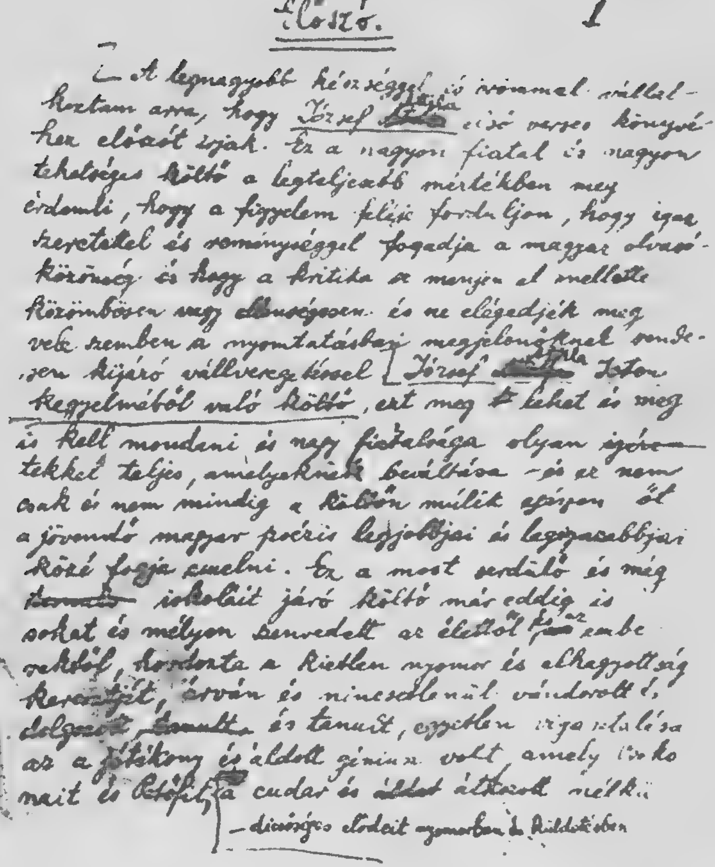

Előszó. 1

— A legnagyobb készséggel és örömmel vállalkoztam arra, hogy József Attila első verses könyvéhez előszót írjak. Ez a nagyon fiatal és nagyon tehetséges költő a legteljesebb mértékben megérdemli, hogy a figyelem feléje forduljon, hogy igaz szeretettel és reménységgel fogadja a magyar olvasóközönség és hogy a kritika ne menjen el mellette közömbösen vagy előkelőségesen és ne elégedjék meg vele szemben a nyomtatásban megjelenőknek rendesen kijáró vállveregetéssel. József Attila Isten kegyelméből való költő, ezt meg lehet és meg is kell mondani és nagy fiatalsága olyan ígéretekkel teljes, amelyeknek beváltása — és ez nem csak és nem mindig a költőn múlik egészen — őt a jövendő magyar poézis legjobbjai és legigazabbjai közé fogja emelni. Ez a most serdülő és még iskoláit járó költő már eddig is sokat és mélyen szenvedett az élettől az emberektől, hordozta a kietlen nyomor és elhagyottság keresztjét, árván és nincstelenül vándorolt el, dolgozott és tanult, egyetlen vigasztalása az a jótékony és áldott génius volt, amely Csokonait és Petőfit, a csudás és átkozott nélkü... — dicsőséges elődeit nyomorban és küldetésben

Juhász Gyula előszava a *Szépség Koldusá*-hoz (kézirat)

Ceres kőpárnáin ~~csókolta~~ és szalmazsákján se hagyta cserben. Az költőnek lenni nagyon áldozat és martirium is egy kicsit, szegény költőnek lenni – bár ez tán pleonazmus – különösen az. De József ~~Attilának~~ Attilának van még egy irigylésre méltó kincse, a költészet adományán mellett ifjúsága és az a tudat, hogy előtte a végtelen lehetőségekkel holnapi birodalma. Ám a fiatal ~~[illegible]~~ palántákat szeretni, gondozni és ápolni kell, mert különben nem fog az égbe nőni. (Ezt úgy szégyen engedik meg nálunk emberek és viszonyok, akár Petőfiről van szó, akár Adyról.) ~~[illegible] indult és már első szárnypróbálgatásaiban is [illegible] magasságokba és mélységek fölé [illegible]~~

Nem ~~[illegible]~~ ismerek bölcsebb és ~~[illegible]~~ igazabb fajvédelmet, mint a valódi tehetség, az ígéretes fiatalság megbecsülését, ~~[illegible]~~ pártolását, okos és szerető fölemelését. Emberek, magyarok, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ íme a költő, aki indul, magasba és mélybe: József Attila, ~~[illegible]~~ szeressétek ~~és pártfogoljá~~ és fogjátok pártját neki! Ennek a szegény, ~~árva~~ országnak ~~egyik~~ egyetlen megmaradt és nem rabolható kincse kultúrája és ennek a kultúrának szentségéből ~~[illegible]~~ kerül való ez a József Attila, akit nem én, de a múzsa avatott pappá a szépség és igazság magyar ~~világ~~ templomaiban.

Juhász Gyula

mindenen, egy kérdésnél megakadt. Sehogy sem jutott eszébe Arany János egyik versének a címe.

— Nos, hogyan is állunk ezzel a verssel? — kérdezte a főigazgató, és kárörömmel nézett a vergődő diákra. Legalábbis Attila így emlékezett rá. Végre diadalmasan kivágta: Kukoricafosztás!

— Úgy! — mondta a főigazgató. — Hát nem! Tenge-ri-hán-tás! — tagolta hangosan fülébe a vers címét. — Fiatal barátom, addig ne írjon verset, amíg Arany János verseinek még a címét se tudja!"

Ő maga így számol be erről tanárjának, Tettamanti Bélának:

Bp. 1923. dec. 13.

És a gonoszok közt adtak sírt néki, és
a gazdagok mellé jutott kínos halál után:
pedig nem cselekedett hamisságot, és
álnokság sem találtatott szájában.
Ésaiás k. LIII. 9.

Kedves Tettamanti Bátyám,
az eddigi gonosz hallgatásomért, úgy vélem, bocsánatot hoz nékem az érettségi. Ma délelőtt volt meg, az Attila utcai gimnáziumban, Pintér főigazgató elnöklete mellett. Hogy egy emberben ennyi rosszakarat legyen, mint Pintérben, azt még csak nem is sejtettem. A magyarral bajok lesznek, de a többi négy tantárgyból fényesen feleltem. Történelem, számtan, latin egész biztosan jeles, hacsak a magyar miatt nem szállítják le. A fizika szintén jól ment, azonban úgy láttam, hogy kettest írt be. A bizonyítványt csak a jövő kedden kapom meg.

Kedves Gyámom bankba akar tenni ismét, pedig már

egyszer voltam, és láthatta, hogy milyen kedvetlenul csináltam, annak dacára, hogy mindenki dicsért . . . Most Zsolt Béla barátom révén bejuthatnék a Világ-hoz, becsületes fizetéssel, de a Gyámom hallani sem akar róla. Én már kezdek kétségbe esni, jajgatva törvén az eszem, hogy miféleképpen lehetne a bankoktól örökre megszabadulni. Engemet világnézeti meggyőződésem minden ilyen nagyobb kaliberű kapitalista vállalattól visszairtóztat, nem is szólva arról, hogy a költő is berzenkedik, és félve fél mindentől, ami az ő rovására megy.

Karácsonyra lemegyek Makóra, mert ott, vélem, nyugodtan megcsinálhatom azt az egyfelvonásos drámát, ami már régen papírra vágyakozik, de bizony itt a körülmények — amíg függök valakitől — éppen úgy nem engedik meg, mint a sertés orrában levő drót a túrást. És én néha még a bankba is beletörődöm, hisz néha kiapadnak a tengerek és az egek is.

Aztan bekövetkezik a koltó első osszeutkozése az államhatalommal: egyik verse miatt „istengyalázásért" perbe fogják. Ő maga így tudósítja nővérét erről az eseményről.

Éppen ma beidéztek a rendőrségre, ahol megtudtam, hogy az ügyészség istengyalázásért pörbe fogott a „Lázadó Krisztus" nyomán. Itt, Makón, viszontláttam azt a kéziratot, amelyet még szeptemberben adtam oda Hajdu Henriknek. Legföljebb egyévi fogház, ami alatt szépen megtanulhatok németül. János bácsi ugyan azt mondja, hogy az ügyész, ha megtudja, mennyi idős vagyok, a vádat elejti, mert dorgálást kaphatok csak. De ő nagyon optimista. Mindenesetre Makón fogom leülni, mert akkor itt az egész városból hoznak be ennivalót, és jó dolgom lesz: ismerem az egész kapitányságot. János bácsi is

azt mondja, hogy ez nem baj, ő is ült fogházban államfogházban: az a fontos, hogy ne lopásért vagy csalásért üljön az ember. És ebben igaza van.

Magát a bírósági eljárást így ismerteti Németh Andor *József Attila és kora* című, a Csillag 1948-as évfolyamában folytatólagos közlésben megjelent munkájában:

„A következő vádlott József Attila. Az ügyészség a *Kékmadár* című folyóirat 1923. október 13-iki számában megjelent, *Lázadó Krisztus* című verséért vonta felelősségre. Ebben, a vádirat szerint, „fölényes hangon adott kifejezést egy, a mai gazdasági viszonyok között nehezen érvényesülő ember kifakadásának". „Munkámban érek annyit, mint te a nagy passziódban" — mondja ez az ember Jézusnak. Ilyen és hasonló sorok miatt kellett József Attilának sajtó útján elkövetett istengyalázásért felelnie.

Makói iskolai csoportkép 1920-ból

A vers felolvasása után az ügyész megkezdi a vádlott kihallgatását.

— Hány éves?

— Tizenkilenc.

— Mi a foglalkozása? Költő?

— A költészet hivatásom. Egyébként magántisztviselő vagyok.

— Bűnösnek érzi magát?

— Nem érzem magam bűnösnek. Költeményem célja visszaadni az embereknek a háború és a forradalom következtében megcsökkent önbizalmukat.

A vádlottat Vámbéry Rusztem védi. Azt próbálja bizonyítani, hogy az ilyen istenkáromlásnak minősített kifakadások régibb költőknél is gyakoriak, anélkül hogy azok ellen valaha is pört indítottak volna. Hivatkozik Ady Endrére, aki egyik versében ezt a kifejezést használja: „izgága Jézus"; és hivatkozik Petőfi Sándorra, akinek az *Apostol* című versében ez olvasható: „Hét-nyolc év alatt olyan tolvaj lesz, mint Krisztus."

A törvényszék rövid tanácskozás után nyolchónapi fogházra és kétszázezer korona pénzbüntetésre ítéli a költőt. József Attila megfellebbezi az ítéletet. A Tábla egy hónapra szállítja le a büntetést, a Kúria pedig felmenti a vád alól. Indokolásában megállapítja, hogy a vers nem Isten eszméjét tagadja, hanem annak földi megvalósítására irányuló óhaját fejezi ki. „Arany szavad átváltozott rossz, kongó érccé" — írja a költő, ami nem jelenthetett egyebet, mint azt, hogy Isten igéje a földön üres szólam lett. A „munkámban, uram, érek annyit, mint te nagy passziódban", összehasonlítás az Isten végtelen, s az ember véges ereje között.

A versben végül is az a gondolat jut kifejezésre, hogy a veszendő ember lelke szeme lesz az istenségnek, amely ily módon jobban meg fogja látni a földi nyomorúságokat és igazságtalanságokat. „A királyi ítélőtábla tévedett tehát — állapítja meg a Kúria határozata —, midőn a vád tárgyává tett költeményben bűncselekmény tényálladékait ismerte fel."

„Hogy a Tábla egy hónapra szállította le a büntetést, a Kúria pedig felmentette, abban kétségkívül szerepe van annak a sajtófelzúdulásnak, amely a törvényszék Schadl-tanácsának ítéletét fogadta. A sorokban és a sorok között Attila mellé állt minden tollal élő ember" — írja József Jolán. Oly nagy volt a felzúdulás, hogy dr. Kosutány Ignác egyetemi tanár indíttatva érzi magát, hogy a szegedi *Friss Hírek* hasábjain cenzúráért kiáltva, denunciálja és kioktassa az újságírókat.

„ELÍTÉLTEK

egy tizenkilenc éves fiút sajtó útján Isten ellen intézett gyalázó kifejezések miatt. A mindennap történetének olyan eseménye ez, mely mellett egyszerűen szó nélkül el nem mehetünk. Még le sem csillapodott a fülsiketítő lárma, amit a sajtó abból az alkalomból ütött, mert a kormány a sajtóval való visszaélések miatt elérkezettnek látta az időt arra, hogy a visszaélőket egy kis óvatosságra intse.

Az a törvényjavaslat semmit sem tartalmazott, ami az igazi sajtót gátolta volna abban a feladatában, hogy a mindennapi életben felmerülő eseményekről számot adva bíráljon, oktasson, eszméket terjesszen. A mi saj-

Kép az újságíró igazolványából

tónk egy része nem így tesz, mert a mai sajtó nem az többé, ami volt. Ma a sajtó üzlet, mely jövedelmet akkor hajt, ha az olvasóközönség idegeit minél több szenzációval izgatja. Nem is valami nehéz munka ez, nem kell hozzá sok munka, tanulás, hozzáértés, csak vakmerő fellépés. Támadni kell mindent, becsmérelni a közéletnek minden kimagaslóbb munkását, le kell járatni mindazt, ami eddig érték és tekintély volt. Ez a munkakör hogyne hozná tűzbe azokat a törtető fiatal óriásokat, kik olykor nem közönséges szellemi tehetségeiket párosítva túlzásba vitt életigényekkel, mohó élnivágyással és beteges hiúsággal egyszerűen túlteszik magukat azon a hosszadalmas és verejtékes munkán, mely nélkül tehetség ki nem képződik. A tizen-

(Írók (Móra, Juhász, Réti stb.) társaságában Makón 1923-ban

kilenc éves suhancnak pajkosságával abban látják a költői lélek szabadságát, hogy gyalázó kifejezésekkel illetik azt, kire a siralom völgyében küzdő emberiség az életnek súlya alatt görnyedve, sóhajtva tekint.

A sajtó pedig ahelyett, hogy a vadul hadonászót lehűtené, azoknak teret enged, sőt ünnepli „a közismert, jeles, fiatal költőt".

Miután pedig az efféle sajtóközleményeknek a tömeg gondolkozására megvan a maguk hatása, ami az önmaga életét védelmező állam előtt nem közömbös, kérdjük a sajtónak minden munkását, ki saját jövedelmén túl még más iránt is érdeklődik, hogy az ilyen sajtótermékek által okozott erkölcsi kár mi módon eliminálható helyesebben, ha az ilyen írót a bíró utólag megbünteti, vagy ha a törvény az ilyen sajtótermékeket eleve megakadályozza?

Ha az 1924. évi 15. törvénycikk a robbanószer és robbanóanyag előállításával, tartásával és használatával elkövetett bűntett ellen szól, vajon fölösleges, sőt káros volna a sajtónak megrendszabályozása?

Valóban itt az ideje, hogy gondolkodóba essünk a ma uralkodó társadalom állapota fölött, mely a túl nagy sietség, lázas versengés és pénzhajhászás közben csak idegbetegségekre, féktelenségekre és kriminalitásokra vezet.

Kosutány Ignác dr.,
egyetemi tanár."

Pedig a költő szellemi klímáját ebben az időben még aligha jellemzik tudatos forradalmi és különösen nem kommunista eszmék és indulatok. Ha — már csak Ady hatása következtében — találunk is ilyen

sorokat, szakaszokat, a pályakezdő József Attila költészetében, mint a *Fiatal életek indulójá*-ban

Tudjuk, apánkkal gyávák voltunk,
nem volt jogunk se, csak igazságunk.
Most nincs, ki megállat az élet-úton,
de, ha akad, nyakára hágunk.

Mi vagyunk az Élet fiai,
a küzdelemre fölkent daliák,
megmozdulunk, hejh, összeroppan akkor
alattunk ez a régi világ!

ha Petőfit idézve említi is a világszabadságot — eklektikus, eszmeileg bölcseletileg még kialakulatlan, helyét kereső, a tájékozódás útján csak meginduló szellem képét mutatja költészete. A jövendő nagy proletárköltőt sokkal inkább sejteti benne ,,az utca és a föld fiá''-nak verseibe be-beszüremlő élményanyaga, mint a kialakult világnézeti határozottság. Sőt éppen erre a korszakára jellemző az a tolsztoji-krisztiánus szeretet és megértés kultusz, ami ,,jóság verseit'' jellemzi.

3

SZEGED, BÉCS, PÁRIZS

A költő így folytatja életében útikalauzul szolgáló Curriculum vitae-jét:

Ezután egy ideig könyvügynök voltam itt Budapesten, majd az infláció idején hivatalnokoskodtam a Mauthner-féle magánbankházban. A Hintz-rendszer bevezetése után itt a könyvelőségbe osztottak be, s nem sokkal utóbb idősebb kollégáim bosszúságára engem bíztak meg annak ellenőrzésével, hogy kasszanapkor milyen értékek adhatók ki. Iparkodásomat itt egy kissé kikezdte az, hogy saját munkámon kívül önnön dolgaik egy részét is nyakamba varrták idősebb kollégáim, kik nem mulasztották el különben sem, hogy bosszúságot okozzanak nekem a lapokban megjelenő verseim miatt. „Ilyen idős koromban én is írtam verseket" — mondogatta mindegyikük. A bankház később megbukott.

Elhatároztam, hogy végképpen író leszek, és szert teszek olyan polgári foglalkozásra is, amely szoros kapcsolatban áll az irodalommal. Magyar-francia-filozófiai szakra iratkoztam a szegedi egyetem bölcsészeti karán. Fölvettem heti 52 órát, és 20 órából kollokváltam kitűnően. Napokat ettem, verseim honoráriumából fizettem lakásomat. Nagyon büszkévé tett, hogy Dézsi Lajos professzorom önálló kutatásra érdemesnek nyilvánított.

De minden kedvemet elszegte az, hogy Horger Antal professzor, kinél magyar nyelvészetből kellett volna vizsgáznom, magához hivatott, s két tanú előtt — ma is tudom a nevüket, ők már tanárok — kijelentette, hogy belőlem, míg ő megvan, soha nem lesz középiskolai tanár, mert „olyan emberre — úgymond — „ki ilyen verseket ír", s ezzel elém tárta a Szeged című lap egyik példányát, „nem bízhatjuk a jövő generáció nevelését". Sokszor emlegetik a sors iróniáját, s itt valóban arról van szó: ez a versem, Tiszta szívvel a címe, igen nevezetessé vált, hét cikket írtak róla, Hatvany Lajos az egész háború utáni nemzedék dokumentumának nyilvánította nem egy ízben „a kései korok számára", Ignotus pedig „lelkében dédelgette, simogatta, dünnyögte és mormolgatta" ezt a „gyönyörű szép" verset, ahogy a Nyugat-ban írt róla, és ezt a verset tette Ars poeticájában az új költészet mintadarabjává.

A következő évben — húsz éves voltam ekkor — Bécsbe mentem, beiratkoztam az egyetemre, s abból éltem, hogy a Rathaus Keller bejáratánál újságot árultam és a Bécsi Magyar Akadémikusok helyiségeit takarítottam. Lábán Antal igazgató, mikor tudomást szerzett rólam, ezt megszüntette, ebédet adott a Collegium Hungaricumban, s tanítványokhoz juttatott: Hajdú Zoltánnak, az Angol—Osztrák Bank vezérigazgatójának két fiát tanítottam. Bécsből — egy szörnyű nyomortanyáról, ahol négy hónapig lepedőm sem volt — egyenesen a Hatvany kastélyba kerültem vendégnek, Hatvanba, majd a ház asszonya, Hirsch Albertné ellátott útiköltséggel, és a nyár végeztével Párizsba utaztam. Itt beiratkoztam a Sorbonne-ra. A nyarat a dél-franciaországi tengerparton töltöttem egy halászfaluban.

Szegedi csoportkép a Juhász Gyula ünnepélyen részt vett írókkal a Nemzeti Színház előtt

József Attila életének ezt a szakaszát — szemben a makói évekkel — mind ez ideig a módszeres és rendszerező életrajzi és irodalomtörténeti feldolgozás hiánya jellemzi. Amit e rövid, de fordulatokban gazdag időszak eseményeiről, tényeiről tudunk, az alig valamivel több, mint amit az idézett életrajz mond el. A barátok, pályatársak, ismerősök felhalmozódó visz-

szaemlékezései csak a költő emberi arculatát gazdagítják egy-egy vonással, de életényeinek ismeretéhez kevéssel járulnak hozzá. E korszak, vagy legalábbis annak bécsi és párizsi hónapjai verstermésére vonatkozóan Németh Andor helyesen állapítja meg: „A Bécsben és Párizsban töltött hónapok költői termékei javarészt elkallódtak vagy lappanganak. József Attila alig egy-kettőt méltatott belőlük arra, hogy megőrizze emlékezetében, és felvegye későbbi gyűjteményeibe." Ami azonban mégis képet ad a költő szellemi arculatának, emberi egyéniségének fejlődéséről, az az a levelezés, amelyet főként József Jolán, kisebb részben Galamb Ödön őrzött meg és publikált ebből az időszakból. E levelekből egy életvidám, a nyomort és a nélkülözést derűs lélekkel és fölényes öniróniával viselő, saját elhivatottságában töretlenül bízó fiatalember kissé hetyke, „garabonciás", de ezzel együtt is oly vonzó alakja bontakozik ki, aki megindító ambícióval és tudásszomjjal készül költői és tudományos pályájára. Már első szegedi levele is arról tanúskodik, milyen határtalan kedvvel és szinte kritikátlan önbizalommal veti bele magát tanulmányaiba.

Szeged, 1924. okt. 10.

Kedveseim,

este van, itt ülök a lámpás alatt, és mint tegnap, tegnap előtt, most is rátok gondolok. Kár, hogy én most ezt külön ideírom, hiszen nem lehet másképpen, minthogy ti tudtok erről.

Gyöngyöm, Lucie, neked tudnod kell, hogy én nagyon nyílt ember vagyok, és hogy kell legyen mondanivalóm. Azonban kiszámíthatatlan, hogy milyen hangulatban ka-

pod meg levelemet, s ez nagyban determinálja a tollat, mert beszélgetve megláthatja az ember, hogy a másik mennyire képes oly dolgokra ügyelni, amit ő el szeretne mondani néki, és így kiválogathatja magából azokat a színeket, amelyek nem sértik amannak szivárványhártyáját. Igaz, hogy a levelet máskor is elő lehet venni, de hát korunk még mindig impresszionista, és az első benyomás alól még nem tudja kivonni magát.

Ezután, azt hiszem, te sem várod, hogy „Kassák-stílusban" regélem el, amit kívánsz: hogy fölvettek az egyetemre, dolgozom, Juhász Gyula, Espersit és Réti Ödön szintén. Újabb írásaimra pedig nagyon féltékeny vagyok, úgyhogy nem is küldöm el neked. Nem szeretném, ha félreértenéd. Pedig ez könnyen megeshetik, mert te nagyobb részt polgári mentalitású asszony vagy, ez az egyetlen, igen erős hibád. De hát nem tehetsz róla, és ezt én tudom a legjobban. Különben pedig nem hiszem, hogy tévelygek, de nincs kizárva. Mindenesetre fiatal és nagy energiatömegre vall, hogy ennyire lankadat-

J. A. 1924-ben

lan megfeszítéssel (ami nem is megfeszítés: fiatal, borzasztóan szorgalmas vagyok!) keresem és keresem igazi magam. Látod, hogy mennyire objektíven ítélem meg helyzetemet — éppen ezért furcsa, hogy miképp lehetek annyira fanatikus, a bolondságig, amennyire vagyok.

Tévedsz, mert nagyon sokat tanulok. Magam se hittem volna, hogy ennyire képes vagyok. A magyar—francia szakot választottam, a két legnehezebb tárgyat: ti. én nem tudok franciául. Van egy csomó nőhallgató, akik mind tudnak, férfi pedig egyetlen vagyok. Egy héten öt francia óra van, kettő magyarul (A XVII. század fölvilágosodásának története), három pedig franciául (kettő: A francia nyelv története), hogy fejlődött ki a latinból (és egy: francia stílusgyakorlatok). Képzelheted mennyit kell tanulnom, ha tandíjmentesség miatt kollokválni és egyáltalában ha tudni akarok. Márpedig akarok.

A tandíj beiratkozással 1354000 korona, és még tartozom két részletben befizetendő 760 000 koronával. A lakás elég jó, nagyon kedves, drága nénitől vettem ki, mosással és egyebekkel együtt havi 400 000 koronáért. Tanítani nemigen tudok, mert du. 2-től egészen 7-ig el vagyok foglalva az előadásokkal, amelyek négy nap reggel nyolckor, két nap kilenckor kezdődnek. Szokatlanul korán kelek, fél 7-kor.

Összesen heti 45 órát vettem föl, amit hallgatni és tanulni, azt hiszem, éppen elég. Ezekből ugyan nem számít 7 óra, a földrajz és sajtóbüntetőjog, ezeket csak kíváncsiságból hallgatom, komolyabban nem foglalkozom velük. Vettem egy csomó francia könyvet, szótárt stb. Igazság, fölvettem az angolt is! Heti két órában, hogy

Szegedi indexének belső oldala ▶

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem

Rektora

Köszöntjük az Olvasót!

10 koronás
bélyeg

... ... valamennyi kar doktoraival és más mindenkivel egyenként és összesen akiket illet, hogy ... József Attila ... urat ... Budapesten községben, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében 1905. évi ápr. hó 11-ik napján született, mint bölcs.-nyelv.-tört. tudománykari rendes hallgatót egyetemünk anyakönyvébe szabályszerűen beiktattuk: mit aláírásunkkal és kisebb pecsétünkkel ellátott jelen okmánnyal bizonyítunk.

Szeged, 1924 évi szept. hó 9. n.

Csengery s.k.
az egyetem e. i. Rektora.

Erdélyi László s.k.
bölcs.-nyelv.-tört. kar
e. i. Dékánja.

fogalmam legyen erről is. Ez persze csak kurzus, kezdők számára.

Az egyetlen elsőéves vagyok, akit Bartók professzor felvett a filozófiai szemináriumba! Nagyon szeret a magyar tanár.

No, szervusztok. Legközelebb többet. Ölel, csókol mindőtöket Attilátok.

Készülő új könyvéről a következő levelet írja nővérének.

Édes Lucie-kém,

mi dolog ez, mi szörnyű dolog, hogy ennyire magamra hagytok. Beteg is voltam, feküdtem egy hétig, közben fölkeltem, és összeestem az utcán, de most már úgy érzem magam, mint egy tucat rézfán fütyülő rézangyal. Nagyon vártam válaszodat, jólesett volna. No de — tudom —, azért mégse felejtettek el egészen.

Mi van az előfizetésekkel? Isten tudja, mikor felküldtem 50 ívet, és még semmi válasz se jött rá. Most sürgősen kellene még négy millió. Hol maradtok? Adtál-e ívet mindenkinek? Nem értem az egész dolgot. Új betűket rendeltünk, kifizettük, egy ív ki van szedve, de nem lehet még nyomni, mert nincs papír: pénz. Kérlek Luciekém, küldj a magadéból, ha tudsz (és ha van) kölcsön 2 millió koronát karácsonyig. Esetleg a decemberi millióval, de lehet azt külön is. És mindenekelőtt az előfizetéseket és az előjegyzéseket . . . A papírkötéses példányok is a legnehezebb bordázott merített papíron nyomódnak. Erre kell gyorsan a pénz, mert nem akarom még kényszerűségből se becsapni az előfizetőimet. Egyik professzorom el van ragadtatva a könyvtől, egy másik is,

de ez fékezi magát, mivel ő ír majd kritikát a Napkelet-be. Úgymond: „Inkább egy komoly, meglehetős súlyú (ugye, szerény!) számbavétel kell magának majd, mint baráti lelkesedés."

Telefonáld föl az egész várost! Énnekem oly szörnyű itt csöndben ülve írni most nektek, amikor ti talán nem is törődtök vele. Lucie-kém, ez nagyon fontos nekem, ugye, mindent megtesztek.

Az egyetemen minden a régi, de a könyv miatti gondjaimtól meg betegségem miatt is, majdnem két hétig nem tanultam. És ti biztos nem csináltok semmit! Pedig a betegágyból is a könyv miatti aggodalom keltett fel, és miatta estem össze épp a korzó sarkán. Úgy hoztak haza kocsin. De mindenből akarok kollokválni. Nyugalomra van szükségem. Verset is régebben írtam . . . A Színházi Élet verset s fényképet kért a karácsonyi számba . . . Előfizetőket, ó, jaj, előfizetőket! . . . Szervusz. Ölel sokszor mindannyiotokat (de előfizetőket!!!).

A könyv, a vers, a költészet érezhetően mindent jelent számára, és egész életét betölti. És valahogy mintha az élet minden csapása is a költészetével lenne kapcsolatos, mintha hivatásának konok és következetes vállalásáért érné. Vers miatt ütközött össze az ügyészséggel, már tizenkilenc éves korában, és egy vers idézi elő végzetes konfliktusát — a híres Horger Antal-affért — az egyetemi hatóságokkal, amely végső eredményében véget vet annak a próbálkozásának, hogy a tanári hivatásban, költői ambícióival harmonizáló polgári foglalkozásra tegyen szert. Évek múltán *Születésnapomra* című népszerű és virtuóz költeményében örökíti meg ezt az eseményt.

Horger Antal akciójára az egyik szemtanú, Fehér Ede így emlékezik vissza:

„Egy hétfő reggelen, 1925. április 2-án, kilenc órakor történt.

Jegyzeteimet szedegettem összefelé, hogy másik épületbe menjek. A hallgatók nagy része már kint járt a folyosón. A professzor kéziratlapjait összeszedve a tömbjébe, elmenőben odaszólt:

— Kérem, Fehér úr, szíveskedjék József úrral és még egy bölcsészettan-hallgatóval bejönni a szobába.

— Igen.

A folyosón még utolértem Attilát. Szóltam neki, várjon, míg visszajövök. Már csak a lányok voltak kint az óra hallgatói közül; siettem hát a lépcsőházba, ahol sikerült elcsípnem H. Kovács Mihályt. Nem tudtam, mit akar Horger, de örültem, hogy épp makói fiút, Attila régi ismerősét vihetem.

Belépünk, közel megyünk az íróasztalhoz, ahol a professzor állva foglalatoskodik. Megállunk. Az asztal sarkánál Attila, szemben a professzorral Mihály, balra, a bejáratnak háttal, ablakra nézőben én. Felénk fordul.

Amikor megálltunk az íróasztalnak a bejárat felőli végénél, csak érdeklődés s némi önbizalom volt bennünk. Ez már a folyosón kialakult, amikor rövid pár szóval megtanakodtuk, mit akarhat. Horgernek ugyanis szokása volt, hogy előadás után vagy szemináriumi gyakorlaton megbízást adott egy-egy tanítványának valamely tudományos kérdés kibogozására, esetleg bibliográfiai adalék felkutatására. Így nevelgette a nyelvész-utánpótlást. Egy alkalommal a ma-

Tiszta szívvel c. versének kézirata ▶

Tiszta szívvel

Nincsen apám, se anyám,
Se istenem, se hazám,
Se bölcsőm, se szemfedőm,
Se csókom, se szeretőm.

Harmadnapja nem eszek,
Se sokat, se keveset,
Húszesztendőm hatalom,
Húszesztendőm eladom.

Hogyha nem kell senkinek,
Hát az ördög veszi meg
Tiszta szívvel betörök,
Ha kell, embert is ölök.

Elfognak és felkötnek,
Áldott földdel elfödnek
S halált hozó fű terem
Gyönyörű szép szívemen.

gyar igeragozás történetével kapcsolatos fontos cikket sehogy sem tudott megtalálni. Előadás közben megemlítette, hogy aki megtalálja, annak abból a kollegiumból fél év végén külön kollokvium nélkül jelest ír az indexébe. Három nap múlva szállítottam a megoldást, miután az egyetemi és a Somogyi-könyvtárban kutattam, s végül a magyar nyelvészeti intézet (ún. Horger-szeminárium) kézikönyvtárában ráleltem. A fél év végén szó nélkül beírta a jelest, ennyivel több volt a lehetőségem a teljes tandíjmentességre. Ilyenféle megbízásra gondoltunk most is. Annál jobban meglepett, hogy a professzor most nem a megszokott, kissé töredezetten merev, de azért barátságos hangján szólalt meg. Ebben a pillanatban nagyon komoly volt, s a hangja határozott, kissé éles, s előadása annyira folyamatos, hogy így még nem is hallottam azelőtt beszélni.

Ezt mondja:

— Kérem, József úr, ön egy verset írt a *Szeged* múlt vasárnapi számába. Többek között azt írta, hogy nincs se istene, se hazája. És hogy ha kell, eladja magát, és embert öl. Kérem, én a bölcsészeti kar álláspontját közlöm önnel: ön középiskolai tanár ilyen felfogással nem lehet, ilyenre nem lehet oktatni a magyar ifjúságot. Ön elvégezheti a bölcsészeti tanulmányokat, de tanári oklevelet, míg én itt leszek, nem fog kapni.

— De professzor úr, mikor én azt a verset írtam, már három napja nem ett . . .

— Kérem (ezt a kérem-et igen élesen dobta közbe, elvágva Attila szavát), a verse megjelent. Csak ennyit akartam önnel közölni.

Leült. Nem nézett fel.

A megszólító, kezdő szavakra oldalt néztem, Attilára. Láttam, hogy meglepetten elkomolyodik, az addig bizalmat, szinte szolgálatkészséget kifejező arc hirtelen átalakul. Nagyon tudott örülni annak, ha megbíznak benne, ha érdemesnek tartják együttmunkálkodásra. Ezért következhetett be a hirtelen átalakulás, a meglepetés, majd megdöbbenés. Nagy, barna szemét tágra nyitotta, erőset nyelt, alsó karjait közelebb húzta magához, velük a táskát és a kalapot; álla előbbre merevedett, mint a vigyázzba feszülő katonáé; ismét nyelt egy mélyet, az előrefeszülés az ajakban tovább folytatódott, fejét hátraszegte, s most már daccá keményült egész tartása. Ahogy Horger pillanatnyi szünetet tartott, s Attila megszólalt, hangja dacosságban is fájós volt; a „nem ett . . .''-et Horger kettévágta, s ez végül riadttá tette a fiú arcát. Kifelé menet erőltetetten határozott volt a lépése. Mire az ajtón kiértünk, láthatólag már feldolgozta magában az ügyet, s nyugodtan lépkedett, a küszöbről jobbra fordulva a folyosón. Mereven nézett előre, mint amikor verset szokott mondani: „Nincsen apám, se anyám . . . Harmadnapja nem eszek, se sokat, se keveset . . .'' Szemére, néma szájára ült a vers minden sora,ríme, ritmusa.

Haladunk a folyosón elfelé. Fejünket csóváljuk. Néhány szót beszélgetünk, de aztán Attila konok hallgatásba mélyed. Majd elköszön tőlünk, s a Kárász utca irányába indul.

Ez időtől elidegenedett, majd elvadult az egyetemtől. Nem volt hozzá kedve. A francia órákra járt még rendszeresen, de azokból egyelőre nem sokat értett.''

Előzményéről pedig annyit, hogy a támadást ez alkalommal is a szegedi *Friss Hírek* című lap, amelyben Kosutány Ignác cikke is megjelent, indította meg ellene, ekképpen minősítve azt: „Az erkölcsi pornográfia versfaragási műveletlenségével, egy az ügyészség által — sajnos — még nem üldözött, erkölcsileg kifogásolható négy strófás rímbe szedett mázolmány, melyben valaki hivatkozik, hogy „se istene, se hazája", hogy „akár embert is öl" s nem bánja, ha fel is akasztják, és úgy teszik a földbe. Nemcsak a megbotránkozás, de a kimondott undor fogja el az embert a sajtószabadsággal való ilyen visszaélés láttára, s a legjobb akarattal sem lehet ilyesmiről megjegyzéseinket finoman megírni. Erre már korbácsot kell fogni, nem nekünk, de az államtekintélynek, és az ügyészség útján a társadalmi tisztességet védeni köteles királyi bíróságnak."

Ha az ügyészség ez alkalommal nem is, de Horger Antal személyében az egyetem megfogadja a lap denunciáló tanácsát. József Attila nem is tér vissza többé a szegedi egyetemre. 1924 tavaszán még ott jelenik meg *Nem én kiáltok* című verskötete, a nyarat Pesten tölti, ahol két futó és mélyebb nyomokat láthatóan nem hagyó szerelem, vagy inkább flört — Walleszné Gyenes Gitta festőművésznő, majd tizenöt éves lánya iránt lobban fel — tölti ki napjait. Ősszel pedig, mivel a szegedi egyetemi affér után sógorával, Makai Ödönnel ismét megromlik kapcsolata — persze nem annyira, hogy a támogatását teljesen megvonná tőle —, Bécsbe utazik, hogy ott folytassa egyetemi tanulmányait.

Bécsi levelei — hangulatban, életérzésben — mint-

ha a szegediek folytatásai lennének azzal, hogy fokról fokra kitapinthatóak bennük az irodalmi emigrációval való érintkezés látókörtágító hatása, a költő eszmei-politikai érlelődése, amely Párizsban folytatódik majd tovább.

Wien, 1925. okt. 4.

Kedveseim,

még nem akartam írni, azonban Bubi és Luca, meg Kovács Gyurka itt vannak, négy rossz levélírók, levélírási lázba estünk. A láz nagy lehet, dacára, hogy pénztárcánk keveset mutat.

Véglegesen még nem tudtam elhelyezkedni, de ez már csak napok kérdése. Az egyetemen teljes tandíjmentességet kapok, ami azt jelenti, hogy a beiratásra 600 000 koronát kell fizetnem csak, ezt azonban barátaim összeés kölcsönadják. A menza felől is biztosítottak, s lehet, hogy az egyik szocialista diákszövetség révén helyet kapok havi 100 000 koronáért Schönbrunnban, a Schlossban. Mindez eldől még ezen a héten, de már előre mondhatom, hogy az irányzat emelkedő tendenciát mutat, és szokásomtól eltérően bízom.

Az Etus küldjön el könyveimből vagy tíz-tizenöt példányt, ahányat hoztam, eladtam. Itt szeretnek engem, barátok közé jutottam. Pénzküldemények ellen eleve sem tiltakozom.

Egyébként tanulok, lapot alapítok, a pénzt az egyetemre várom, a versek csapját néha megeresztem, az utóbbi időben sűrűbben, s mint egyben írom is: tejet iszok és pipázok, jó híremre jól vigyázok. Politikai elveim revízió alá vettem, s maradok, mint voltam, igazán szerető és rossz levélíró, valamint

József Attila

Kép a bécsi indexből

Az első jel e néhány szó: „Politikai elveim revízió alá vettem", amely mutatja, hogy a költő a modern nagyvárosi élet valóságával megismerkedve kilábol abból a tolsztoji hangulatból, amely eddigi társadalom felfogását jellemezte, a következő levelében pedig „éljen az esztétikai célokért kitörendő világforradalom"

tréfás fordulata jelzi ismerkedését a különféle radikális és szocialista körökkel.

Ebben az időben a modern természettudományos kérdések is erősen foglalkoztatják, ez egyébként nemcsak ebből, hanem ez idő tájt Galamb Ödönhöz intézett leveléből is világosan kitűnik. A levél érdekessége, hogy laikus zavarosságai és tudományos naivitása mellett, korát megelőző megsejtések és feltételezések is szerepelnek benne — például pozitív elektronokat emleget 1926-ban, holott azokat csak 1932-ben fedezik fel.

„Kedves Ödön bátyám,

tudod-e, milyen örömet hozott nékem „zullöttecske helyekre" buzdító leveled? Talán az az egyetlen szomorú az egészben, hogy akad egy huszonegy éves fiatalember, akit buzdítani kell erre, vagy legalábbis úgy látszik, hogy szükséges néki ez az útmutatás. Ez azonban a 20. század legkedvesebb tévedése, tekintve, hogy erre nézve preventív adottságú „erkölcstelen" erkölcsökkel rendelkezem s hogy alaptermészetemet, mely kényszerít, hogy megismerjem a körülöttem fennállókat, mégsem élhetem ki, annak csupán anyagi okai vannak. Ezek az anyagi okok nálam nem azt idézik elő, hogy más etikai síkon nyilvánuljon meg az általuk jelen körülmények között elfojtott erő (betörés, gyilkosság, szélhám), hanem életemet befelé irányítják, s előáll, de pszichikai kvalitásban az az Einstein állította eset, hogy ti. egy bizonyos sebességi erő hat egy bizonyos testre, s ha az erő akkora, hogy a sebességi határnál (300 000 km.sec.$^{-1}$) nagyobb gyorsasággal kéne haladnia a testnek, akkor az erő maga is átalakul anyaggá. Ez az anyag vagyok én és ez az erő

vagyok én. Azonban az anyag több lesz, az energia pedig ellenkező erők behatása folytán állandóan csökken, és az ember csöndesen elfárad. A kávéházi asztal hideg, engedelmes, odahajtja hát a homlokát, és arra gondol, hogy milyen szép volna a torony tetején kitárt karokkal egy meztelen nő, középen a melle alatt egy nagy vörös rózsa, és nem írja meg, csak a barátjának, aki szeretettel őrzi messziről. Aztán fáj a feje, aztán bolondságokat csinál, szamárságokat és őrültségeket. A végén verset ír megint. És igyekszik mindent úgy szeretni, ahogy van. Ennélfogva lassacskán mindenki előtt „kedves, csöndes fiú" lesz, akit azonban nem kell meghívni, mert egész este hallgatni fog, és ha beszél, hát kiütköző különös dolgokat beszél.

Egy hét múlva írom e folytatást, mégis elküldöm, hogy lásd, milyen ellentétes hullámhosszak szakadnak ki az én magasra nyújtott oszlopomról. Az egész pesszimizmus elmúlt kétnapi erős főfájás után, és az a kétnapi erős főfájás újabb tisztulásokat eredményezett. Rájöttem a nagyság tudatára, az én, az ember nagyságára és a kereszténység egyik sarkalatos tévedésére, továbbá az egyenes és a görbe lényeges különbségére, amiket így hamarjában körülményes volna előadni, különösen, ha hozzávesszük a transnegativumról szóló elméletemet, mely a fizikával és a kémiával, azt hiszem, bizonyítható is; csakhogy erre eddig senki sem gondol. (Az uránium elem atomjában hány elektronrendszer van és ezek hogy férnek meg egymás mellett. Különben erre utóbb jöttem, hogy ezt a transnegativumot természettudományosan is lehet igazolni, a művészettel kapcsolatban született elgondolásaim

Lucienkém.

Elhatároztad(?), hogy pénzem nincs, azonkívül pedig még azért sem akartam írni, mert itt is kaptam munkát, [illegible] fölöslegesek(?). Így [illegible] [illegible] nélkül(?) [illegible] magyarra fordítanom, számonként(?) 1 egész milliót(?). Jelenleg éppen a könyvtárban ülök, várom a nagy-Klementet(?), hogy megmondja, mit jelent „Ameisenjungfer" és „Ameisenlöwe". Épp most kaptam meg, hogy az előbbi hangyaleső(?), a utóbbi amannak [illegible] lárváját jelent. Íme [illegible] elmondhatom(?), hogy a [illegible] mind hülyék a regény fordításának nehézségei [illegible] [illegible].

Nagyon szeretném tudni, hogy [illegible] [illegible] van rám haragra(?)! Csak nem [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], mert akkor nem [illegible] [illegible] [illegible] irodalom(?).

Még nem küldtem ki [illegible] [illegible].

Munkám már, még pedig „Ady levelezése" [illegible] [illegible] alá rendeztem. Azonkívül a Collegium Hungaricum igazgatóján is munkát akar adni, még pedig egy magyar irodalomtörténeti [illegible] [illegible] [illegible] pénzt jelent körülbelül fontos a [illegible], [illegible] nem egészen biztos, éppen most [illegible] [illegible] a [illegible] próba-[illegible] fordítását. Addig [illegible] [illegible], addig a [illegible] várat.

juttattak oda, hogy most már a fizika nyelvén kifejezve jelen van egy másik Univerzum is. Ti. a mi univerzumunk a pozitív és negatív elektronok rendszere, és a másik jelenlevő univerzum pedig azoké, melyekhez képest a jelen ismert negatívok-pozitívok; illetve a jelen ismert elektronok pozitív és negatív egyedei által alkotott rendszer — pozitív rendszer, és ennek megfelelően van negatív rendszer is. Ellenkező esetben, ha nem kötné le azt a rendszert egy ellenkező pólusú rendszer, rendszer volta a pozitív és negatív töltések azonos számánál fogva megszűnne, vagy az energiaérték 0-val volna egyenlő.) De nem folytatom tovább, nehogy még zavarosabb legyen a levelem, hiszen mindent elölről kellene elmesélni. Azt hiszem, hogy holnaptól kezdve részletesen el fogom mondani néked, természetesen folytatásokban. Addig is várom válaszodat. Légy szíves, írd meg, hogy van-e görbe sík (gömbfelület, hengerlap). Nyilvánvaló, hogy van, de a „sík" szó, illetve kifejezés ezt nem födi.

Alapjában véve mégiscsak nagyon fáradt vagyok, bár verseim pont az ellenkezőjét mutatják. Pedig voltaképpen a fáradtság energiahiányt jelent, amikor is az emberben levő elpusztíthatatlan és másra föl nem használható alaperő a munkához, élethez és egyéb szamárságokhoz (nem a fennálláshoz: a mozgáshoz!) szükséges energiatöbbletet produkál. Míg a verseim az ilyen jelenvaló energiatöbbletről tesznek jól sikerült voltukkal bizonyságot.

Azt hiszem, nagyon kellene nekem egy lakás (több, mint egy hónapja lakom egy studentenheimben, illetőleg hálok — ágynemű nélkül), szabadjegy az élethez és — Te, aki rettenetesen különböző sok és gyorsan fölbur-

jánzó gondolataimban segítenél rendet teremteni. Olyan vagyok önmagamnak, mint egy belső nap, melytől egyforma sebességgel nő a folyó, a madár, a lótetű és a hínár. — Küldök itt két verset is.

Mi van veletek? Terka néném, a Pösze, két remek kis betörőd hogy vannak? Üdvözlöm őket is külön-külön.

Ölel Attila

Különösen érdekes az alábbi nővérének írt levél, amelyben Lesznai Annával, Balázs Bélával és Lukács Györggyel való megismerkedéséről számol be. S bár az elismerésük — ebben a formában — tréfás túlzásnak is tűnik a huszonegy éves pályakezdő költővel kapcsolatban, közös intervenciójuk Kner Izidornál, aligha nélkülözi a ténybeli valóságalapot. Lesznai Anna Hatvany Lajossal is összeismerteti, s a magyar irodalomtörténet e nagy mecénásában József Attila életre szóló barátot és támogatót szerez. Mindez kétségtelenné teszi, hogy a rangos és tekintélyes írók megbecsüléssel fordulnak feléje, és talán nem alaptalan a feltételezés, hogy Balázs Béla és Lukács György elismerése és figyelme munkásságával kapcsolatban, a költő eszmei-politikai fejlődésére is jótékony hatást gyakorolt.

Lucie-kém,

eltaláltad, hogy pénzem nincs, azonkívül pedig még azért nem akartam írni, mert itt is kaptam munkát, egyelőre föltételeset. Egy német gyermekújságot kellene kéthetenkint magyarra fordítanom, számonként 1 egész millióért. Jelenleg éppen a könyvtárban ülök, várom a nagy Kelement, hogy megmondja, mit jelent „Ameisen-

jungfer" és „Ameisenlöwe". Épp most kaptam meg, hogy az előbbi hangyalesőt, az utóbbi annak a lárváját jelenti. Eme pillanatban elhatároztam, hogy a docensek mind hülyék, a szegény fordítónak nehézséget csinálnak ostoba szójátékaikkal.

Nagyon szeretném tudni, hogy milyen munka vár rám odahaza? Csak nem vita-gyorsírási tudományomat akarja igénybe venni Ödön, mert akkor nem vállalhatom.

Még nem költöztem ki Hatvanyhoz, nála is munka vár, mégpedig Ady levelezését kellene sajtó alá rendeznem. Azonkívül a Collegium Hungaricum igazgatója is munkát akar adni, mégpedig egy magyar irodalom történeti lexikon szerkesztésénél. Ez mind pénzt jelent, közülük fontos a fordítás, amely még nem egészen biztos, éppen most viszem föl az első próbafüzet fordítását Addig föl is függesztem a levélírást.

Este.

No, most már igazán hazafelé kell gravitálnom. Ti. a fordítási munka nem csak az én — természetesen kiváló — teljesítményemtől függ, hanem attól, hogy megrendelik-e Magyarországon? A Corvin-áruházat szemelték ki erre a célra, ahol is ingyen osztogatnák. Ha az otthoni munka tényleg oly fényes eredményekkel terheli meg középkorian misztikus csomagomat, akkor érzékeny búcsút veszek itteni babámtól, és karjaid közé vitorlázom, azaz (a XX. században élünk!) motorozok, illetőleg gőzösözök.

Tisztelt Asszonyom!

B. levelére válaszolva ki kell jelentenünk, hogy rendelésének közelebbi meghatározása után haladéktalanul és szolídan eleget teszünk. Itt említjük meg, hogy Lesznai An-

na, Balázs Béla és Lukács György igen nagy költőnek tartanak, különösen az utóbbi — mint az első világirodalmi — nem kozmopolita! kvalitásokkal rendelkező proletár lírikust, aki hivatva van mielőbbi nagyobb pénzküldeményeket kézhez venni. Fent említett urak — különös tekintettel a „Die Weltliteratur, wie sie ist und wie sie sein soll"-ra — közös levelet írtak Kner Izidornak, hogy J. A. könyvét kiadja, tehát velünk összeköttetésben fog állani, mit is bátorkodunk nagy tekintetű lábaid előtt zöld ágakhoz hasonlóan szertehinteni.

Most még azt nem tudom, hogy mit csináljak Hatvany meghívásával? Nem kellemetlen a császári vadaskert kellős közepén, Erzsébet királyné, a Kaiserin Elisabeth lakosztályában, mely is Hermes-villának neveztetik a laikus burzsoázia által — két hetet, esetleg csak egyet eltölteni. Mindenesetre már holnap megkezdem a búcsúlátogatásokat, mert ha mindennap másutt ebédelek, akkor is eltart egy hétig. Közérzetem olyan jó, hogy az már nem is illik egy lírikushoz, rettenetesen hízom, félek, hogy a hajón két jegyet kell majd váltanom. Ezért is szerezzetek egy szabadjegyet. És bár fényes anyagi viszonyaim mellett olvasok, nem ártana, ha küldendő összeg zsenialitásomhoz méltó lenne, mert szeretnék már egyszer villamosra ülni.

Csókol kellemes Öcséd

Hogy Bécs után Párizs következik a költő életútjában, az is új barátainak köszönhető. Hirsch Albertné, Hatvany Lajos nővére, akivel Bécsben ismerkedett meg, egy nyárra meghívja hatvani kastélyába. „Kedves József Attila — írja szívélyes levelében —, mint Bécsben megbeszéltük, szívesen látom itt magát első

magyar statióra. Itt nincs társaság, nincs kávéház, Laci szerint (Hatvany Lajos. Gy. E.) itt el kell pusztulni a portól és az unalomtól. Én a nyárra ígérek magának jó kosztot, szép kvártélyt, nagy kertet, békés csendet, írónak biztosított elismerést, az embernek jóindulatot . . ."

Ez a nyár azonban, amelyről a költő egy későbbi levelében azt írja „szép napjaim közül a leggondtalanabbak voltak", mindezenfelül még két nagy ajándékot tartogat számára: élete talán egyetlen harmonikus, könnyed szerelmi kapcsolatát Herthával, az osztrák nevelőnővel (aminek emlékét a költő egy német nyelvű verse is őrzi) és a párizsi utat. Ugyanis Hirsch Albertné az, akiben ez az ötlet felmerül, és támogatást is szerez megvalósításához — ha nem is egészen „legális" úton, hiszen mint írja „zsidó diáknak szánt pénzt fognak magára »pazarolni«, akit pedig hazája oly szívesen melengetne Szegeden" — ifjú védence számára.

A párizsi tartózkodásról a leghitelesebb képet ugyancsak a költő leveleiből kaphatjuk. Galamb Ödönnek így ír Párizsból:

Kedves Ödön,

nem válaszolok franciául, mert a lap megírása így is legalább ½ órai munkádba került — szerencsére latin tudományodnak. Ezt különben onnan látom, hogy 1. megírtad; 2. J'ai reçus vos aimables lignes: helyesen j'ai recu —; ha mellékmondatban volna, akkor is úgy lenne, hogy pl. j'ai reçu vos . . . lignes que vous m'avez envoyées, mert a „ligne" nőnemű; 3. Toujours mois aussi: a mois „hónapot jelent, je souhaité: helyesen je

souhaite, de jobb j'aimerais, vagy je voudrais: remélhetőleg elég jól tanárjelöltösködöm! Így a levél a nagy öröm mellett, melyet az keltett, hogy csupán az én kedvemért, a meglepetésért neki adtad magad egy röpke francia tanulmányozásnak — el is szomorított, mert az ember mindig elszomorodik (vagy legalábbis ezt kellene tennie), ha látja, hogy nem is kell sok ahhoz, hogy valakit megörvendeztessen, és mégse szánja rá magát, hogy utánanézzen a szükséges kellékeknek, azaz tollat, papírt vegyen a kezébe, és egy borítékra írja rá: M. Ödön Galamb, Makó, Úri u. 27.

Kénytelen vagyok itt megjegyezni, hogy ez rettenetes dolog, Velem és Veled, azazhogy köztünk. Ti. hogy bár soha, sehol, semmiféle formában és senkinek — de Neked mégis mindig körmöndatokat írok. Ahány levelet írtam Neked, ezt mindig észrevettem már írás közben. Most azért se: el a körmondatokkal!

Mert különben is teljesen megváltoztam. Egyik külső jelét itt Magad is észreveheted: már latin t-betűket írok; megszólításoknál Nagy Kezdő Betűre törekszem. Azonkívül pedig nem járok kávéházba: ma utolsó 10 Frból 3-ért petróleumot vettem, hogy fűthessek idehaza. És tanulok. A mai napig 223 oldalas szószedetem van, melyet a legutolsók kivételével meg is tanultam. Verset két hónapja nem írok. Ti. két hónapja tanulok. De írok verset — mégis — franciául. A L'Esprit Nouveau hatot (köztük három réginek a fordítását) el is fogadott, a Clarté, a számára írt egyet, míg a Figaro kettőt. Most úgy állok, hogy ha itt el tudnék helyezkedni, soha még magyar szót sem ejtenék ki a számon. Odahaza éppen a legszebb verseimet nevették ki a fórumon lévők a legjobban, míg itt stb. Ne érts félre, nem tudok még franciául,

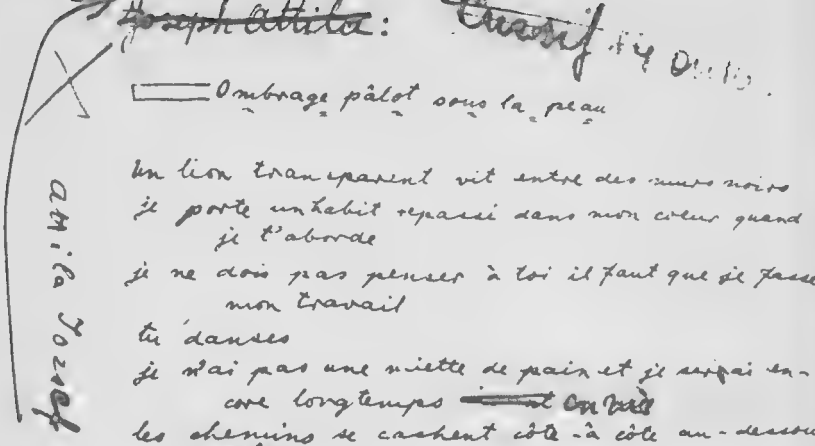

Francia nyelvű verskézirata Paul Dermée javításaival

de verset — akármilyen különös is, már tudok írni. Odahaza — tudod, hogy mit csinált egyik versem miatt Horger egy. tan.úr, sőt egyik oktatóm, ismered, azt mondta, hogy „oláh" vagyok — itt meg örülnek, hogy valaki franciául ír, az a valaki, akinek versei en passant szóbeli fordításban is „nagyon jó összbenyomást keltenek kiváló tehetségéről". — (Itt megjegyzem, hogy

közben Bécsben, még tavaly Fényes Samu a Diogenesben írt rólam egy cikket, s hogy a Horger által inkriminált verset teljes egészében idézi Ignotus (egyik tanulmányának keretén belül) a Nyugat 1926. szept. 16-i számában. Ők azonban már a fajta közösségéből kiszakadt intellektuellek, sőt Fényes Samu hazátlan, az ótestamentumból kitépett zsidó próféta.)

M. Senphorral — a l'Esprit N. szerkesztőjével — úgy állapodtunk meg, hogy előbb közölnek néhány verset —, s ha addig elkészültem egy antológiám fordításával, az elé írnak, illetve ír egy cikket a lapban. (Az antológia itt nem kötetet jelent, hanem az eredeti fogalmat jelöli!) Ha az meglesz, küldök Makó Tekintetes Tanári Testületének is egyet. De ez még nem biztos, mert nincs kilátás arra, hogy franciává váljak, s így föltétlenül vizsgáznom kell szeptemberben odahaza — ami rengeteg erőfeszítést igényel. Ne feledd el, hogy még meg kell tanulnom franciául, s csak azután foghatok a tulajdonképpeni tananyagnak (nyelvhasonlítás, nyelv- és irodalomtörténet és ugyanez nagyobb mennyiségben a magyarból). S hogy el ne felejtsem, itt meg is kérlek valamire: ha bemész Szegedre, kérdezd meg, légy szíves, vagy Zolnait (francia), Dézsit (magy. ir.) és az egyik nyelvészt (Horger, Mészöly), hogy pontosan mi a vizsga anyaga (I. alapv.). Én franciából eddig csupán irodalomtörténetet éspedig-től a XVI. sz. végéig című részéből tanultam. Mert bár azt hiszem, hogy szabadon választható, mégis lehet, hogy a XVII. sz. kezdetétől kellene tanulni a Histoire-t. Az sokkalta nagyobb, ez meg nehezebb anyag, de ha én nekifekszem, a kvalitás nem sokat, a kvantitás pedig most rengeteget határoz. — Én 1924—5-ben jártam a szegedi egyetemre, tehát már két éve, azonban ki nem

iratkoztam, s úgy tudom, még van szerencsém az egyetem polgárai közé soroztathatni.

Mi újság „odahaza"? Espersit, a János Bácsi, úgy látszik, nem akar tudni rólam, mert már másfél éve, hogy se sürgönyre, se levélre, ha Pestről, ha Bécsből, ha Hatvanból küldtem néki, egyáltalában nem válaszolt.

És a negyedik Galambfióka?

Tanáraimat, ha nem is illedelmesen, de üdvözlöm. Gebéeknek külön dicsekedj el a nevemben. Tettamantiék még Makón vannak? Mert akkor Béla Bának is írok — igaz, hogy ő nagy úr, szipkából szíja a tanárpurzicsánt, nem ír egy bötűt sem válaszképpen, bár az is igaz, hogy nem tudom hamarjában, hogy mikor, két vagy három éve van-e, hogy megrohantam aimableligneimmel — de megérdemli, hármast adott a nyolcadikban, és képzeld, már akkor sem volt hajlandó minden fönntartás nélkül elhinni, hogy én vagyok a világ teteje. Neki speciális üdvözletet küldök és mondd meg néki, hogy elismeréssel vettem tudomásul azt a magábaszállást, mely szerint Ady az smafu. Ezt megjutalmazandó, hattyúkat kívánok halastavára, homlokára pedig két libanoni cédrust, a nevét meg csupa gyömbölyű betűkkel írom és egy sorba: egyedül:

TETTAMANTI

így ni.

Terka asszony kezeit, a gyerekeket, Téged sokszor csókol

A

Új címem: Paris (V.) 10. rue de la Huchette. Azt, hogy „homme de lettres" nagyon nagy betűkkel írd, mert

ezek a szegény, kultúrában teljesen elmaradt franciák még mindig tisztelik az ilyen hülyéket.

Mint láthatjuk a költészet és megint csak a költészet az, ami foglalkoztatja, és kitölti életét, és minden más szinte mellékes számára. Ez mutatkozik meg József Jolánhoz írt leveleiben is, hiszen a leghitelesebb — és egyetlen hiteles — képet ezek adják párizsi hónapjairól.

Párizs, a csomag napján

Békülj ki az Etussal!

Kedves Lucie,

leveled nagy derültséget keltett szívemben az Isten között. Annyira, hogy az 1 dollárt 10-nek néztem. Mit gondolsz, kérlek, mit mondanak erről az írástudók, akarom mondani pszichoanalitikusok? Ne törd rajta szép szőke fejedet, úgy sem fogod kitalálni. Legalább a nagynéni írna! De csak én írok. Verset. Az meg a kutyának se kell.

Az összes szamár anyaszívek beléd költöztek. Ki a fene, azaz modern költő hord jégeringet? A szalámi remek, igen okosan használom fényűző és nőhódító céljaimra: a bunda alatt hordom a küldött 97 példány Pesti Napló-ba beburkolva, s így már nemcsak hogy a tejesasszony, hanem ismeretlen északi szerelmeim is csak a legritkább esetben tévesztenek össze sétapálcámmal. És a lakkcipő! Képzeld, a Sándor Kálmán azt mondja, hogy a Duvalnál nem vesznek föl mosogatni, ha szmokingban jelentkezek. Látod, milyen helyzetbe sodortál? Add vissza az asztalterítőm, amit adtam, és örök harag. És én nem is bántottalak téged. Biztosan komoly fenye-

getésnek vetted, hogy a stílustalanságról akarok írni neked.

A franc már kijutott a föld gravitációs vonzerejéből, és most az űrben lebeg. Én meg nézem. Én nem lebegek. Én le vagyok sújtva. Nekem portugál szardíniát küldenek Pestről. De csak tovább ezen az úton. Jövőre az Északi-sarkról fogsz kókuszdiót küldeni Afrikába. Esetleg a Szaharából fürdővizet a Mississippihez.

De azért szerettelek volna összecsókolni.

Alapjában véve semmire sincs szükségem, a következőkön kívül:

1. *Még havi tíz dollárra;*
2. *régi szeretőmre;*
3. *a Carte d'identitére és*
4. *még havi háromszáz francra, ha a tíz dollárról nem lehet szó.*

De ez ne búsítson téged, ezzel csak legközelebbi megírandó négy versem témáját akartam jelezni.

Van egy tanítványom, heti harminc franc, de csak december elsejéig. Ezzel szemben itt van a Kassai Napló szerkesztőjének levele, aki úgy látszik, lapjának helyzetén sürgősen és olcsón javítani akar. Ez ismét heti húsz franc. Mégpedig húsz hétre, illetve azt hiszem, továbbra is. A Népszavá-tól még mindig nem kaptam semmit, Fellnertől sem a már említett egyszeri száz francon kívül. Ha megint száz francot küld, írok egy levelet, melyben megköszönöm szépen azzal, hogy az egészet kölcsönnek tekintem, melyet megfizetek alkalomadtán, többet azonban ne küldjön, mert nincs rá tovább szükségem. Mégiscsak disznóság,. hogy jótékonyság címén száz franckal akarják az én szememet kitörülni. Hiszen nem is tudom, milyen összegben lehetne kifejezhető számukra

J. A. arcképe 1929-ből

az az érték, hogy József Attila sohasem lehet antiszemita. Erről ugyan szó sincs, de disznóság, hogy ily olcsón akarnak egy ember életéből egy lehetőséget megvásárolni. Ha nem volnának a zsidók között olyan emberek, mint Ödön, Liebmann, Fényes Samu, Gáspár Endre, úgyis antiszemita lennék, de így még akkor se, ha erkölcsi lehetőségem megvolna rá. Részemről nem üzlet, hogy a pénzt elfogadom tőlük, hisz odaát tárt karokkal melengetnének, mint a bécsi Collegium Hungaricum példája (bár akikről ezzel szó van, külön is becsületes és derék emberek) bizonyítja.

Az egyetemre már beiratkoztam, tandíjat is befizettem. Hogy mennyi, az ne érdekeljen. Van egy tanfolyam, melyen francia szakra képezik ki az embert, és egy esztendő múlva, júliusban megvan a vizsga; siker esetén a Sorbonne rektora által kiállított oklevelet kap az ember, mely feljogosítja, hogy a földkerekség bármely részén hivatalos minőségben taníthassa a francia nyelvet. Én nem tudom, fölvegyem-e rendes tanulmányaim mellé ezt a tanfolyamot is, mert bár az egész körülbelül kétszázötven francba kerül, nem bízom magamban, hogy ott tökéletesen megtanulom a nyelvet júliusig. Külön kell vizsgázni a szótárból, Franciaország történelméből, földrajzból és azokból a tárgyakból, amelyeket úgyis meg kell tanulnom. Aki ezt az oklevelet megkapja, úgy tekintik, mintha baccalaureatusa volna, és fél év alatt megkaphatja az állampolgárságot. Nem is szólva arról, hogy odahaza mit jelent a Sorbonne nyelvtanári diplomája. Ha akarod fölveszem, de akkor sürgősen küldj kétszázötven francot, és ha esetleg megbuknék, ne tégy szemrehányást. Ez nekem úgyis napi tizenhat órai munkát jelentene minimálisan.

Ignotus levelét küldöm itt mellékelve, ha akarod, megveheted a Nyugat október 1-i számát, sejtelmem sincs, hogy mit írt rólam. Nagyon rosszat nem, az bizonyos. Most küldtem néhány verset a Nyugat-nak, de azt hiszem, kilátástalan, hogy tőlem megjelenjék valami a Nyugat-ban, előző viszonyunk folytán. Ha megveszed a Nyugat-ot, küldd el, kíváncsi vagyok rá.

Komoly dolgokról, illetve elmélkedéseim további eredményéről nem merek írni, a múltkor is megjegyzés nélkül hagytad, s most a szegény elmebeteg egyetemi hallgató barátod kénytelen arra szorítkozni, hogy megjegyezze, miszerint a gyomrában működő megőrült dugóhúzó archimedesi csavar névre hallgat a fizikában. De hogy a gyomorban, illetve a hasban mire hallgat, vagy hallgat-e egyáltalán a jó szóra, azt még nem tudom, pedig szalámim javát már megettem.

Rekordlevelet akartam írni, de képtelen vagyok, mert nincs egy szál cigarettám se, s így be kell érned a csekély négy oldallal. Mindenesetre ez az egész csak bevezetés volt ahhoz a levélhez, melyet dohányi kéjben legközelebb küldeni fogok neked. Különben is dühös lennél, ha csak kétórás, esetleg háromórás eltéréssel is sejtenéd, hogy mennyi idő van. Verset és levelet írni azonban csak éjszaka lehet.

Ha nélkülözni tudjátok, hát a november-december hónapokra szánt összeget már most küldjétek el, akármilyen kevés is legyen az — én minden összegből ki tudok jönni —, hogy a lakást, mielőtt emelnék, januárig kifizessem, és ebédjegyeket vegyek. Zsebpénz majd csak csurran-csöppen, ettől ne félts. Csomagot ne küldj, anélkül is csókollak. Az átvételkor is tizenhárom francot kellett fizetnem — harminc ezer korona, számítsd ki, mibe

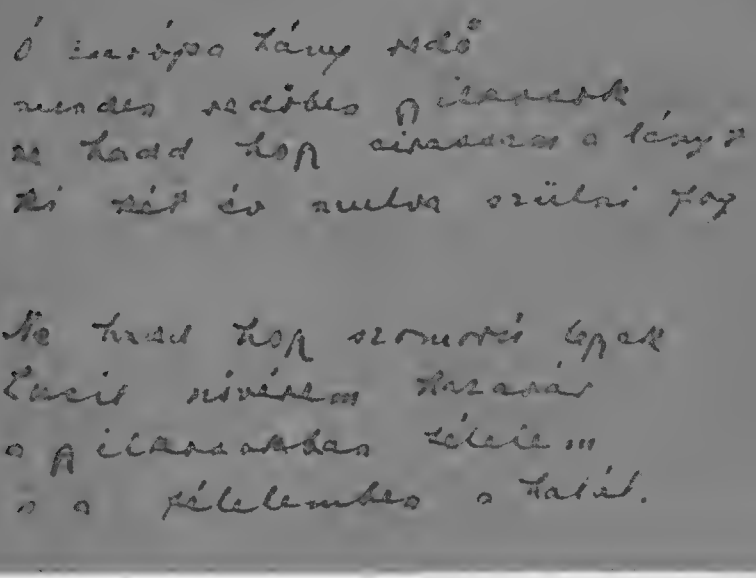

Ó Európa ... c. versének kézirata

került. Karácsonyra se küldj semmit, ha valami kell, kérek. Ellenben egy becsületes nyakkendő elkelne már, mind a százhúsz nyakkendőm rémes, egyiket se lehet kézbe venni.

Az Etusnak legközelebb írok, most üdvözlöm, csókolom. Mondd meg neki, hogy a mellékelt cigarettapapírba csomagoljon három cigarettavéget, és huj-huj kiáltással rám gondolva dobja ki az ablakon.

Szervusztok A.

Paris, 6. 25. avril.

Lucie-m,

megkaptam a küldött száz pengőt és a csomagot is. Mindeddig nem írtam, mert nem volt időm, ti. állandóan azon gondolkodtam, hogy mi a fenét csináljak a küldött ruhákkal, itt lévén jóvoltodból már két kék és szintúgy két szürke, s hogy miképpen fogok hazautazhatni ennyi teherrel. Legalább küldted volna el a kredencet is, ahová rendben eltehetném őket, ama magasztos pillanatig, míg beléjük növök; nem is szólva a cipőkről, melyek számára szerény szobámban immár két éjjeliszekrény szükségeltetik, s ezeknek hiányában a gondos szemlélő cipőket fedezhet fel a szekrénynek tetején s az ágynak alatta egyaránt. A szalámitercina és a szalonnaszonett nemes veretű stílusa mindezek dacára elragadó.

A Láthatár? Tényleg szimpatikus, azonban nagyon zavaros. Hogy lehet olyan cikket leközölni, amilyen a Szász Zoltáné? És nem tudom, mi a fenét akarnak azzal a szabadsággal? A „polgári szabadságok" ideje régen elmúlt akkor, amikor a kapitalista fejlődés elérte az imperializmus fokát, s a gazdasági élet domináns megnyilvánulásává a kiskereskedők szabadversenyéből — a tőke

akkumulációja folytán — a bankok és a nagyipar trösztjeinek diktatúrája lett. Ezzel — mint azt a bőrünkön is tapasztalhatjuk — együtt jár úgy az állami, mint a közélet militarizálása is, s ha még hozzászámítjuk, hogy ma — a föld teljes felosztása s a kis államoknak a nagyhatalmak által történt elgyarmatosítása folytán a világháborúk korát éljük — nyilvánvalóvá válik, hogy szó sem lehet „szabadságról".

Ma a világ frontja a politikusok számára Anglia és Oroszország frontját jelenti, holott ez tévedés, mert a tulajdonképpeni front az imperializmus és a bolsevizmus frontja, melynek a jelzett államok csupán egyik élesen előretolt pozícióját jelzik. Ez a front pedig egyre inkább elmélyül s az összeütközés mennél tovább tolódik ki, annál inkább növekedik a bolsevizmus ereje, mert az imperializmus erősödésével erősödnek ennek ellentmondásai is. Egyrészt az egyes imperialista államokon belüli — az uralkodó osztály és a proletariátus közötti — ellentétek, másrészt az egyes imperialista államok közötti ellenkezés s harmadszor az imperializmus és gyarmatainak ellentmondásai. A gyarmatok elsősorban a nyersanyagtelep szerepét játsszák, s hogy őket a kapitalizmus a lehető legjobban kiaknázza, tőkével látja el, iparosítja őket, ami által helyi burzsoáziát és proletariátust hoz létre, mely burzsoázia természetszerűleg önállóságra törekszik, s az őt elnyomó imperializmus ellen a harc legmagasabb formájával, tehát háborúval vagy forradalommal felel, és mint ilyen, aktív segédcsapatává válik a bolsevizmusnak imperializmus elleni harcában.

A mai imperialista kapitalizmushoz képest a demokrata kapitalizmus, illetőleg közkeletű nyelven a kispolgárok számára szimpatikusabban kifejezve: a polgári

Útlevélkép 1929-ből

demokrácia visszafejlődést jelent. Előre nincs más út, az intellektuelek számára, mint vagy az egyik, vagy a másik fronthoz csatlakozni, egyszerűen azért, mert bármilyen „független jó szándékú" is legyen, két lövészárok között gépfegyvertűzben szántani nem lehet, ellenben igenis lehet ilyen munkát végezni az egyes frontok mögött. Hogy az imperializmus semmiféle szabadsághoz nem vezet, azt bizonyítani nem is kell. A bolsevizmus pedig egészen másfajta szabadságot ígér, mint amit eddig ismertünk. De különben is oly beteg az egész emberiség, hogy ha ez mást nem is hozna, mint hogy tervszerű termeléssel és munkabeosztással fizikailag, tehát testileg feljavítja néhány generáción át az emberiséget, akkor is megéri, hogy az imperializmus által lehetetlenné és elvont fogalommá tett szabadság utáni siránkozás helyett aktív módon részt vegyünk a szabadság tulajdonképpeni elvonói ellen való küzdelemben. Pillanatról pillanatra világosabb, hogy vagy ide, vagy oda csatlakozni kell, mert még a szabadságért, sőt különösen a szabadságért folyó harcot is csak rendezetten lehet megvívni, mert ha nincsenek a szabadság elnyomására szolgáló szervek, akkor tulajdonképpen szabadság van. Még az öreg Mózes megmondta, hogy „törvény ellen törvénnyel harcolj", szervezet ellen, sőt ha győzni akarunk biztosan, akkor szervezetlenek ellen is szervezetten kell küzdeni. Ez természetesen a szabadságért kiáltó uraktól önfeláldozást, önkéntes áldozatot kíván, azonban, ha oly hülyék, hogy nem látják be ennek a szükségességét, nyomtalanul elsöpri őket a történelem.

Sajnos, nem pályázhatok arra a bizonyos „Az ifjúság miért hagyta faképnél a szabadságot" című pályázatra, mert mire megkaptam leveledet és a lapot, már lejárt. —

Cikkeimet nem hiszem, hogy közölnék, erről különben néhány vers kíséretében írok a szerkesztőnek . . .

Csókol Attila

E levelekből és különösen az utolsó levélből világos képet kaphatunk József Attila politikai nézeteinek fejlődéséről, radikalizálódásáról is. Egyéb adataink is vannak — így Hont Ferenc visszaemlékezései is —, amelyek arról tanúsítanak, hogy József Attila már Párizsban foglalkozott a Francia Kommunista Pártba való belépés gondolatával, és csak hazatérte akadályozta meg ebben.

A franciaországi tartózkodást egy kisebbik nővérével, Etával közösen a francia Riviérán, Cagnes sur Mer-ben eltöltött tengerparti nyaralás zárta le.

A nyár végén visszatér Budapestre. S ezzel véget érnek az ifjúság, minden nélkülözésével, megaláztatásával együtt is reménnyel és készülődéssel teli napjai.

4

„VÁRATLAN CSAPÁSOK"

Eztán Pestre jöttem. Két szemesztert hallgattam a pesti egyetemen. Tanári vizsgát mégsem tettem, mert — Horger Antal fenyegetésére gondolva — azt hittem, úgysem kapnék állást. Majd a Kulkereskedelmi Intézet magyar —francia levelezőnek alkalmazott, megalakulásakor — referenciával, azt hiszem, szívesen szolgál Kóródi Sándor úr, volt vezérigazgatóm. Ekkor azonban olyan váratlan csapások értek, hogy bármennyit edzett az élet, nem bírtam ki — az OTI előbb szanatóriumba, majd táppénzállományba utalt neuraszténia gravisszal. Hivatalomtól megváltam, beláttam, hogy nem lehetek tehertétel egy fiatal intézmény nyakán. Ezóta írásaimból élek. Szerkesztője vagyok a SZÉP SZÓ című irodalmi és kritikai lapnak. Magyar anyanyelvemen kívul írok és olvasok franciául és németul, levelezek magyarul és franciául, perfekt gépíró vagyok. Tudtam gyorsírni is — egy havi gyakorlattal ezt a tudásomat fölfrissíthetem. Értek a sajtó nyomdatechnikájához, tudok szabatosan fogalmazni. Becsuletesnek tartom magam, azt hiszem, hogy fölfogásom gyors, és hogy munkában szívós vagyok — így fejezi be József Attila 1937-es Curriculum vitae-jét. Amíg azonban ez az életrajz egészen budapesti visszatértéig hűen és megbízhatóan követi életé-

nek alakulását, ebben a bekezdésében már nem lehet kalauzunk Nemcsak azért, mert rendkívül szűkszavúan ismerteti életének ezt az utolsó tíz esztendejét, hanem főleg azért, mert érthető okoból, éppen az marad ki belőle, ami az emberhez és a költőhöz leginkább kulcsot ad: szellemi tájékozódása és érzelmi életének alakulása, a politika és a szerelem. Hiszen nyilvánvaló, hogy az „Első Magyar Papíripari RT." igazgatóságához benyújtott s álláskérelméhez mellékelt életrajzában éppúgy nem beszélhet kommunista meggyőződéséről, pártkapcsolatairól, mint ahogy szerelmi csalódásairól sem. Az előbbiről a kötelező politikai konspiráción kívül, jól felfogott önérdeke (hiszen így is kommunista voltára való tekintettel utasították vissza), az utóbbiról magánügy jellege, szemérme tiltja szólani. Számunkra — s a magyar irodalom számára — azonban ebből a korszakából éppen az a leglényegesebb, ami az életrajzból kimaradt.

Pesten, mint írja, két szemesztert hallgat az egyetem bölcsészkarán. Hogy milyen viszonyok között, azt érzékelteti az a segélykérvénye, amelyet az Országos Magyar Diáknyomorenyhítő Akciónak nyújt be:

Orsz. Magy. Diáknyomorenyhítő Akció
Kérvénye:

József Attila

IV. *féléves* bölcsész *hallgatónak*
Otthona: VI. Andrássy út 6. III. 12.
A leckekönyv főkönyvi lapszáma:
Melyben egyszáz *Pengő* —

kölcsönt kér, tanulmányainak folytatásához, *illetve (J A* kiemelései) *befejezéséhez.*

Az összeg hovafordítása:

1. Alapvizsga	P	40.—
2. Alapvizsgálati kezel. díj	„	6.50
3. Lakbér	„	35.—
4. Élet	„	20.—
5.	„	
Összesen:	P	101.50

II. Keresete.

1. Tanulmányainak kezdete előtt:
2. Tanulmányai közben:
3. Szünidőben:
4. Keresménye:

(A fenti kérdéseket József Attila jellel összekapcsolta, és a következőket írta válaszul a kérdések mellé:)

Voltam: házitanító, rikkancs, hajósinas, kövezőinas, könyvelő, bankhivatalnok, könyvügynök, újságkihordó, gyors- és gépíró, kukoricacsősz, költő, műfordító, kritikus, kifutó, kávéházi kenyeresfiú, zsákhordó, földmunkás, alkalmi munkás, keresetemről számot adni nem tudok

III. Egészségi állapot

1. Esetleges betegsége? (orv. biz.)
2. Hadirokkant?

A nélkülözésektől lélekben kicsit ideges, testben kicsit gyönge. Ám mégis egészséges, mert szívós.

1. Szülők állása, jövedelmük és vagyoni helyzetük:
2. A kérvényezőnek:
3. Testvéreinek: (önállók — ellátatlanok)
Szüleim nincsenek. Egyetlen fiú voltam. Két néném van, egyik férjnél, így a másikat támogatja. Rokonaim földtelen parasztok.
6. Milyen jövedelem áll rendelkezésére a folyó félévben?
7. Mikor fizetheti vissza kölcsönét?
8. Milyen körülmények késztették e kölcsön kérésére?
6.) Semmilyen. Ami gépírási, gyorsírási és egyéb (bármilyen) alkalmi munkából kerül.
7.) Szakvizsgám után mindenesetre, azonban lehet, hogy még előbb.
8.) Furcsa kérdés. 14 fillérem van mindössze, alapvizsga előtt állok, tanulnom kell, ki kell fizetnem „lakásomat", sőt, ezenfelül élnem is kell, bár ez talán nem annyira kötelező erejű, mint a belőle folyó szükségletek és emberi, társadalmi kötelességek és kötelezettségek vállalása, és tisztességes teljesítése, vagy teljesíteni akarása. Ez a felelet talán szokatlan, azonban másfél hónapig nem volt lakásom, s kb. ugyanennyi idő óta (vagy régebben) csak szalonnán és kenyéren élek.
Mennyi kölcsöne van eddig az „OMDA"-tól? (Részletezés és lejárati idő!)
Nincs sehol semmi adósságom.
Alulírott becsületszavamra kijelentem, hogy a kérvénybe foglaltak a valóságnak megfelelnek.

Budapest, 1928. április hó 21-n
József Attila
aláírás

De nem a nyomor miatt cseréli fel az egyetemet a magyar—francia levelező tisztes polgári foglalkozásával. Az ok: a szerelem, amely először készteti arra, hogy kompromisszumot téve hivatástudatának, komolyan foglalkozzon egy polgári egzisztencia megalapozásával, hiszen házasodni készül. Életrajzírói, s különösen József Jolán meglehetősen szűkszavúan foglalkoznak életének ezzel a szakaszával, amelyre a Curriculum vitae-ben a „váratlan csapások értek" fordulat utal, költészetében pedig e két sor jelzi csak:

Egy jómódú lányt szerettem
osztálya elragadta tőlem . . .

Ennek alapján banális osztálykonfliktussá leegyszerűsített képe alakult ki József Attila és Vágó Márta kapcsolatának, holott ha mutatkozott is a Vágó család részéről az öregek, a szülők óvatos és józan bizalmatlansága az egzisztencia nélküli fiatal egyetemista költő és az érettségiző lány összeházasodásával szemben, ez nem a proletárgyereknek és nem a költőnek szólt, és — látván a fiatalok szerelmét — a jövőjükről való gondoskodássá változott. Erről tanúskodik nemcsak a költő állása — amelyet Vágó József szerzett jövendőbeli veje számára —, nemcsak levelezése Vágó Mártával, de az a tény is, hogy József Attila már a szakításuk után megjelenő *Nincsen apám, sem anyám* kötetét is Vágó Józsefnek ajánlja. Németh Andor helyesen mutat rá, hogy a nagy műveltségű, radikális közgazdászról nemigen lehet ilyen kicsinyes és nyárspolgári előítéleteket feltételezni, de egyébként az a környezet, szellemi atmoszféra, amelyben megismer-

kedésük lezajlik, sem igen engedi ezt feltételezni. Vágó Márta visszaemlékezéseiben így írja ezt le:

„Első látogatás

Egy vasárnap délután vendégek jöttek hozzánk, és Komor Bandi Attilát is bejelentette telefonon, aki időközben hazajött Párizsból. Emlékszem, marcona, fekete, markáns ifjúnak képzeltem, és kissé féltem is tőle. Már a legtöbb vendég ott volt, teáztunk, mikor a csengő újra szólt. — Biztosan Attila — mondta Komor Bandi —, pontosan elmagyaráztam neki, hogy találjon ide a Lánchídtól. Lehetetlen őt rávenni arra, hogy pontos időt betartson, nem tudtam magammal hozni.

Kimentem ajtót nyitni. A marcona, markáns, magas, fekete ifjú helyett Attila sápadt arca, leszegett feje, szöghaja, vékony, kopott ruhás figurája, furcsa oldalgó mozdulattal fordult az ajtónyilás felé. Roppant komolyan, mély hangon, tagoltan mondta a nevét: József Attila vagyok. Azt hiszem ő is csalódott az én külsőmben, mást várt, mondta is később, hogy azt hitte, szőke vagyok. Kezet nyújtottam, nagyon megnéztem őzbarna szemét, finom, gyűrött arcát. A durva metszésű, kissé groteszk orr, a túlméretezetten nagy száj akkor még nem tűntek fel nekem, inkább elmosódottnak, fakónak láttam az arcát, a „markáns fekete" helyett, amit vártam. Kissé biccentettünk, amint kezet fogtunk, és mind a ketten megrezzentünk. Csodálkozva tudomásul is vettük ezt (tekintetén látszott a hökkenés és a regisztrálás is).

Attila sokkal később elmondta, hogy kissé szorongva jött hozzánk, nyugtalanította, „hogy fogjuk fogadni", nővére rábeszélése kellett, hogy muszáj em-

Vágó Márta mrképe

berek között mozogni stb. — De aztán megnyugodtam, már az előszobában — mondta. — Mi nyugtatott meg? — kérdeztem. — A tekinteted — felelte.

Bementünk a teázók közé. Komor Bandi Luca iránt érdeklődött Attilánál. Megtudtam, hogy reménytelen szerelmét hívják így. — Később Szabolcsi Bence zongorázott, nem sokat beszélgettünk. — Attila panaszkodott, hogy sokat másol sógora irodájában, hogy egy kis zsebpénzhez jusson.

A második látogatás

Néhány hét múlva Ignotus Pali hívott fel, hogy szeretnének egy-két barátjával, egyik este feljönni. Komor, Komlós Aladár, Illyés Gyula, Attila meg ő jönnének. Attilát közben futólag láttam néhányszor, ha rövid időre egy hangverseny vagy hasonló esemény után bementünk szüleimmel és barátokkal egy kávéházba. Anyám vacsorára hívta őket.

Amint megérkeztek — együtt jöttek mind —, Pali mindjárt félrevont, hogy Attila öltönye beszakadt. Aggodalmasan közeledtem a delikvenshez. — Szerencsére csak a vállvarrás feslett föl egy darabon. Egy pillanat alatt meg tudtam varrni, míg Attila egy alacsony széken kuporogva szemlélte, Cézanne „Kártyások"-jának egyik munkásfejét, egy francia reprodukciót fiókos szekrényem fölött, ahonnan a varrószerszámot előkotortam. Csodálkozó megkönnyebbülésük messze fölülmúlta a bajt is és a fáradtságot is, amit helyrehozása okozott. Úgy látszott, hogy egy ilyen szakadás a világ végét jelentette nekik, így, látogatás előtt. Feketekávéra átmentünk a nappaliba.

— Hol bolyong ez az ifjú költő? — kérdezte Pali, aki alighanem kissé felelősnek érezte magát Attila

viselkedéséért. — Gyere ide — kiáltott a szomszéd szobába, ahol Attila settenkedve nézelődött —, ülj le, itt van egy Benjaminoknak való szék . . . Ne sóhajts, hanem ha van nálad vers, olvasd fel!

Attila elmosolyodott, és közénk telepedett. Illyés kijelentette, hogy ő az idősebb, először ő fog felolvasni. Attila kedvesen mosolygott, mindenki örömmel fogadta. Illyés az *Orosz Anná*-t olvasta fel. Alig fejeztük be az elismerő, komoly hallgatást, utána Attila is előkotorta az övét. Mielőtt felolvasták volna, kikérdeztek, mit ismerek már tőle. Elmondtam, hogy nemrégen egyszer, az Abbázia-kávéház teraszán, Felekinek, aki utálatosan panaszkodott, hogy Ady óta nincs magyar költő, előadtam a *Nincsen apám*-at, és megnyertem elismerését. Attila most kissé halkan, bágyadtan, de nagyon világosan éreztetve a ritmust, rímet és tartalmat, felolvasta a *Tedd a kezed* egy ceruzával összefirkált céduláról. Elbűvölt. Mozart-trillákra emlékeztetett a három kis szakasz. Attila megörült, hogy tetszik a vers, fölkelt a székről és áttelepedett mellém a díványra. Illyés grafikonnal ábrázolta a két verset. Előbb a maga hosszú, bonyolult szerkezetű, zsúfolt tartalmú versét úgy, hogy többször föltekert ellipszisekben megrajzolt vonalat írt ujjával a levegőbe, azután Attiláét egymás mellett három egyszerű hullámvonallal. Attila elpirult, és kissé zavartan megrázta a fejét. Nem érezte kielégítőnek a jellemzést. Palinak nagyon tetszett az ábrázolásnak ez a módja."

Ebből a találkozásból alakul ki szerelmuk, amelynek, Vágó Márta jóvoltából fennmaradt levelezése megindító betekintést nyújt a költő érzelemvilágába.

Igyekeztünk olyan leveleket kiválasztani e gazdag anyagból — a költő legnagyobb fennmaradt levelezése a József Jolánhoz írt levelek mellett —, amelyek József Attila gyengéd prózai lírája mellett némi fényt vetnek a költő fejlődő szellemi arculatára, érdeklődési körére is. E leveleket József Attila Londonba írta szerelmének, ahová az egy szociális iskolára utazott, talán azzal a szülői céllal is, hogy távolléttel mérjék le a fiatalok szerelmének komolyságát.

Pest, 1928. szept. 16.

Narancs, fehér városom, versem,

éjjeli egy az óra, vasárnap este, őrült boldog vagyok, még egy ügyvédi beadványt kell legépelnem, most kaptam meg a leveled. Most jövök rá, hogy az ún. tolli dicsőség mind csak furatlan pipaszár — hol van az én örömemtől, ez a kis hülye fekete rúd, amiből lassan csöpög a tinta? Mintha bizony Svájc összes vizei nem az én szívemből indulnának, hogy ott legyenek a közeledben, és fényeddel tréfáljanak, amikor belenézel! Te gyönyörű barna kenyér, napos fenyves és szénaszag. Látod szavaimat, ezeket a bepisilő kis angyalokat, amint istent játszanak? Jaj te, nem is csókolni szeretnélek most, hanem birkózni veled, hemperegni.

Te kis óvodaremény, mégse Baur au Wille, hanem en ehhez mit szólsz? De nem is ehhez, hanem ahhoz, hogy

Madame,

En possession de votre honorés (lettre) du 13. courant j'ai l'honneur de vous informer que je vous aime. Je vous prie de présenter mes compliments respectueux à votre famille, et disposer à votre gré de ma sollicitude à vous

servir. N'ai rien plus à vous dire quant à présent, suit comme toujours

votre bien dévoué
Boldogságos
(és ez alá egy nyíllal átlőtt szívet rajzolt és rájuk írta: „vasnyíl" és „szív".)

Kedd este, 18-án

Kedvesem, abba kellett hagyjam az írást és másnapra halasztottam. Közben pedig Lucie (idősebb néném) megjött Bécsből, agyon akarta magát lőni — és tökéletesen megértem, olyan borzalmak történtek, folytak le szemem előtt. Hála józanságomnak, sikerült legalább némileg mindent rendbe hozni. Közben kedves gyámom hotelbe költözött, majd visszajött, és még egyelőre nem tudom, mi lesz. Mindebből te semmit sem értesz, én pedig mindent — egyelőre — el nem mondhatok, tehát most sem magyarázok még semmit, hiszen minden összefügg. Ennyit is csak azért, hogy lásd be, komoly okok akadályoztak abban, hogy egy kicsit is melletted megpihenjek.

Kecskéékkel sem találkoztam — ami természetes —, és nem is tudom, hogy kivel van. Professzoroddal együtt voltam péntek este a Századunk-nál, ott volt Jenő bá is.

Kicsim, ne haragudj, csak azért nem szeretlek most még jobban, mert nem lehet már ennél jobban szeretni valakit. Szeretném, ha megírnád örömeidet, hogy én is örüljek egy kicsit. Egyelőre elfárasztott ez a sok minden, ami itt oly hirtelenében fölbukkant, és elintézést nyert, úgyis azt hittem, hogy fúlok, olyan keservesen sírtam és zokogtam, hogy messzire elhallatszott. Nem is tudom, hogy miképpen tud az ember ilyen erős és rugalmas lenni,

hiszen mindez arra az igazán páratlanul álló örömre következtetett, amelyet a te leveled okozott. Kicsi életem, ne félj, nem hisztérikás roham volt ez, hiszen mondom, amit el lehetett intézni, azt én intéztem el, és míg k. gyámommal folytattam a dologban vágó tárgyalásokat, Lucie képviseletében és mindenben rendelkeztem — ez komoly — hűvösen, a legcsekélyebb felindulást sem mutatva, addig közbe be-be kellett néznem a Lucie-hez a harmadik szobába, ahol mindig elbőgtem magam. S hogy a cseléd, ennek húga és k. Gyámom ne tudja, hogy József Attila sírt, este kamillával borogattam a szememet, azon a címen, hogy gyulladásban van.

Édes kis Mártim, szívem, írj.

Csókol, nagyon szeret Attila.

GYÁSZ ÉS PATYOLAT, MÁRTINAK

A gyenge szűz, a patyolat
már utánozza hajadat,
barna, barna,
mintha gyászolni akarna.

A gyász, a gyász is megremeg,
fején mintázza fejedet,
barna, barna
mintha pirulni akarna.

Örök gyász, örök patyolat
irigyelik a hajadat
barna, barna
mintha éltetni akarna.

Pest, 1928. szept. 20

Mártus,

ma délben adtam föl számodra egy táviratot Londonba. Hogy spóroljak, ravaszkodnom kellett. Mi az, hogy szeretlek? Nagyon szeretlek — de ez már két szó és kétannyiba kerül. Így hát a következő zseniális (ez természetes) trükköt alkalmaztam, azt írtam, hogy Taimbienfort. Erre a kisasszony megrökönyödve kérdezi: Was ist das? — Ez? egy szó. — Milyen nyelven — Hollandusul. (Külön ezért tettem a bien mögé a fort-t, pedig fordítva helyesebb.) — Hollandusul? — Hollandusul. — Nincs több szó összevonva? — Ó, dehogy. — Azért kérdem, mert nékem felelnem kell érte. — Erre elkezdtem alkudni vele. — Ugyan, kedves kisasszony, ki jön rá arra, hogy ez a hollandus szó hány részből áll! Erre ő — de biztosan hollandus szó? — Bevallottam neki, hogy francia. De nem összevont. — Akkor bocsásson meg, mert felelős vagyok, és meg kell kérdeznem az ellenőrtől, hogy tényleg nem két szó-e. — Kisasszony, kisasszony, egész őszintén mondom, hogy nem két szó. — De igazán? Mert én még nem régen vagyok itt, és tudtomon kívül nem szeretnék szabályellenességet elkövetni. — Igazán nem két szó, hiszen nem is lehet kettő, mert négy. De csak azt a kettőt jelenti, hogy nagyon szeret. — Hogyan, hány szó? — Négy. — Négy? — Négy. — Igen kisasszony, azt hiszem jobb lesz, ha magyarul írom meg. — Ezután vettem egy új blankettát, South Kensigton és Manson Place-t írtam egy szóba. Azt mondom — kedves kisasszony, én szerelmes, de szegény fiatalember vagyok, muszáj egy pengőt spórolnom, mert különben nem futja. A táviratot pedig föl kell adnom, mert megígértem, hogy mire megérkezik Londonba az én gyönyörűm, addigra írok neki. Eddig nem írhattam, hát muszáj telegrafál-

nom, mert az én gyönyörűm egy sárkány, és összeszid, ha nem tartom be ígéreteimet. Azután én búsulni fogok, és a kisasszony sem örül. — Elneveti magát. — Maga igazán kedves, de szerelmes bajait én igazán nem enyhíthetem. Ó, félre tetszett érteni, mert nem spórolok szívemmel, az eszemmel szerettem volna, de hát ha nem lehet . . . De sürgősen tessék elküldeni. — Kedves uram, már délután ott lesz. 20-án délután. — Nagyon, nagyon köszönöm, ön igazán figyelmes és jó, és én ha lehet, boldog vagyok. — Isten önnel. — Látod, majdhogynem könnye pergett a sors szigora miatt szegénynek — de nem tudta, hogy mégis megspóroltam a pengőt, illetve föladtam a táviratot. — Látod, milyen rémes bonyodalmakat okoz, ha az ember nemcsak úgy egyszerűen szeret, hanem nagyon szeret.

És most jut eszembe, hogy egy verssel tartozom, azaz kettővel, mert most is jár egy. De ha most írom meg, nem tudom milyen lesz, egy kissé a már említett ügyek miatt (itt majdnem milliméternyi apróvá válnak a betűk) még zavart és fáradt vagyok — amit onnan látok, hogy dans la première parti de ma présente — félmondatokat kihagytam. De ha már be kell tartanom ígéretemet, és gyönyörűmnek neveztelek, sárkánynak mondtalak, hát megpróbálom.

A nyakába kék kötő —
Mit kötsz, mit kötsz könyvkötő?

Kötök, kötök, Bibliát,
Bakunint és Pék Gyulát.

Ej, de bütykös a kezed,
mit mond Bakunin neked?

Bütyök van a kezemen,
gyémánt van a szívemen.

Pest, 1928. nov. 5.

Kicsi, édes bogaram, Mártikám,

nagyon boldog vagyok, mert nagyon okosan írsz, eltekintve attól, hogy ez az első komolyan elgondolt leveled. Jobban örülök, mint amennyire el voltam keseredve — hogy miért, azt már tudod. Pedig nem is adsz igazat nékem, sőt híresnek mondasz, és pont azért szidsz (nem szidás ez!), hogy részben metaforákat csináltam tiszta gondolat helyett — amit éppen én vetek mindig mindenkinek szemére. De az már rosszmájúság, hogy „tetszetős hasonlat"-nak nevezed. Ilyeneket én írtam Pintér ről. Mondd, hogy gondolatnak hasonlat, hasonlatnak pedig közhely. Avagy tíz percnyi fogfájást érdemlek érte, amint hogy igaz is.

Kicsim, virágom, metaforám, önző dög vagy! Hogy én nem tudok apáskodni? Várj csak, majd megmutatom én neked! Remélem tudod, hogy van nadrágszíjam? Csak attól félek, nagyon, hogy anyáskodni fogok, és oda lesz a ki sem vívott apás tekintély. Édösöm, hogy is dédelgethettél eddig! Hiszen majd megszakad a szívem, amikor valamit nem tehettem a kedvedre, olyanok miatt, amikről te nem is tudtál, amik meglepetések lettek volna. Mint a vademberek, úgy ácsorogtam sok kis gyönyörű vacakok előtt, pedig tudtam, hogy lényegében ostobaság az egész, és benned halovány árnyékát sem keltenék annak, amit én szeretnék. És általában sokkal inkább a világ hívsá-

gaira gondoltam, mint arra, hogy verset írjak neked. És néked szerettem volna én ezeket a hívságokat, hogy miért, azt elemezd ki, hiszen magam úgyszólván, ha meg nem vetném őket, legalábbis közömbösek voltak előttem, és tudtam azt is, hogy te sem rajongsz értük, csak megköveteled őket — nincs különösebb örömed bennük, de nagyon természetesnek vennéd, ha autóval vártalak volna matematikai tanárasszonyod előtt a Városmajornál. Csak erről van szó, kicsikém, hogy nem hiányoznak-e majd nagyon ezek az eddig természetes dolgok?

Most újból és többször elolvastam leveledet és rájöttem, hogy míg kifogásolod metaforámat, addig magad is előveszel egyet: folyó, erek, patakok, szent nagy óceán, halál. Az ölés bűn, a halál nem kevésbé — s míg egyfelől nem tudom bebizonyítani, hogy az ember halhatatlan, addig másfelől semmi sem állítja ellentmondást nem tűrően, hogy halandó az ember. A tiszta ráció pedig elfogadná akármelyiket, de minthogy egyikre sincs abszolút bizonyíték, tehát a halhatatlanság mellett kell állást foglaljon, hiszen a halál, a bizonyíthatatlan halál ésszerűtlen. De még az ún. fizikai halandóság sem bizonyítható, tehát tapasztalatból ismeretes.

Azt hiszem, az egész csupán elhatározáson és vágyakozáson múlik. Erről réges-régen meggyőződött voltam, most pedig elolvastam még Shaw-t is, azazhogy metabiológiai pentateuchjét, a Mafuzsálemet, és mindenben igazat adok neki. Lásd néhány előbbi levelemet. — Így nem is értem a halálnak való megadó voltodat. Bár én csupán azért nem adom meg magam, mert nem tudok hinni benne, semminő formában sem. Mert mindent el tudok képzelni, végigálmodni és általélni, csak azt nem, hogy halott vagyok.

Nem bánom, hogy ritkán írsz. Jobban bántana, ha tudnám, hogy éjszakánként megint nem alszol, te, a fáradós. Másokkal szemben, szüleidet kivéve, meg éppen beszüntethetsz minden levelezést, ad hoc levelezőlapokat leszámítva. Mert különben rengeteg időd értéktelenülne, ilyen luxust pedig a nyugalmas munka és nyugalmas pihenés rovására nem üzhetsz. Nem is szólván arról, hogy tetemes költséget emészt föl a távolból való nagyarányú és széles körben való levelezés, amit szintén magadtól és szükséges dolgoktól kell elvonnod.

Hivatalom még mindig csak a láthatáron van. Vasárnap anyáéknál ebédeltem, különben pedig senkivel sem találkozom, mindenkit kerülök. A fiúkról még híreim sincsenek. Anya, nem tudom honnan tudta meg, hogy teljesen elvonatkoztam mindenkitől, mert szép szóval beszélt lelkemre, hogy térjek vissza barátaimhoz, a fiúkhoz, de nem tudom megtenni semmiképpen. Tompa szobámban élek egyedül. Fiatalságom eltűnt, és nem bánt, hogy nem kaptam cserébe semmit. Nem röhögök már soha, nem dicsekszem, és nem írom meg verseimet. Te féltékeny vagy a régiekre, azonkívül pedig nem kellenek a kutyának sem. Nem tart itt senki, semmi, de itt vagyok. Nagyon szeretlek, és gondolataimat, érzéseimet te is mind messzebb viszed a világtól. Szalonnán élek, és nem vagyok elégedett, és nem háborgok. Utolsó levelemért ne haragudj — nem történik meg többé, hogy annyira alacsony legyek, annyira, az igazságtalanságig, szenvedélyes és abajgó. Utolsó mondata az volt, hogy vagyok, aki vagyok, és még különb akarok lenni. A különb énnekem már nagyon kicsiny mérték, rám nem illik most, de nem keresek helyette másikat. Szeretlek, és kérlek, bocsáss meg ezért a levelemért.

Megvagyok. Koroknaynak nyomdaköltségem nagyobb felét elküldtem, de ő nem válaszol. Pedig nagyon szeretném ezt végtére elintézni, mert nagyon kötött mindenféle mindenkihez, és visszavonulásom, azt hiszem, félreértik.

Írógéped nálam van, és hasznos szolgálatot teljesít. — Kecskéékkel újabban ritkán jövök össze — vasárnap a gépért fölszaladván találkoztam velük Gotiéknál. Pénteken este együtt leszünk, úgy hiszem, Goti fészkében.

Ölel, csókol Attila

Pest, 1928. nov. 16.

Te girhes!

1. Koroknaynak nem én tartozom. Azonkívül pedig költözködését már a múlt hó folyamán befejezte, s így tőle várná az ember, hogy siessen a könyvvel, annál is inkább, mert a pénz nagyobb részét már megkapta, s a hátralevő 140 P a megjelenés után esedékes. Ez pedig künn van a gyűjtőknél.

2. Szmekál Évának adtam 1 (egy) órát. Rákövetkező héten levlapon értesített, hogy lemond, mert az első óra (amely 9-től fél 12-ig tartott) nagyon kimerítette, és még nincs olyan állapotban, úgy látszik, hogy komolyabb munkát végezzen. Ezt írta, de lehet, h. azért mondta le, mert amint emlékszem, annak idején zavarba hozott és lehet h. valami marhaságot mondottam. Félr. ért. elk. vég. ez a szamárság ha volt, tárgyi volt. (Alanyi költő — tárgyi ökör.)

3. Mannheimet fölhívtam kétszer, harmadszor is, akkorra már elutazott.

4. Hogy mit dolgozom? „Kizárólag olyasmit, ami a világért sem fizeti ki magát?" Mi köztünk ez a kérdés

ilyen formában föl se vetődhet. Egyébként ha megjelenik a Századunk, elküldöm cikkemet, itt küldök verset. Egyébként (újfent) legkedvesebb olvasmányommal foglalkozom: Le commerce et l'industrie de la Hongrie etc. Publ.par.l.Ch.de Com. et d'Ind. d.l.H. (Hogy ez utóbbi nem fizeti ki magát, arról én nem tehetek.) Ám lásd:

Fürtöm szőllőkhöz volt hasonló
s most hüvelyében rohadt borsó.
Fekete szemei peregnek,
hulló könnyemmel keverednek.

Oh kínos, szögletes mulásom,
perccel nyelődő pusztulásom!
Vonom-viszem a téli mennynek
Együgyü fényét kedvesemnek

Oh égbolt csontos tisztasága:
éhen halottak fagyossága!
Hunyor nélküli nyugalommal,
tettembe vetett bizalommal!

Szerelem volt a végességem,
szerelem lesz a békességem, —
butoraim az égi fények,
és neked én tompább, szegényebb.

Kicsim, oly jó, hogy szidsz, de ezt a verset ne bántsd. Miért is bántanál érte?

Hogy passzívan sodortatni hagyom magam a dolgoktól? Miképp is mondhatsz ilyet? Hivatalom Jóska bácsi szerint biztos. Így jövőnkre nézve az volna kétségbeejtőbb,

ha nyomorúságom annyira megejtené lelkem-elmém, hogy két pengők utáni lázban emésztődjem, elfecsérelvén időmet. Te mindig „zavarosságaimat" vetetted szememre. Miért suhogtatsz most nádat fölöttem, amikor kezemben papír és ceruza: jegyzetekkel olvasok és tanulok talán először komolyan? Okos és derék mindaz, amivel pattogsz, de és éppen most nem vág hozzám. Inkább vedd biztató jelnek, hogy elszörnyedten látván azt, hogy szellemiekben mindeddig majdnem könnyelmű voltam: saját elmém intenzitása megtévesztett. De tisztán áll előttem az is, hogy belső, fejlődésbeli eddigi tevékenységem mennyiben volt abajgás és mennyiben értékesebbülés. — És minden csámpa ellenére is szépen lépegetett a lábam, úgyhogy mégis szeretném megveregetni vállacskámat, de nem merem, mivel azonnal dühöngenél.

Te bögre, amelyre nyilazott szívvel égetve vagyok én, az emberiség egész elmúlt nyelvét meg kell tanulnom mondattanilag, módszeresen — mert mit csináljak, ha költő voltom ellenére kényszerít a filozófia is? Ha ehhez még odateszed, hogy az „olajpogácsára" két francia kifejezést tudok már (tourteau és pain d'olive), amely olajpogácsa marháknak való eledel, de a M. Correspondantnak is belé kell harapnia, és amely semmiféle magyar szótárban fel nem lelhető — úgy méltán nőhetnek daganataid amiatt, hogy irracionális állapotokkal ruházom valóságos télbe lúdbőrző szerelmünket.

Te szivarszipka, amelyben keservvel hamvadok én, mindehhez az időn kívül még egyensúly is kell. És ha nem tudom melyik éjszakát át is bőgtem zamatosan és jóízűen, elhatározván, hogy rosseb egye a világot, azért is szakállt növesztek — utólag — másnap — mégis megborotválkoztam, hogy a simaképűek között ember legyek.

Ez az éjszaka megvirradván, megkaptam borzasztó leveledet. Bizonyisten azt hittem, hogy minden erőművi beavatkozás nélkül meghalok. Még ma is csak annyira tértem magamhoz, amint az a következőkből kitetszik — mégis dolgoztam, ami szintén kitetszik belőle: reggel hatig tanultam hideg szobában és enyhe bűzben, mert régi cigarettavégeimet szívtam, ablakot nem nyithattam, mert amúgy is vacogtam, hatkor lefeküdtem, és délben tizenkét órakor még mindig nem aludtam, minden tagom úgy sajgott, mintha húsz éven át szünet nélkül botoztak volna. Délután három órakor már kimásztam az ágyból. Ez volt tegnap. Este már tízkor lefeküdtem, ahogy elütötte a tizenegyet, el is aludtam, de pontosan háromnegyed háromkor már ébren voltam, és ötkor föl is keltem (reggel). Kilenckor hazamentem, mert tudtam, hogy leveled jön, amelyben a két fontot is visszaküldöd.

Piros hold körül denevérek
bársonyröptüek és kövérek.
Malacvilágosság az égen.

A saláták az estharmatban
borzonganak, kotyognak halkan.
Már-már rikoltva fölrepülnek,
s tollászkodva megint elülnek.

Oh nézd, mint lázvert sebes ajkak,
gyengén, lihegve kicsattannak
a meggyszemek körül a fákon.

Micsoda tompa puffanások,
puha füveken járkálások!
Szarvasok aggancsai hullnak.
Vagy ágak? virág után nyulnak?

Nézd: meggy, nézd: fönnakadt a kórón,
Ölelj meg hozzája hasonlón.
Ringass, terhelj, gyökig hajoljál,
mikéntha termésem te volnál.

Ezt az utóbbit prózában is ismételhetném, hogy komolyabb súlya legyen. Rémesen kényes és kínos számomra az, hogy szüleid, akik, mint látszik, veled kapcsolatban hallani sem akarnak rólam, annak idején csomagot küldvén (aminek akkor örültem is), most folytatták azzal, hogy Schück-féle étteremben 10 db ebédjegyet vettek számomra. Ezt még hétfőn elküldte Vilma néni, de mindmáig nem válaszoltam a küldeményre, mert nem bírtam még semmiféle formáját találni annak a kérésemnek, hogy ezt máskor ne tegyék. Dehogyis bántanám meg őket! De én családot akarok már, és legalább a te családodban ne legyek „egy szegény fiú", ha már az enyémben az voltam. De a szüleid éppen ezt nem akarják, és Vilma néni Goti-Gyurka útján tudtomra adta azt, hogy a „támogatás nem jelent családi kapcsolatokat." És szörnyűség, hogy ezek után mégis elküldték ezt az ebédjegyet, amit még fokoz az, hogy muszáj elfogadnom (nem az ebédek miatt, hanem), mert kihívásnak vennék, ha visszakuldeném: gondold csak el, hogy mi jönne ki ebből. De módját ejtem majd. Jóska bácsival, azt hiszem, beszélni fogok mindenről.

Édes kicsim, nagyon szeretlek. Egyszerűen: hiányzol mindenemből.

Csókollak, kicsikém, és írj.

Pest, 1928. dec. 15.

Attila.

Az utolsó levélben már érződik e napfényesen induló szerelem égboltozatának elborulása, és kibontakozik: hogy mit jelentett az árván felnőtt, magányos fiatalembernek a családi melegség, amelyet végül is — mint mindig — megtagadott tőle az élet. Hiszen utolsó versének zárószakaszában is ez az immár végleg teljesedetlenül maradt fájó nosztalgia szólal meg.

5

A MOZGALOMBAN

Életének közel tízesztendős szakaszát, mindössze ez a két mondat jelzi életrajzában: *Hivatalomtól megváltam, beláttam, hogy nem lehetek tehertétel egy fiatal intézmény nyakán. Ezóta írásaimból élek.* Pedig éppen ez az időszak, József Attila életének — és költészetének — sorsdöntő eseményeit hordozza, amelyek nélkül sem emberi arculatát, sem költői jelentőségét nem érthetjük meg. Erre az időre esnek a kommunista mozgalomba való bekapcsolódásának, az aktív proletárforradalmi tevékenységének esztendei és a párttal való kapcsolata megszakadásának szomorú fordulata. Bár életének ez a szakasza az, amelyet a József Attila kutatás legkevésbé derített fel ez ideig, s amellyel kapcsolatban egymásnak ellentmondó vélemények láttak napvilágot — egyesek szerint szervezetileg sohasem volt az illegális párt tagja, mások szerint kizárták a pártból, míg a harmadik nézet úgy véli, hogy ez a kapcsolat élete végéig tartott —, mai ismereteink fényében már több mint valószínűnek tűnik e problematikának az a körültekintő megvilágítása, amelyet az ELTE bölcsészkara, az MSZMP Párttörténeti Intézete és a MTA Irodalomtörténeti Intézete kutatóiból álló kollektíva kutatásaira és véleményére támasz-

kodva, Szabolcsi Miklós adott *József Attila és az illegális Kommunista Párt viszonyának kérdéséhez* című tanulmányában. Szabolcsi Miklós így foglalja össze mindazt, amit József Attila mozgalmi pályafutásáról ez idő szerint tudunk:

„József Attila 1930 őszétől lett — formálisan is — az illegális Kommunista Párt tagja. Ennek az elhatározásnak előzményei: kora ifjúsága élményei, a Tanácsköztársaság emléke, 1924-től szociáldemokrata párttagsága, „ideális anarchista" korszaka, a Kommunista Párt legális fedőszervében, az MSZMP-ben végzett munkája (amelyre ő maga utal egy levélben), bécsi és párizsi élményei. Útja persze nem volt nyílegyenes. Egyes emlékezések szerint már Párizsban felvételét kérte a Kommunista Pártba — mindenesetre innen írt levelei már Lenin tanulmányozásáról tanúskodnak. Budapestre való hazatérése, tehát 1927 ősze után azonban nem találta meg azonnal a kapcsolatot a párttal, és másfelé is tájékozódott, a polgári radikálisok, majd a Bartha Miklós Társaság körei felé. Költészete, prózája is ezt a keresést tükrözi.

1929-től fogva azonban mind közelebb került az illegális Kommunista Párthoz, Lakatos Péter Pál, Sollner József és mások munkája következményeképpen is — és ebből a szempontból Szántó Juditnak, 1930-tól élettársának befolyása is számottevő volt.

Az illegális pártba való kerülés szokásos útját járta végig; ahogyan Sollner József elmondta, előbb szakszervezetekben, féllegális kulturális szervezetekben, szemináriumokon vett részt, majd vezetett ilyet — és egy adott időpontban bevonták az illegális párt munkájába. Ezt az időpontot 1930 nyara és 1930. szeptem-

ber elseje, a nagy tüntetés ideje körüli napok közé tehetjük. Ettől az időponttól kezdve József Attila az illegális Kommunista Pártnak aktív tagja lett.

Több közvetett és közvetlen bizonyítékunk van erre. Önmaga írja egyik legfontosabb megnyilatkozásában, Fábry Zoltánhoz írt levelében. *Én több mint egy esztendeje tevékeny tagja vagyok az illegális Kommunista Pártnak . . . Mint párttag kezdetben röpiratstencileket gépeltem, ma hét szemináriumom van, és vasárnaponként százak előtt tartok a szabadban előadásokat . . .* — írja 1931. szeptember 3-án. Akik az illegális munkában figyelemmel kísérték, felső kapcsolatai voltak, vagy szemináriumának hallgatói (Andrásfi Gyula, Köves András, Sollner József) hasonlóképpen nyilatkoznak; így emlékeznek barátai, közelebbi nem párttag ismerősei is (Szántó Judit, Németh Andor, Szegi Pál stb.).

A Párttörténeti Intézetben őrzött dokumentumok, sokszor közölt emlékek alapján még azt is megállapíthatjuk, hogy József Attila kapcsolata a párttal a szervezeti szabályzat összes ide vonatkozó követelményének is megfelelt: illegális sejt tagja volt (Wolfner-sejt), felső kapcsolattal rendelkezett (Újpest—rákospalotai körzetben), illegális pártmunkát végzett. Tüzes, lendületes szemináriumi előadó volt, hallgatói nagyon szerették; lelkes illegális pártmunkás.

Költészete: a *Döntsd a tőkét* kötet ez időben keletkezett versei, a *Külvárosi éj* első nagy költeményei is világosan s félreérthetetlenül utalnak a párthoz való közvetlen tartozására, és ugyanilyen világosan vallanak erről prózai írásai, amelyek szintén harcos elszántságról tanúskodnak, teli vannak a forradalom közeli

Döntsd a tőkét, ne siránkozz c. kötetének ügyveszegi példánya

perspektívájával, olykor még bizonyos — hol fiatalos, hol szektás — türelmetlenséget is árasztanak (Irodalom és Szocializmus, a Mécs Lászlóról és Móricz Zsigmondról írt kritika, a Kassák-kritika, a *Társadalmi Szemlé*-ben írt marxista munkásoktatás és leg jobb ekkori cikke: a *Fiatalságunk és a népművészet)*. Egyes, 1932-ben írt cikkei pedig a marxista közgazdaságtannal és filozófiával való beható foglalkozás, azt továbbadó oktató tevékenység nélkül nem jöhettek volna létre — ha egyikükben-másikukban a túlzott okoskodás, a bonyolultság, a gondolatok ad absurdum vitele zavaróan is hat. *(Természettudomány és marxizmus, Egyéniség és valóság, Az ifjúság nemi problémái, Kapitalista tervgazdaság vagy marxista elmélet?)*

Éppen mint az illegális Kommunista Párt tagját érte már és érintette súlyosan a *Sarló és Kalapács*-ban 1931 júniusában megjelent Platformtervezet, amely — mint ismeretes — egy korábbi és hiányos információ alapján a „kispolgári intelligencia" olyan írói közé sorolja, akik „a fasizmus táborában keresik a kivezető utat". Igaz: a Platformtervezet nem azonosítható a párt álláspontjával és különösen nem az itthoni párttagok véleményével — és az is tény, hogy az utána következő vitában a Platformtervezet szerzőinek egy része módosította álláspontját, és 1932 januárjában már „rokonszenvező"-nek tartja. De bár a párt itthoni szervei és vezetői nem azonosították magukat a Platformtervezettel, megjelenése mégis ártott József Attilának — elkeserítette —, rossz hangulatot támasztott körülötte. Talán ennek a vitának (vagy egy másik hasonlónak) emléke a *Bánat* (Hát kijöttem ide, az erdőbe) című verse — amely eddigi

tudomásunk szerint 1932 ősze előtt született, de nem lehetetlen, hogy korábbról, 1931 őszéről való.

A Platformtervezet megjelenése után József Attila még igen fontos pártmunkában vett részt: a *Valóság* egyik szerkesztője lett, majd a *Front*-nak, amely a *100%* egyik utódja volt — is egyik szerkesztője volt.

Kétségtelen: 1932 július—augusztusában, amikor a statáriumellenes röpiratot Sallai Imre és Fürst Sándor érdekében írta, még párttag volt. Mindaz, amit a röpirat keletkezéséről tudunk, arra vall, hogy a párttag hajtotta végre itt felettes pártszerveinek utasítását, szervezett, buzdított másokat.

Az 1933 februári lebukásnál tanúsított viselkedése is arra utal, hogy ebben az időben még párttag. A rendőrségen a párt konspirációs előírásainak megfelelően viselkedik, úgy (olyan okosan, körültekintően) tagad, ahogy csak szervezethez tartozó kommunisták szoktak tagadni. Ugyanakkor a házkutatásnál olyan kommunista folyóiratokat találnak nála *(Der Rote Aufbau, Linkskurve és Unsere Zeit)*, amelyeket a párt illegális csatornáin át csempésztek be az országba, és amelyekhez általában csak a párt sajtóelosztó apparátusán keresztül lehetett hozzájutni. Ez is a szervezethez tartozás mellett szól — 1933 februárjában. (PI Arch. Bp., Btszk 1933—2481.)

Ugyancsak még nem a párttal való kapcsolatok megszakadására, hanem egyes értelmiségi párttagokkal való heves vitára vall Pákozdy Ferencnek a *Társadalmi Szemle* 1933 februári számában megjelent éles bírálata a *Külvárosi éj* kötetről. Az éretlen cikk utolsó mondatai („Ha József Attila következetesen megy végig a megkezdett úton, ha nem elégszik meg

az eddig adott értékekkel, hanem valóban harcosa lesz az osztálytudatos tömegeknek, akkor teljes szívvel vállaljuk proletárköltőnek") — nem szakításra, hanem vitára utalnak.

A Bartha Miklós Társaság kommunista frakciójának még 1933 februárjában is tagja volt.

Hogy József Attila és költészete számára milyen hatalmas jelentőségű és felszabadító élmény volt a marxizmus—leninizmus ideológiájának elsajátítása és a kommunista mozgalomhoz való csatlakozása (a kérdés tüzetesebb megvilágítását lásd *Költőnk és kora* című könyvemben. Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1963) azt mindenekelőtt költészete, annak világirodalmi jelentőségű megújulása, gazdagodása, kibontakozása jelzi leginkább. Olyan versek — hogy csak néhányat idézzünk —, mint a *Szocialisták*, a *Külvárosi éj*, vagy a legtöbbet idézett *A város peremén*.

J. A. favágó képe

Ugyanakkor, mint Szabolcsi Miklós tanulmányának idézett fejezete is utalt rá, József Attilát ebben az időben több támadás éri, mind személyében, mind költészetével kapcsolatban, olyan mozgalmi szervek és

pártorgánumok részéről, amelyek, ha nem is a pártvezetés valamiféle hivatalos véleményét vagy döntését tükrözik, annyit mindenképpen mutatnak, hogy a költőnek és költészetének súllyal és befolyással bíró ellenzéke is van a mozgalomban, hogy költői tevékenysége és emberi magatartása értetlenségbe is ütközik, kritikus elzárkózással is találkozik. S hogy e konfliktusok kirobbanásában — bár feltehetőleg a költő magatartásában is rejlenek okai — legfontosabb szerepet az irodalmi harc, a proletkult irodalmi koncepciójának és József Attila szocialista-realista irodalmi koncepciójának összeütközése játssza, azt világosan mutatja nemcsak az a tanulmánytöredék, amelyben az őt fasisztának bélyegező platformtervezettel elvileg vitatkozik, hanem az 1931. szeptember 3-án Fábry Zoltánhoz, az *Út* című csehszlovákiai kommunista folyóirat szerkesztőjéhez intézett levele is. Mivel ez az egyetlen fennmaradt dokumentum, amelyben a költő pártkapcsolatáról és párton belüli harcairól is szól, semmiképp sem maradhat ki legfontosabb életdokumentumai, vallomásai közül:

A platform tervezetét ösmerem a Sarló és a Kalapács-ból, azzal a támadással együtt, amellyel engem illet. Enyhén szólva egy tájékozatlan társaság frakciós tevékenységének minősítem. Én több mint egy esztendeje tevékeny tagja vagyok az illegális KMP-nak, mint párttag kezdetben rõpirat-stencileket gépeltem, ma hét szemináriumom volt, és vasárnaponként százak előtt tartok a szabadban előadásokat. Én nem Moszkvában, a proletárdiktatúra 14. évében szájalok tehetségtelenül, hanem Budapesten, az ellenforradalom 12. évében dolgozom eléggé eredményesen. Forradalmi verseim többsége a munká-

sok kezén forognak sokszorosítva . . . azonkívül jók és nem rosszak, legalábbis nem tehetségtelenek, ugyanakkor, amikor a rólam szóló passzus túloldalán vers címén ilyen sorok állnak:

Kiutat kerestünk, kiút felé vágytunk
s a „Viharmadarad" került a kezünkbe
az „Anya" lapjai arcunk feltüzelte.

A platformtervezet h pontjának követelése: harc a művészi minőségért! Nos, majd szóba állok velük, ha többes számú alanyhoz többes számú állítmányt tesznek.

A támadást illetőleg meg kell jegyeznem, hogy a Lebukott és az itt küldött Vigadó dal című verseimet még a múlt év novemberében kiküldtem Moszkvába: a verseket Hidas Antal testvéröccse vette kézhez azzal, hogy Moszkvába utazik, és a S. K.-hoz juttatja őket. Nem jelentek meg, ami mellékes. Rólam azonban tudniok kellene legalább annyit, hogy támadásukkal nem illethenek, ha máshonnan nem, hát a tőlük agyondicsért G. S. Korunk-beli cikkéből, hiszen az ő tervezetük csak júniusban jelent meg. Idetartozik az is, hogy az Ön által ismert és méltatott könyv még az év elején látott napvilágot. De tájékozatlanság nem mentesít. Azonfelul nem tudom, de valószínűleg sohasem fogom megtudni, hogy amit rólam írnak, azt honnan veszik. Én abban az irányban egy pillanatig sem „tévelyegtem". Én anarchista voltam azelőtt, tagja a párizsi „Union Anarchiste-Communiste"-nek . . .

A tervezethez ennyi a hozzászólásom. De ha már benne vagyok, megemlítem, hogy az ellenem intézett támadásnak megvan a mozgalmi oldala is. Én annyira ismert személy vagyok itt, hogy minden illegális név egykettőre

lehámlik rólam. Ilyen módon az ellenem intézett lelkiismeretlenség pártműködésem kiterjesztése elé kellemetlen akadályokat gördít, hiszen — hála a mozgalom iránti rokonszenv növekedésének — mindazok a munkások, akik még nem ösmernek, legalább erősen bizalmatlanok velem szemben, ha köztük megjelenek. Azonban — megint csak a mozgalomnak hála — többnyire ösmernek, és így csak az ún. „oppozíció" használja ki a „proletárirodalom platformtervezetét", éspedig nem ellenem, hanem a mozgalom ellen, azzal, hogy íme: „mit mondtunk? A szovjet bürokrácia, ha tehetséges, új ember kerül a mozgalomba, inkább hamis váddal rohan rá, hogy kimarja". Minthogy az S. és K. „felelőssége" ilyen bajokat okoz, a párt kénytelen volt az én esetemben hivatalosan meghazudtolni.

Ezt a levelet meg kell írnom Önnek, nehogy Ön felüljön az ellenem szóló támadásnak, még olyan formában sem, hogy az a múltra vonatkozik. Én azzal, amivel vádolnak, de még hasonló sem, soha nem voltam, annak idején tagja voltam a Vági-pártnak, és ideális anarchista kezdeti koromban is hasznos szolgálatokat tettem a mozgalomnak, puszta rokonszenvből, amennyiben Landler és néhány pesti védő között közvetítettem annak idején. Erre tanú lesz majd Rákosi Mátyás, akivel itt Pesten érintkezésben voltam, tanúm lesz Alpár, akivel Landlerrel és egy védővel Bécsben együtt voltam, és tanúm lesz az ügyvéd annak idején. De tanúm lehet Rákosi Mátyás nővére is innen Pestről, ő tudja, hogy fivére ügyében hányszor szaladgáltam nála, amikor én még egyáltalán nem voltam kommunista, sőt netalán Weinberger Zoltán anyja is emlékezik talán — arcról reám, ti. Rákosinak és Weinbergernek én hordtam be hosszú ideig a

fogházba, a vizsgálati fogságba az ennivalót —, sőt mi több, én vásároltam. Ismétlem, annak idején én anarchista és nem kommunista voltam, ezt előző verseimből is kiveheti. Hogy miért nem írtam akkor ilyen verseket? Nos, proletárvers címen a gyakorlatban magyarul szennyirodalmi tehetségtelenséget láttam, és ez eleve visszarettentett. Ma is azzal a gondolattal foglalkozom a S. és K. tehetségtelenjei miatt, hogy az irodalommal fölhagyok, és szabad teret engedek a proletárirodalom platformtervezete kidolgozóinak.

Magának a levél megírásának körülményeiről Fábry Zoltán így ír:

„A *Sarló és Kalapács* rigorózus állásfoglalása József Attilával szemben mindenütt megteremtette a maga áldatlan gyümölcseit. A pozsonyi párt-botfülűséggel szemben tehetetlen voltam, és József Attila érthetően elkeseredett. Hiába vigasztaltam azzal, hogy az *Út*, noha én lennék a szerkesztője, sokszor még az én cikkeimet sem hozza, hiába, az elkeseredés már olyan méretű, hogy azzal fenyeget (és ezt, sajnos, be is tartotta), nem küld több verset! Ilyen elvető, keserű hangulatban született meg az a levele, mely sok vitás pontra adhat feleletet."

Ilyen előzmények után következik be a költő pártkapcsolatának megszakadása, amelynek jellegéről és feltehető körülményeiről Szabolcsi Miklós már idézett cikke így számol be:

„Kétségtelen azonban, hogy az illegális párttal való kapcsolata utóbb megszakadt. Több szavahihető, a mozgalmi munka különböző területén működött régi kommunista egybehangzóan vallja: emlékezik rá, hogy 1934 körül utasítást kapott: József Attila nem

tagja a pártnak, meg kell vele szakítani a kapcsolatot.

Az bizonyos, hogy az 1934 őszén publikált *A szocializmus bölcselete* írása és megjelentetése idején már nem lehetett az illegális Kommunista Párt tagja. A párttal való kapcsolat megszakadása tehát 1933 eleje és 1934 ősze közé eshetett.

A párttal való kapcsolat megszakadása — felvetődik a kérdés, nem szépítő kifejezés-e ez, nem „elkenése-e" annak a ténynek, hogy a költőt kizárták a pártból? A „kizárás" az illegális párt viszonyai között nem azonos azzal, ami a legális párt viszonyai között szokásos, s amelynek képzete a ma olvasójában mindenekelőtt a személyi kultusz idejéhez kapcsolódik. Kizárás és nyilvánosságnak szánt megbélyegzés volt a sorsa a rendőrspicliknek, a renegátoknak, a párt ellen fordulóknak — az ő kizárásukat az illegális pártsajtó névvel jelentette meg.

Kizártak — hosszabb vagy rövidebb időre — olyanokat is a párt tagjai vagy vezetői közül, akik a felsőbb pártszervezet értékelése szerint politikai hibákat követtek el, sikertelen akciót vezettek, vagy nem hajtottak végre valamilyen fontos pártutasítást. Az ilyen kizárásokat a pártsajtó rendszerint az illetők mozgalmi nevével közölte. Az illegális Kommunista Párt számos ismert vezetője, harcosa — sőt a magyar kommunisták nem egy mártírja — hosszabb-rövidebb időre ki volt zárva ilyen módon a pártból, s a legtöbben közülük kizárásuk ideje alatt is kommunistának tartották magukat, politikai tevékenységükben a párt vonalát követték.

József Attila neve azonban az illegális pártsajtóban

Csillebérci kiránduláson 1930 táján

1931 és 1935 között nem szerepel a kizártak között; sem a provokátorok és pártárulók, sem a súlyos politikai hibát elkövetettek között: sem valódi nevén, sem olyan mozgalmi néven, amely az övé lehetne. Ebben az időben négy, többé-kevésbé rendszeresen megjelenő „kőnyomatosa" volt a KMP-nek: a *Kommunista*, a *Pártmunka*, a *Vörös Segély* és az *Ifjú Proletár*. Ezeknek az illegális lapoknak valamennyi megjelent száma rendelkezésünkre áll. Igen sok kizárási határozat található bennük, ám egy sincs ezek között olyan, amely akár közvetett utalásai alapján is József Attilára volna vonatkoztatható. Az olyan állítások és emlékezések tehát, amelyek szerint egy „kőnyomatosban" megjelent volna a neve a kizárási határozattal, tévedésen alapulnak.

Nem zárták ki tehát József Attilát, mégsem maradt a párt tagja — ezt a látszólagos ellentmondást csak úgy lehet feloldani, ha feltételezzük, hogy a párttal való kapcsolat megszakadása először „lehagyás" formájában történt. A pártból való „lehagyás" az illegális párt munkájában igen gyakran előfordult; és távolról sem volt megbélyegző jellegű. Lehagyhattak valakit saját kérésére is, családi és egészségi okok miatt — lehagytak olyanokat, akik a rendőrség előtt vagy a közéletben túlságosan ismertek voltak („lefeketedtek") —, akik egészségi okokból nem voltak alkalmasak az illegális munkára — s olyanokat is, akiket nem tartottak alkalmasnak arra, hogy az illegális párt tagjai legyenek. A „lehagyás" — természetesen — azt jelentette, hogy az illetőnek megszakadt a szervezeti kapcsolata a Kommunista Párttal, egy adott időpontban nem kapcsolódott közvetlenül az illegális párt egyik szervezetéhez, de általában nem volt megbélyegző jellegű. nem volt olyan súlyos, mint a kizárás.

József Attila „lehagyása" tehát 1933 eleje és 1934 eleje közt történhetett. Lehetséges, hogy „lehagyása" egyéni eset volt; de az is lehetséges, hogy valamelyik általánosabb pártszervezés, többek lehagyása alkalmából került sor az övére is."

Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy bár a lehagyás kétségkívül nem minden esetben megbélyegző jellegű, az a tény, hogy ezt a lehagyást a *Sarló és Kalapács* nyilvánosan soha meg nem cáfolt (fasiszta) megbélyegzése, a *Külvárosi éj*-nek a *Társadalmi Szemlé*-ben megjelent értetlen és eszmei és művészi szempontból egyaránt elmarasztaló kritikája, valamint

A Bartha Miklós Társaság Kiadása

1.

KI A FALUBA

Írták:
FÁBIÁN DÁNIEL és JÓZSEF ATTILA.

A Bartha Miklós Társaság kiadása.

Ára 10 fillér.

A *Ki a faluba* c. röpirat címlapja

Téglás Ferenc éles hangú, s a költőt opportunistának, a szociáldemokrata párt ügynökének nevező cikke előzte meg , az *Új harcos*-ban, ez esetben kétségkívül és érthetően negatív hangulatot támaszthatott a költővel szemben a mozgalom egy részében.

Annyi kétségtelen, hogy magában a költőben ennek a kapcsolatnak a megszakadása élete végéig fájó és gyógyíthatatlan seb maradt. Ezért is reménykedett olyan makacsul abban — s erre a népfrontpolitika Dimitrovtól meghirdetett, de már előbb is érezhető koncepciója nyújthatott némi biztatást számára —, hogy őt is meghívják a szovjet írók I. kongresszusára. Mint tudjuk, ez nem következett be. A kongresszuson a magyar irodalmat Illyés Gyula és Nagy Lajos képviselték. S ez a vélt mellőzés — hiszen a valódi körülmények s azok a politikai szempontok, amelyek a maga idején ezt a választást meghatározták, korántsem teszik egyértelműen indokolttá a költő érzését, hogy személyes sérelem érte — még csak elgennyesítette ezt a fájó sebet. József Attila életében a párttól való elszakadás tragikus fordulat volt, amelyet a mélyen érző, eszmeileg oly igényes és a szeretetet és megértést oly sóváran áhító költő soha nem tudott kiheverni.

Magának a lehagyásnak feltehető okait és körülményeit körültekintően és sokoldalúan foglalja össze Szabolcsi tanulmánya:

„Mik lehettek József Attila esetében a »lehagyás« okai? Nyilván ő is azok közé az értelmiségiek közé tartozott, akik túlságosan is ismertté váltak. De ezenkívül: a költő nem mindenben lehetett alkalmas az illegális munka nehéz és egyre nehezedő körülményei

között a konspirációs munkára. A legdöntőbb ok itt valóban a pszichoanalitikus kezelés lehetett, amelynek technikája — az asszociációs önvallomások rendszere — szinte előidézte, hogy a kezelt beteg elmondja szigorúan titkos kapcsolatait, vétsen a konspiráció ellen. Pszichoanalitikus kezelésben állni — és egyidejűleg az illegális párt tagjának lenni, szinte lehetetlen volt, József Attila pedig 1931 végétől dr. Rapaport Samu idegorvos pszichoanalitikus kezelésében állt, utóbb pedig dr. Kulcsár István individuálpszichológus is gyógyította.

De ezenfelül is: József Attila igen nehezen kezelhető egyénisége, labilis idegállapota, nyugtalan vitatkozókedve, ellentmondani mindig kész egyénisége is bizonyos bizalmatlanságot válthatott ki. Az ilyen viták, ellentmondások különösen akkor lehettek kirívók, amikor valóban a pártfegyelem határaiba ütköztek. Az általa szerkesztett *Valóság* című folyóiratban közzétett *Egyéniség és valóság* című cikke pedig megütközést váltott ki a pártban.

A párt egyes tagjai mind költészete, mind vitákban és cikkekben kifejtett nézetei alapján „zavaros"-nak tartották. Valószínűleg ez volt róla a vélemény a *Társadalmi Szemle* körében is, mindenekelőtt pedig ez a kép alakult ki és szilárdult meg Madzsar Józsefben, az általa vezetett szeminárium tapasztalatai alapján.

És bár — mint említettük — a *Sarló és Kalapács*ban lefolyt platformvita nem volt irányadó a hazai pártvezetés részére (igaz, „magánvélemény"-nek sem lehet deklarálni) — és az ott elhangzott állításokat részben helyesbítették is —, nem kétséges, hogy a

moszkvai folyóiratban megjelent cikk kedvezőtlen közhangulatot keltett a költő körül, és hozzájárult a bizalmatlanság fokozódásához.

Természetesen: mindez nem lett volna ok a „lehagyás"-hoz, ha felismerték volna József Attila értékét, irodalomtörténeti jelentőségét, nagy költő voltát. De 1932—1933-ban — mint tudjuk — még legértőbb kortársai sem igen látták meg benne a nagy költőt; a *Külvárosi éj* — első nagy, érett verskötete — még éppen csak hogy megjelent —, néhány legszűkebb barátján kívül ekkor még kevesen értették meg.

Költészetének ekkor nemcsak a konzervatív jobboldalon és a radikális jobboldali mozgalmak körében akadtak dühös támadói, nemcsak a *Nyugat*-ban jelentek meg róla kiváló írók és költők tollából meg nem értő kritikák — a munkásmozgalmon, sőt az illegális KP-n belül is voltak költők és kritikusok, akik támadták költészetét. Míg pl. Gergely Sándor, Fábry

Csillebérci kiránduláson 1930 táján

Dolgozó polgárok!

Munkások!

Gondolkodó emberek!

[illegible]

Dolgozó polgárok! Munkások! Gondolkodó emberek!

[illegible]

Zoltán és Danzinger (Agárdi) Ferenc, akkor az illegális párt tagjai, megbecsüléssel írtak a *Döntsd a tőkét* és a *Külvárosi éj*-kötetről, és József Attilát kiváló szocialista, illetőleg proletárköltőnek tartották, addig Pákozdy Ferenc a *Társadalmi Szemlé*-ben éretlen, alapjában elutasító bírálatot közölt. Még vitatott kérdés, és a kutatás további feladata tisztázni, mennyi volt a része a bírálatban a szerzőnek és mennyi a *Társadalmi Szemle* egyik vagy másik szerkesztőjének, az azonban kétségtelen, hogy benne nemcsak személyes indulatok, nemcsak a költő személye körüli viták csapódnak le, hanem a cikk szerzője egy elavult, merev, szélsőségesen rappista irodalomszemlélet esztétikai érveit használja — így világítva rá arra, hogy a költő műve körül esztétikai, irodalomelméleti nézetek is csaptak össze.

Hozzá kell tennünk: a magyar párt és a nemzetközi kommunista mozgalom ekkori egész politikai vonala, beállítottsága, mint azt a párttörténetírás ma már megállapítja: szektás, balos jellegű hibákkal volt terhes. S habár 1933-tól egyre nagyobb volt az illegális párt soraiban az ellenállás a szektás politikával szemben, az még néhány évig jellemezte a párt vonalát, akcióit. Ennek a szektás, balos jellegű vonalnak egyik megnyilvánulása volt az értelmiségiek sajátos problémáinak értetlen, merev kezelése, amit persze egyes, a forradalmi hullámmal a párthoz csapódó, majd attól elmaradozó értelmiségiek magatartása indokolni is látszott. Alkotó művészek, nehezen kezelhető, bonyolult íróegyéniségek problémáival pedig ebben a periódusban az ezernyi más, súlyosabbnál súlyosabb problémával küzdő párt nem tudott mit

◀ A halálbüntetés elleni röpirat

kezdeni. A párt itthoni vezető gárdája nagyrészt húsz-harminc év közötti fiatal munkásokból állt, akik az ilyen problémák megoldásához szükséges képzettséggel nem rendelkeztek. Egyébiránt József Attila „lehagyása" — az eddigi tudomásunk és emlékezések szerint — nem is került valamelyik vezető pártszerv elé — sem a budapesti pártbizottság, sem az itthoni KB, s különösen a Külföldi Bizottság nem foglalkozott vele. Minden alapunk megvan annak feltételezésére, hogy a kérdésről valamelyik kerületi pártbizottság — mint arra illetékes pártfórum — döntött. Fellebbezésre vagy a kérdésnek a mai fogalmak szerinti pártszerű megtárgyalására a párt akkori helyzetében nem volt mód."

És csak egyetérthetünk Szabolcsi Miklós konklúziójával is: „József Attila és a párt közti eltávolodásért tehát egyként felelős a költő és az illegális párt akkori politikája és körülményei. A történteket lehet mélységesen sajnálni, meg kell érteni, és a tanulságokat le kell vonni. De semmi esetre sem helyes a felelősséget *egyes személyekre* hárítani."

Részlet a röpirattal kapcsolatos per irataiból ▶

B.XXXV, 8592 / 1932. / 12.szám.

II.

A Szimonidesz Lajos védlott által közzététel céljából irt röpiratrész országunk közállapotait, igazságszolgáltatását a valóságtól eltérően, ferdőn és torzitva tárja az olvasó elé s igy alkalmas arra, hogy a magyar állam és a magyar nemzet jó hirnevét lerontsa, megbecsülését csorbitsa.

Ezért a nevezett védlottat a rendelkező rész szerint bünössé kellett nyilvánitani.

A büntetés kiszabásánál a kir.törvényszék figyelembe vette a büntetlen előéletü védlott egyéniségét, kereseti viszonyait és ezekre tekintettel ugy találta, hogy őt a kiszabott pénzbüntetéssel épen ugy meg lehet büntetni és ujabb büncselekmény elkövetésétől jobban vissza lehet tartani, mint szabadságvesztésbüntetés alkalmazásával.

III.

A röpiratnak első és második bek. a védbeli büncselekményt megvalósitó tényállitások nincsenek.

Arra nézve, hogy József Attila és Illés Gyula védlottak a röpirat többi részének megszövegezésében vagy átjavitásában részt vettek volna, a főtárgyaláson bizonyiték nem merült fel.

Zsolt Béla és Berény Róbert védlottak szerzői minőségének megállapitására, tagadásukkal szemben, szintén nincs bizonyitó adat.

Ennélfogva a kir.törvényszék a védlottakra vonatkozólag az idézett törvényhely alapján felmentő itéletet hozott.

Budapest, 1933. évi február hó 22 napján.

Dr. Réhes Ignác sk.kir.büntető törvényszéki biró, ft.elnök.
Dr. Sigen Sálmán sk.kir büntető törvényszéki biró

A kiadmány hiteléül:
Kaitas Ignác
s.hiv.tisztviselő.

AZ UTOLSÓ ESZTENDŐK

A mozgalom hozza össze a költőt Szántó Judittal. Németh Andor így írja le megismerkedésüket:

„1930 őszén Attila előadást tart. Lassan, tagoltan, önérzetesen építi ki mondatait. Hol az előtte heverő jegyzetekbe tekint, hol a közönségre. Egyszerre csak megakad a pillantása valakin. Egy pillanatra elakad a hangja, iszik egy korty vizet, aztán befejezi a mondatot. Nem néz abba az irányba egy darabig. Aztán újra arrafelé pillant, kinyújtja ujját és így szól: „Azt a hölgyet kérem, várjon meg előadásom után." S mintha megkönnyebbült volna, visszatér tárgyához, és simán, zökkenő nélkül fejezi be előadását.

A közönség oszlik, csak az a nő marad vissza, akit Attila a pódiumról „leszólított". Tengerzöld szemű, klasszikus arcélű, nyúlánk, hajlékony derekú nő, akit görög szobrász sisakkal mintázott volna. Nem csoda, hogy Attilának megakadt rajta a szeme. Együtt távoznak. A nő — Pál Judit szavalóművésznő — Attila kedvéért jött el az előadásra. De Attila ezt csak most tudja meg. Azt is, hogy Judit sűrűn szavalgatja verseit, munkásösszejöveteleken, vasárnapi kirándulásokon, hogy Judit fanatikus „elvtárs", törhetetlen szívóssággal szervez, buzdít, tanít. Attila megtudja tőle,

Szántó Judit arcképe

hogy egyedül él kislányával, Évával, akinek apja költő; magyar költő, de Oroszországban él. Órák hosszat járkálnak a körúton, majd a sétától elfáradva beülnek a Nyugati pályaudvar várótermébe, s ott ismerkednek, vallanak egymásnak virradatig. S úgy válnak el egymástól, hogy együtt maradnak."

Néhány levél tanúskodik ennek a kapcsolatnak emberi tartalmasságáról és legalábbis indulásában harmonikus voltáról.

Kedveském,

éjjel fél kettő van, fekszem, és nem tudok elaludni. Te jártál a fejemben, de nem is a fejemben — úgy betöltöttél egészen, mint az előbb még a sötétség a szobát. Most már muszáj írnom, muszáj, pedig eddig — a magam számára kínosan — halogattam, az isten tudja, miért. De ahogy fölgyújtottam a lámpát, az a sok mindenfajta érzés, gondolat és szorongás, amit te-ként egészen betöltött, éppúgy szétvált külön fantasztikus és nevetséges darabokra, mint ahogy árnyékokra bomlott a sötétség. Nincs hangom, ha kettőnkről akarok beszélni hozzád; ha erőltetem, hamisnak érzem és ez fáj.

Néha reggelig is ébren vagyok és dolgozom.

Nem azért vagyok ébren, hogy dolgozzam, azért dolgozom, mert valamit muszáj csinálnom, ha már nem tudok elaludni. Ha elfáradok, eloltom a lámpát, behunyom szememet, te jössz megint, és tárgytalan szorongások lepnek el. Nem valami egészséges vágyódás — sokkal több annál. Nem is féltés. Semmi, akárcsak gyatrán megfogalmazható gondolatom sincs ilyenkor veled kapcsolatban, hanem egészen tetőtől talpig érzem borzasztó nemlétedet és azt, hogy mégis vagy valahol. Nem

tudom elképzelni, hogy hogyan jössz, majd, ha jössz, hogyan csöngetsz, hogy lépsz be az előszobába, hogyan veted le a kabátod. Igaz, talán nem is lesz rajtad kabát. — Most el tudnám mondani szépen, betűhöz méltóan, hogyan jöttél, hogyan mentél az utcán, nem lehajtott és mégsem egyenes fővel, valami halott mosollyal arcodon. De ez nem az igazi, ez már betű.

Most veszem észre, hogy mindaz marhaság, amit írtam, mert közben jókedvem kerekedett. Úgy látszik, mégis jó volt leírni ezeket — csak aztán el ne bizakodj. Ó, siess, gyere vissza s gyere vissza, gyere vissza már! Mert ez a jókedv nem fenékig tejfel. Már el is tűnt és bosszant, hogy érzelmeim így összevissza kapkodnak bennem körülötted. Kedveském, gyere! Igazán szükségem van rád. Ha már vagy, akkor legyél. Gondold meg, hogy fogyok utánad. Már úgy elsiklom a rugók közt, mint a vízicsigák közt az angolna.

. . . Igaz: . . . múlt vasárnap kiránduláson voltam, és sokat nevettem a többieken, akik hátizsákokat cipeltek, míg én oly könnyedén léptem előttük, mint egy fürj kopaszon. (Bp. 1931. április 19)

S másnap:

Jutkám, nem írtál, pedig nagyon vártam, hogy fölviduljak. Szomorúságomnak nem az az oka, hogy elmen-

J. A. írógépénél (1930-as évek elejéről)

tél, de ha itt volnál, meg tudnád akadályozni, hogy erőt vegyen rajtam. Olyan nehéz dolgokon töröm a fejem, és most érzem először, hogy gyönge vagyok hozzájuk. Keveset tudok, kevés szellemi táplálékot ettem, nem szedtem össze magamat eléggé ahhoz sem, hogy fölemeljem, amit föl szeretnék mutatni. Töprengek, mint a tenger, ahelyett hogy rendes folyócskaként vinném a szegény tótok tutaját . . . Tanulnom kellene, de a tanulásban azt szeretném foganni, amin vajúdok — erre persze nincs lehetőség.

Hódmezővásárhely, 1932. december 6.

Édesem, hogy s mint? Van-e még pénzed? Hát a cipő? — jártatja-e jobban a száját? Mi újság?

A Népszavá-nak elküldtem két verset — amint megjelennek, küldök utalványt.

Próbálj pénzt szerezni a könyvterjesztőtől!

Látogasd meg Vikárt csütörtökön 10—11 közt a Szabadság kávéházban föltétlenül! Add át üdvözletemet, s hogy itt vagyok, mert semmi kereset otthon, mi van a Fővi. Könyvtárral stb. Nagyon drága öregúr, ne félj tőle.

Küldj néhány csekkbefizetési lapot, jobb asztalfiók, bal felső, csók.

1932. december 23.

Drága szívem, nem válaszoltál, hogy megkaptad-e a pénzt, s hogy mi van veled. Különben még ez évben személyesen lesz alkalmam, hogy keblemre öleljelek. Szervusz A.

1934. április 16.

Drága Jutka! Szeretlek. Ödön és Etus azt akarják, maradjak itt végleg, és tegyem le a tanári vizsgát. Szeretném tudni, te mit akarsz. Persze, a saját magad érdekei és vágyai szempontjából dönts, a lehetőségeket és körülményeket figyelembe véve éppúgy, mint én. Ha nem így teszel, az egészből semmi jó nem jön ki.

Május elsejére szívesen felmennék Pestre, hogy mindent elölről kezdjünk. Pénzem nincs. Nagyon össze kellene húzni magunkat, s az elején legalább a szó szoros értelmében kenyéren és vizen kellene élnünk. Mint a télen a madaraid. Ezt gondold meg jól.

Hogy vagy? Még mindig eszményed a százhúszpengős kabát? Van állásod? Jó volna, ha utánanéznél, mert ha fölmegyek, azt hiszem, ügynökölésen kívül máshoz nemigen foghatok. Tehát gondolkozz, drága gyermek. Szervusz, ölel Attila.

1934. május 4.

Drága Gyermek! Sajnos, csak ma küldhetem a pénzt, mert nem tudtam előbb szerezni.

Egy analitikussal kecsegtetsz, de nem mondod, hogy kiről van szó.

Ami objektív a leveledben, arra nem tudok válaszolni — az objektív világ elérhetetlen messzeségben van tőlem. Ha nem így volna, kérés nélkül is küldtem volna pénzt, kerestem volna a számodra. Mert sokat gondolok rád.

Ami viszont szubjektív a leveledben, ahol érzéseidről szólsz — istenem, mit is válaszolhatnék arra? Bizonyára megvannak benned ezek a jóérzések irányomban, csak éppen soha nem engedted érvényesülni őket. Most is be-

Lassan, tűnődve

Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél

–

Én is így próbálok csalás
nélkül szétnézni könnyedén, –
ezüstös fejsze-suhanás
játszik a nyárfa levelén.

–

A semmi ágán ül szivem,
Kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok

József Attila

szélsz róluk, szabadkozol is. Kértem tőled néhány könyvet, nem küldted el.

Minden jót. Szeretettel gondolok rád. A mese nagyon kedves, úgy látszik, tényleg tehetséges vagy. Szervusz.

1934. június 13.

Jutka, kedves! Valószínűleg még e hó folyamán hazamegyek. Szeretnék előbb valami pénzre szert tenni, de úgy látszik, kezdetben csak az írógép lesz minden vagyonunk. Etus Balatonszárszóra megy, megnyitja a Balla-penziót, melyet megvesz az Ödön. Szó van arról, hogy esetleg mi mindketten lemenjünk oda, és ott dolgozzunk. Etus emellett van, de délibábosan, Ödön látszólag ellenzi, de inkább az Etus-féle elgondolást. Én nem szívesen mennék ebbe bele, s azt hiszem, te sem. Mi a véleményed? Baj volna, ha két hónapra fel kellene adni végleg a lakást. Ha a lakást tartani tudnók, szívesen belemennék. Mit gondolsz? És mik a feltételeid? Mert ott dolgoznunk kellene.

1934. június 23.

Drága Judit!

Ödön, aki most Pesten van, a következőket írta: A penziót Szárszón megnyitja, mert a szomszéd penzióval egyezséget kötött, hogy a vendégeket az látja el koszttal, az Ödön penziójában csak lakni fognak. Ödön feltétlenül szükségesnek tartja, hogy én is lemenjek, mert Etus és a gyerekek, meg azok kisasszonya, aki német, mellett kell egy férfi, aki mindenre felügyel. Ezért felajánlott nekem — most nem tudom, havi, vagy egyszer s min-

◀ *Lassan tűnődve* c. versének kézirata

denkori negyven pengőt, továbbá a teniszpálya jövedelmének tíz százalékát, ami szerinte száz pengőt tesz ki. Én szívesen lemennék ilyen körülmények között, ha te is lejöhetnél. Ebben az irányban még beszélek az Ödönnel. Ha másként nem, az én kosztomat megfelezzük. Ti. minket kosztal a másik penzió lát el, és két felnőtt személynél meg két gyereknél többet nem vállal ingyen — hiszen nem is tudja, hogy lesz-e forgalom egy olyan penzióban, ahol csak hálnak, és a szomszédban kosztolnak.

Ha akadályai volnának annak, hogy te lejöjj, akkor nem tudom mit tegyek, mert pénzre Pesten nemigen van kilátás, viszont így legalább a lakbért megkereshetném neked két-három hónapra, esetleg négyre. Gondolkozz rajta, hogy mi is lenne jobb.

Hétfőn vagy kedden már Pesten leszek, és vagy ott maradok, vagy ha úgy alakul, továbbutazom Szárszóra. Lehet, hogy táviratozom, hogy mikor érkezem a Nyugatin. Viszont jó volna, ha minden eshetőségre készen te is útrakész lennél, mert legkésőbb szerdán vagy csütörtökön kell a társaságnak Szárszóra érkeznie. A te dolgodat persze csak Pesten beszélhetem meg Ödönnel.

Szervusz, ölellek.

Ezekből a levelekből már világosan kitetszik, hogy kapcsolatukat különböző problémák — anyagi nehézségek, a költő betegségének manifesztálódása, házastársi megnemértések és civódások — is befelhőzik. S ezek a problémák végül is szakításhoz vezetnek.

A Judittal töltött közel hat esztendő a költő életének egyetlen tartós élettársi kapcsolata. A nyomor, a

Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár, J. A. stb. az Írók Gazdasági Egyesületének alakuló ülésén 1932. május 23-án

létbizonytalanság (éveken át Hatvany Lajos, majd Hatvany Bertalan mecénáskodó támogatása jelenti a költő legfőbb életalapját), a költő mozgalmi konfliktusai, az el nem ismertség és háttérbe-szorítottság, és nem utolsósorban József Attila progrediálódó betegsége azonban aláássa ezt a kapcsolatot, amelynek fenntartásához már kevésnek bizonyul az eszmék közössége és az emberi tisztesség. A csapások egymás után érik a költőt. Az irodalmi rangot és beérkezettséget jelentő *Nyugat* megtagadja tőle az elismerést. Verskötetteiről sorra negatív vagy fanyalgó kritikák jelennek meg. A Baumgarten-alapítvány két alkalommal is csak jutalomban részesíti, amikor pályatársai közül Tersánszky Józsi Jenő négy ízben, Illyés

Gyula, Tamási Áron és Erdélyi József három-három ízben megkapták már a háromezerpengős nagydíjat is. S a költő anyagi helyzete nem engedi meg azt sem, hogy — Fodor József példáját követve — visszautasítsa ezt a megalázó, szociális segély ízű „kitüntetést". Sőt, elkeresítő helyzetében arra kényszerül, hogy maga forduljon ahhoz a Babits Mihályhoz, akit részint indokolt elvi-esztétikai okokból, részint azonban a személyes sérelem elfogult indulatával támadt meg *Az istenek halnak, az ember él* című 1930. január 10-én, a *Toll*-ban megjelent cikkében.

Igen tisztelt uram!

Körülményeim arra kényszerítenek, hogy megkérjem Önt, mint a Baumgarten Irodalmi Alapítvány gondnokát, legyen segítségemre az Alapítvány anyagi erejével. Kérésem okát — szinte a költői szemérem maradványa nélkül — a következőképpen vélem előadhatónak.

Feleségemmel együtt hosszabb idő óta a szó szoros értelmében éhezünk. Ellenőrizhető adat: az Írók Gazda-

AZ IGE tagjai Balatonfüreden 1932 nyarán

Siófoki strandkép 1932-ből

sági Egyesülete ebéd gyanánt egy kávét és egy zsömlét utalt ki számomra a Club kávéházban, ezt a segítséget hónapokon át igénybe vettem, azonban ez év jan. 1-ével ez megszűnt. Feleségem házi munkák fejében rokonoknál ebédelt. Ez már kinossá vált.

„Jövedelmem" ez évben 15, tizenöt pengőt tett ki. Ezt az összeget — mint a kávét — az I. G. E.-től kaptam.

Majdnem minden holmink — beleértve az ágyneműt is! — zálogban van. Lakbérhátralék miatt aggódnom kell, és féltenem ezt a barátságtalan szoba-konyhát, amelyben még lakunk. — Szeptember 8. óta nem tudtam

villanyszámlát fizetni. Ma kaptam négy havi áramfogyasztásról szóló P 19,35-öt kitevő egyesített számlát, amelyet hétfőig — ma szombat van — ki kellene fizetnem, különben nem kapok világítást.

Nem fűtünk. Nincs cipőm. Azaz egy 43-as, gombos, betétes lakkcipőben járok. 39-es lábam van. Szobánk ajtajának kilincse fél éve le van törve.

Nem takart seb kell, hanem festett vérzés — mondhatnám, hogy száraz kenyérhéjon rágódunk. Az igazság az, hogy pl. tegnap este vacsora és cigaretta nélkül lévén, olyan száraz kenyérdarabokat szopogattam, amelyet a feleségem prézlinek rakott el régen. Tartozom azzal, hogy nem az éhség vitt erre, hanem a cigarettahiány. Az éhséget megszoktam.

Megszoktam. Hogy miért ezt a pillanatot választottam ki, hogy e kissé keserű pohár után nyúljak? Egy hétig majdnem negyvenfokos lázban feküdtem. Egyetlen közönséges keskeny díványunk van, azon alszunk ketten. Lázas beteg mellett, vele egy takaró alatt aludni kevés a szerelem. Feleségem a földön csinált fekhelyet magának, derékaljul összehajtogatott egy pokrócot, és kabátokkal takaródzott. Mire a lázam 38 alá csökkent, a feleségemnek volt 39. Ő feküdt a díványra, és én a földre. Most nap mint nap az fekszik a díványon, aki rosszabbul van. Aki lázasabb, aki jobban köhög, aki jobban izzad. — És így tovább.

Nagyon sajnálom, hogy Öntől, akit megbántottam, pénzt kell kérnem. Nagyon sajnálom ezt a festett vérzést is.

Kérem, fogadja tiszteletem kifejezését

József Attila

Anyagi helyzetében gyökeres változást az sem hoz, amikor a *Szép Szó* szerkesztője lesz. Tanúsítja ezt Hirsch Albertnéhoz intézett levele, amelyre csak Judit érdekében határozza el magát:

Nagyságos asszonyom!

Elvált feleségemtől, kinek nagyon sokat köszönhetek, ezt a mellékelt levelet kaptam. Teljes tehetetlenségemben írom ezt a levelet. Mentségemre szolgál, hogy nem magamnak kérem, hanem egy asszonynak, akin nekem kellene segítenem, de én nem tudok.

Ne haragudjék a költőre, amiért nem e világba való ember. De gondolja meg, hogy az íráson kívül én is megteszem a magamét az irodalomért, a Szép Szó nem honorált szerkesztésével. Ugye, nem veszi rossz néven, ha azt mondom, hogy ki-ki úgy mecénáskodik, ahogy tud — szegény poéta kéziratok tömegét olvassa, tördel a nyomdában, kefelevonatokat javít. Nem is képzeli, hogy ez minden hónapban mennyi munka!

De most már nem untatom a magam dolgaival — tegyen úgy, ahogy jónak látja. Higgye el, hogy sohasem felejtem el a hatvani napokat, melyek szép napjaim közül a leggondtalanabbak voltak.

Kezét csókolja

hálás tisztelője
József Attila

Mindez — egész életének folyása — könyörtelenül és feltartóztathatatlanul sodorja a költőt tragikus végzete felé. Idegállapota válságosra fordulásának első riasztó jele, az analitikusnője, Gyömrői Edit iránt fellobbanó patológikus szerelme, amelynek során egy

konyhakéssel akarta leszúrni kezelőnője udvarlóját. Németh Andor így írja le életének ezt a szomorú epizódját:

„Attila azt kívánta Edittől, hogy legyen a szeretője. Edit erre nem volt hajlandó. Attila erre egy ideig azzal a gondolattal foglalkozott, hogy visszapereli Edittől azt az összeget, amit a kezelésért fizetett neki. »Amikor ez a nő kezelésbe vett — magyarázta —, arra vállalkozott, hogy meggyógyít. Rá kellett jönnie azonban kezelés közben, hogy én csak akkor gyógyulok meg, ha odaadja magát nekem. Amikor megtagadta tőlem a testét, a gyógyeszközt vonta meg tőlem. Visszaélt a beléje helyezett bizalommal. Mert noha módjában lett volna rajtam segíteni, nem tette, csak szívtelenül hallgatta a panaszaimat, és minden ellenszolgáltatás nélkül elszedte tőlem a pénzemet.«

Majd feladta ezt a szándékát, és újra eljárt analízisre Edithez. Csakhogy az közben eljegyezte magát valakivel, és ebbe Attila nem volt hajlandó belenyugodni. Kijelentette, hogy megöli mindkettőjüket. Ezt megizente nekik. És ez nem volt üres fenyegetés. Élesre fent konyhakést rejtegetve kabátja alatt, napokon keresztül leskelődött Editre, hogy leszúrja. Aztán ökölvasat szorongatva állított be egy nap Edithez. Az első szobában U. Lászlót, a vőlegényt találta. Az felemelkedett, és elébe ment.

— Mit akarsz, Attila? — kérdezte.

Attila válasz helyett feléje sújtott a bokszerrel. U. L. elkapta, és lefogta a kezét. Erőteljes, jó érzésű, művelt ifjú volt, aki szerette és tisztelte Attilát. Tudta Attiláról, hogy idegbeteg, és szíve mélyéből szánta őt.

— Editnél beteg van — mondta higgadtan. — Ne csinálj botrányt, Attila. Dobd el a bokszert.

— Nem — mondta Attila, és görcsösen igyekezett szabadítani kezét. — Megöllek. Leszámolni jöttem veletek. Veled is, Edittel is.

A helyzet nevetséges volt, de félelmetes. Attila nem üvöltött — visszafojtott hangon, csendesen beszélt, de vad tekintetén, elszánt arckifejezésén látszott, hogy ragaszkodik ahhoz, amit elhatározott. Hangtalanul, lihegve dulakodtak, Attila fizikai erejét megsokszorozta az indulat, az elkeseredés. De U. L. erősebb volt nála. Lenyomta Attilát a kerevetre. Akkor megszólalt:

— Ha elengedlek, eldobod a bokszert?

— Nem dobom el! — lihegte Attila. — Megöllek. Megmondtam, azért jöttem, hogy végezzek veled.

U. L. szétfeszítette Attila ujjait, a bokszer a földre esett.

— Nos hát, amint látod, nem sikerült — mondta Attilának. — Térj eszedre, Attila, és ne őrjöngj tovább.

És elengedte vadul hánykolódó ellenfelét. Attila gyűlölettől eltorzult arccal pattant fel — aztán megtántorodott, arca elé kapta a két kezét, és mint egy gyerek, keservesen zokogni kezdett."

Ez a maga eltorzult indulataiban is — vagy talán éppen azért — megrendítő szerelem pokoljárásának, reménytelen vergődésének páratlan hitelességű dokumentumai, azok a szerelmes versek, amelyekben a költő kendőzetlenül vall érzéseiről, a viszonzatlan szerelem szenvedéseiről. Költő még ennyire le nem meztelenítette magát, ilyen önmarcangoló őszinteséggel,

J. A. – 1933-ban

és viviszekciós kegyetlenséggel nem vallott a társra sóvárgás györtelmes esendőségéről, a szerelmi kiszolgáltatottság megalázottságáról, amit már a szemérem sem enyhít és palástol sem önmaga, sem a világ előtt.

Gyermekké tettél. Hiába növesztett
harminc csikorgó télen át a kín.
Nem tudok járni s nem ülhetek veszteg.
Hozzád vonszolnak, löknek tagjaim.

Számban tartalak, mint kutya a kölykét
s menekülnék, hogy meg ne fojtsanak.
Az éveket, mik sorsom összetörték,
reám zudítja minden pillanat.

Etess, nézd — éhezem. Takarj be — fázom.
Ostoba vagyok — foglalkozz velem.
Hiányod átjár, mint huzat a házon.
Mondd, — távozzon tőlem a félelem.

— írja a *Gyermekké tettél* című versében.

Te rongy, aki szeretni gyáva vagy,
akinek több a biztosító munka,
melyet a tetves ég taszít nyakunkba,
küldvén máris a külső fagyokat, —
fordított ringyó, ki a kötelesség
aranyát gyűjtöd élő nap alatt:
a gyermek rimánkodhat, hogy szeressék,
és nem tehetem: elpusztítalak.

— vall az *Aki szeretni gyáva vagy*-ban.

A nemzetünkből [illegible]

(Medvetánc

1. Vita a zeneértőkkel Gyulai idején. (25. r.)
2. Bartók elfelejtett zené.
3. Disszonancia függőleges és vízszintes irányban.
4. Ezek az által lehetőség alkotás. A Konn. nem ajánl megértett disszonanciát.
5. A régi Kont csak átélni véli. s így ben konn.
6. A halfülűnek régi minden disz. mert nem tudja a diszt fölfogni.
7. Petőfi verse: Tied vagyok, tied, hazám.
8. Lényegében minden hasonlat disz., mert csak különböző dolgok hasonlíthatók és csak hasonló dolgok különböznek.
9. A szellem általában csakis probléma formájában van adva: a szellem, a tudat a lét probléma-formá-ban való jelentkezése.
10. A disz. tulajdonképpen probléma. Probléma nélkül annak megoldása sincs, tehát konn. sincs.
11. Egyes zenének Bachból próbálják megértetni Bartókot. Ez lehetetlenség. Bach olyan, mint a [illegible], ha valaki [illegible] valamit, a [illegible] az [illegible] csak úgy fogadja föl, ha egy [illegible] feszültséget (probléma) és old meg. Tehát Bartókból érthető meg Bach és nem fordítva.
12. Piklor Gyula: A megismerés folyamán az ellentétesek rendszeréből előbb a másodikat ismerjük meg s ezzel ~~[illegible]~~ vesszük tudomásul az elsőt.
13. Hegel dialektikája. Az ellentétek fölismerése [illegible].
14. Marx: Ontológia. Az ontológiai [illegible] megismerésnek lehetőségét és szükségét. ontológiai [illegible] [illegible] föloldja a [illegible].
15. Freud: ambivalencia, bisexualitás.

Elvonta puszta kénye végett

kívül-belül
menekülő élet elől
a legutolsó menedéket.

— vádol a *Nagyon fáj*-ban.

Bogár lépjen nyitott szemedre. Zöldes
bársony-penész pihézze melledet.
Nézz a magányba, melybe engem küldesz.
Fogad morzsold szét: fald föl nyelvedet.

Száraz homokként peregjen szét arcod,
a kedves. S ha cirógatnál nagyon,
mert öled helyén a tiszta űrt tartod:
dolgos ujjaid kösse le a gyom.

— átkozódik a *Magány*-ban.

Versekben idéztük fel a költő e tragikus szerelmét, amélynek — éppúgy, mint a következő Flóra-szerelemnek — más írott dokumentumát nem hagyta ránk, de amelyről nagyobb hitelességgel amúgy sem lehetne szólani. E korból, a költő állapotáról versein kívül néhány félbemaradt pár soros prózai töredék vall, amelyben hol Kafkára emlékeztető irodalmi képekben, hol közvetlenül próbálja megfogalmazni szellemi-lelki állapotát.

Harminckét évvel ezelőtt — a fegyintézet nyilvántartó könyvei szerint pontosan 1905. április 11-én este 9 órakor — lázadás, kémkedés, rám bízott titkok elárulása,

◀ Bartók-tanulmányának vázlata (kézirat)

szeméremsértés, közveszélyes munkakerülés, állandó botrányokozás, beteges hazudozás miatt örökös dologházi fenyítésre ítéltek, kilenc hónapig tartó vizsgálati fogság után, elutasítva kegyelmi kérvényemet, átutaltak a javíthatatlan bűnözők világába. A nyomozás eredménytelenségét a hatósági közegek kínvallatási adataival palástolták, s a kínvallatás, mondhatom, egy örökkévalóságig tartott. Hiába hangoztattam ártatlanságomat, a bíróság a nyomozati jelentést s a kikényszerített beismerő vallomást fogadta el az ítélet alapjául . . .

A múltkor, nem lévén egyéb dolgom, meglátogattam egy ismerős fiatalembert a S.-i fegyintézetben. Egyébként csak távoli ismerősöm a szerencsétlen. Azt gondoltam, hogy — ha már nem sikerül a verseimmel olyan jelentékeny elismerésre szert tennem, amilyet tárgyilagos nézetem szerint megérdemelnék (legutóbb az angol koronázás alkalmával is elfelejtkeztek a lapok arról, hogy megemlítsék a nevemet) — megpróbálok majd prózát írni. Miért ne írnék prózát. Igazán semmi akadályát nem látom. Én aki megtanultam, hogy kellő önuralommal mint legyek tartósan ostoba

Pszichoanalitikai kezelésbe kerültem, mint neurotikus beteg. Mint jellemezzem betegségemet? Éles eszűnek tudtam magamat, ki az elvont fogalmak hazájában könnyen honára lel; képzelőtehetséggel megáldottnak (sokszor megvertnek gondoltam), ki képek között úgy tűnik el, mint lombos erdő zöld remegései közt a megriadt madár. De a valóságos életben teljesen tanácstalanul álltam.

J. A. a Duna-parton

a [illegible] vagyok, ami sokasodni forolik
[illegible] s anyámmá válok boldogan
s apám és anyám is újra kettéválik
s én lebben eggyé új napvilág!

—

A világ vagyok! Minden ami volt s van
a sok nemzetség, mely egymásra tör,
a honfoglalók újra győznek holtan
s a meghódoltak kínja meggyötör —
Talán is Árpád, Werbőczy és Dózsa
török, tatár, tót, román kavarog már
e szívben, amely e múltnak adósa
szelíd jövővel — mai magyarok!

Én dolgozni akarok. Elegendő
[illegible], hogy be kell vallani
[illegible] múltat
dunai népek — mi vagyunk a [illegible]
Dunának harcos kis hullámai
a harcot, amit őseink öntudatlan vívtak,
oldja békévé az emlékezés

Mikor éltek s új életre vívtak
az ősök kezéből kihullt a kés

A Dunának, mely múlt, jelen s jövendő
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat
ez a mi munkánk; és nem is kevés.

Nem éreztem kapcsolatot eszméim és életem, elmém és ösztöneim, tudásom és vágyaim között. Tisztában voltam azzal, hogy egy téveszméiből rendszert építő paranoid lényhez hasonlítok, s hogy mégsem vagyok elmebeteg — ezt is fontolóra vettem, sőt ifjúkoromban magam előtt annak vallottam magamat —, mert ez az eszmerendszer úgy megfelelt a valóságnak, mint egy többé-kevésbé pontos térkép az ábrázolt földdarabnak. Ebben a tekintetben nem sok kétségem lehetett, mert olvasás és beszélgetés közben mások gondolatait könnyen követtem.

Az első feljegyzés alapgondolata — a bűn nélküli bűnösség, a „mért nincs bűnöm, ha van", a „mit vétettem én" motívuma — verseinek sorában tér vissza minduntalan. Analitikusnője tanácsára egy alkalommal a szabad asszociációk freudi módszerét követve egy vaskos füzetet ír tele önmagáról „Szabad ötletek jegyzéke két ülésben" címmel. Ebben világosan megfogalmazott mondatok váltakoznak, öntudatlanából fel-felcikázó szavakkal, hangzati gondolattársításokkal; gyötrő gyermekkori emlékek, a beteges önvád tépelődéseivel, lírai gondolatok, felszakadó sikolyokkal és jajkiáltásokkal. Íme, egy részlet, ebből a megrázó olvasmányból.

Az a szerencsétlen, aki ezeket írta, mérhetetlenül áhítozik szeretetre, hogy a szeretet vissza tartsa őt oly dolgok elkövetésétől, melyeket fél megtenni. Őt olyasmiért verték, amit soha nem tett volna, ha szerették volna. Ő az a gyermek, akit nem szerettek, s akit ezenkívül azért vertek, mert nem tudták elviselni azt, hogy nem szeretik . . .

bál, bála, hála, hala, hal, meghal, meghallgat, hallga csak hallga . . . . . megszólal a halott anya, megütötted magad, fiam?

◀ A Dunánál (részlet a kéziratból)

A *Szép Szó* első füzetének címlapja

1934-ben a Városligetben dr. Bányai László, Szántó Judit, J. A., József Jolán, LángJenő, Nagy Lajosné, Nagy Lajos, dr. Agárdi Ferenc

Nem fáj, fáj, kár, rák, rokka, rokkant, rokkantak illetménye, a te unyád nem hadiözvegy, özv. József Áronné, özv. József Attila, sose lesz tele a füzet, dobd a sutba égesd el Borzasztó, hogy az ember egyedül van, borzasztó, hogy van tudatu csak azért van egyedül vagy csak azt hiszi, hogy egyedül van

kihirdettetett a hír jó hír kis hal jó hal jó ha meghal mindegy hogy ki hal meg, én vagy más Bertalan és Tamás

én lementem volna a boltba, ha a mama nem küldte volna vissza oly sokszor, amit hoztam, ez nagyon megalázó volt, hiszen én magam kellett ott hogy nézzem, hogy jó-e az áru, aztán én ha már elfogadtam, hogyan vigyem vissza

meg az is oly megalázó volt, hogy én vigyek le egy tyúkot legelni a térre és a többi fiúk röhögjenek ki és megalázó volt a menhelyi szalmakalap is — már messziről hirdette, hogy menhelyi a kabát is a kalapot ki-

csipkéztem nagyon megvertek, én nem tudtam mást hazudni, mint hogy nem én csipkéztem ki másodszor is kicsipkéztem a szélét, ismét nagyon megvertek pedig én így akartam otthon lenni — miért vagyok én menhelyi gyerek a mama eljött aztán otthagyott én azt hittem, hogy haza fog vinni

az éjjel elképzeltem, hogy..... ..... számba veszem a gázcsövet, nagyot szippantok, húzok belőle aztán vége lesz és olyan jó volt ezután nagy-nagy lélegzeteket venni: élek megvan a nyakam, nem vágta el a vonat

én bogaras vagyok szerettem volna egy szarvasbogarat, hogy a gyufaskatulya elé fogjam istenem, látod, olyan csöndes voltam Monoron

én egész életemben hiába törekedtem, hiába voltam jó, hiába voltam rossz talán csak azért szerettem a mamát, mert ennem adott, volt hova hazamennem .....

Mátyás tér 4, Pászty rokonánál olyan jó felvágottat ettem mindég ő adott volna többet is, de szégyeltem (!) volna már olyan nagyon sokat enni, amennyit szerettem volna mi van ezen sírnivaló más is szégyelli magát én másoktól tanultam szégyelni (!) magamat az Óriás utcán mentem oda mikor hordtam a tejet..... (a Szigony utcán át) olyan sokat bámészkodtam az utcán sietni kellett volna, de istenem mért siettem volna meg a klinikáról hordtam ebédet az ételhordóban meg a népkonyháról is nem tudom? mi volt az az étel amelyre emlékszem (káposztás rizs)

de kár hogy édesanyám beteg volt ..... talán most vagyok oly elhagyatott, mint akkor

a bajok lerakódnak az emberben, mint a csontokban a mész 13 éves korom óta csak álörömeim voltak csak azért

„örültem", hogy ne hőköljenek vissza tőlem az emberek — mihez is fogtak volna velem: úgy lettek volna velem, mint én a mamával, amikor a klinikán feküdt csontig lesoványodva nem ettem meg az ételt, ami ott volt kihűlve az éjjeliszekrényén ..... talán ettem belőle mégis és azért köpködök

... ettem vagy azt — mindegy itt vagyok és nem vagyok, csak mások látnak majd ha még idősebb leszek, akkor még a rossz fogak is hozzájárulnak mindehhez ha azt akarom, hogy szeressenek, mindezt el kell titkolnom de akkor már nem szeretnek, mert tudom, hogy azt szeretik, akinek mutatom magamat és nem engemet.....

a Rubin azt mondta: téged mindenki szeret, hiszen a verseid te vagy a verseim nem én vagyok: az vagyok én, amit itt írok

nemsokára indulnom kell mutatnom kell, hogy valaki vagyok jönnek egymásután a kéziratokkal az őrültek — minek írnak az öncsalás, szélhámosság talán olyan, mint forgót csinálni

talán csak azért várok többet a szerelemtől, mint amennyit kapok tőle, mert vertek, mert azt akarták, dolgozzak és nem engedtek játszani

Öcsödön rossz volt kellett volna két kis ló,....., kis eke kis ház, kis kutya, kis csikó, kis kasza, kis búza— minden arányosan hozzám, mint ahogy minden arányos volt a nevelőapámhoz .....

vajon arányos-e hozzám most minden, ami van

kelj föl és járj

Legmegrendítőbben — szinte egy klinikai látlelet pontosságával és mégis költői realizmussal — egyik versében vall mindjobban kibontakozó betegsége gyötrelmeiről.

Ki-be ugrál a két szemem, ugy érzem.
Ha megbolondulok, ne bántsatok.
Erős karokkal fogjatok le szépen;

ha majd egész valómmal kacsintok —
ne mutassatok öklöt, úgyse látom.
A semmiből vissza ne rántsatok.

Gondoljátok meg: Ezen a világon
nincs senkim, semmim. S mit ugy hívtam: én,
az sincsen. Utolsó morzsáit rágom,

amíg elkészül ez a költemény...
Mint űrt a fényszóró, csupasz tekintet
kutatja bennem: Mit vétettem én,

hogy nem felelnek, akárhogyan intek,
hogy nem szeret, ki jog szerint enyém.
Ne higgyetek értetlen bűneimnek,

míg föl nem ment az odvas televény.

A skizofrén kényszerképzetek kínzó szorítását egy újabb szerelem oldja fel átmenetileg, a gyengéd szerelem megejtő, szinte éteri tisztaságú nagy verseivel gazdagítva költészetét. Azonban ez a vonzalom — ha ellenkező értelemben is, mint a megelőző — szintén magán viseli a betegség jegyeit: eszményítettségében egy gyógyíthatatlanul beteg lélek öngyógyítási törekvése, mechanizmusa, egészségvágya nyilvánul meg, valósággá költve át az ábrándot, talán egy jótékonyul cinkos hazugság segítségével.

J. A. 1935-ben

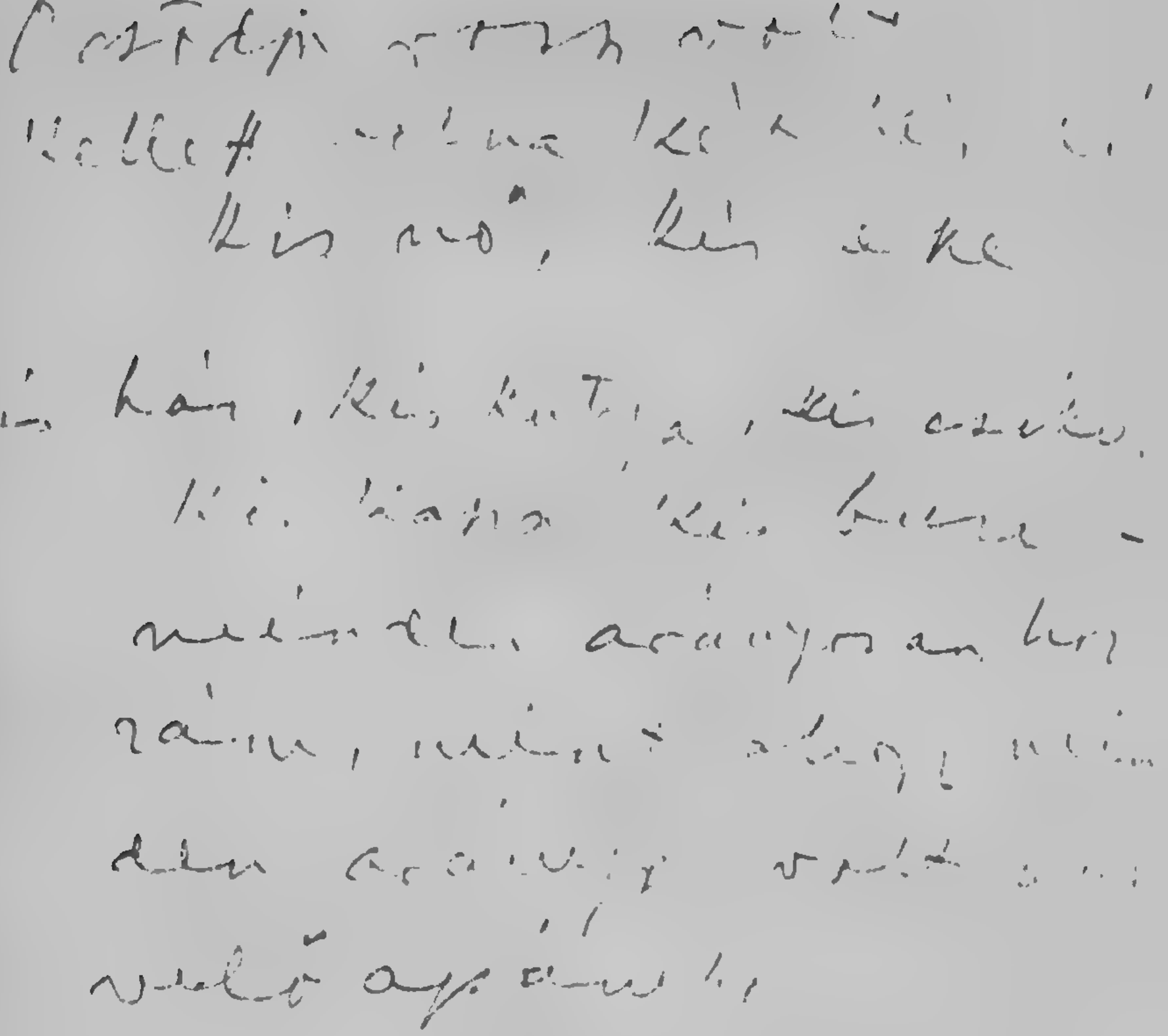

Részlet naplójából

A Japán Kávéház, ahol a költő a 30-as években a legtöbb versét írta

Látod, mennyire, félve-ocsúdva szeretlek, Flóra!
E csevegő szép olvadozásban a gyászt a szivemről,
mint sebről a kötést, te leoldtad — ujra bizsergek.
Szól örökös neved árja, törékeny bája verőfény,
és beleborzongok, látván, hogy nélküled éltem.
írja a Kedvesnek.

De hiába vallja —
hát dicsértessél s hírdetessél,
minden korokon át szeressél
s nehogy bárkiben alább essél,
mindig, mindenütt megméressél!

Ez a szerelem már erőtlen kapaszkodónak bizonyul az élethez, mint ahogy később jön a *Szép Szó* mentőöve is — amelynek élete utolsó évében Ignotus Pállal alapítója és szerkesztője volt —, ha anyagilag rosszul is dotált, de mégis társadalmi elismerést, és költői pódiumot jelentő nyilvánosságával.

1937 nyarán József Attila állapota válságosra fordul. Aggódó barátai, a *Szép Szó*-t is finanszírozó Hatvany Bertalan anyagi támogatásával a Szieszta-szanatóriumba szállítják, ahol hónapokon át kezelik. Amikor állapota biztatóbbnak tűnik, s orvosai úgy vélik, hogy további gyógyulásához nagyobb segítséget nyújt a családi környezet a szanatórium légkörénél — ugyancsak baráti javaslatra —, Balatonszárszóra költözik, ahol nővéreinek panziója van. December másodikán barátai — a *Szép Szó* írói közössége — meglátogatják. Jókedvben, bizakodva és terveket kovácsolva távoznak tőle. Derűlátóan javulónak ítélik meg állapotát. S másnap megrendülve olvassák az újságokban a tragikus hírt: a költő vonat alá vetette magát.

József Jolán már többször idézett könyvében plasztikus képet fest a költő utolsó heteiről, halála napjáról s arról a váratlan megdöbbenésről, amellyel halálát fogadták. Aki azonban ismeri utolsó verseit, az nem érzi váratlannak ezt a befejezést. Mintha búcsúzkodna, úgy készít elégikus és mindenről lemondó számvetést a költő, kimondva az ítéletet önmaga felett: nekem semmi sem sikerült.

Utolsó versében így búcsúzik:

Az Opera előtt 1935-ben

Ime, hát megleltem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet.

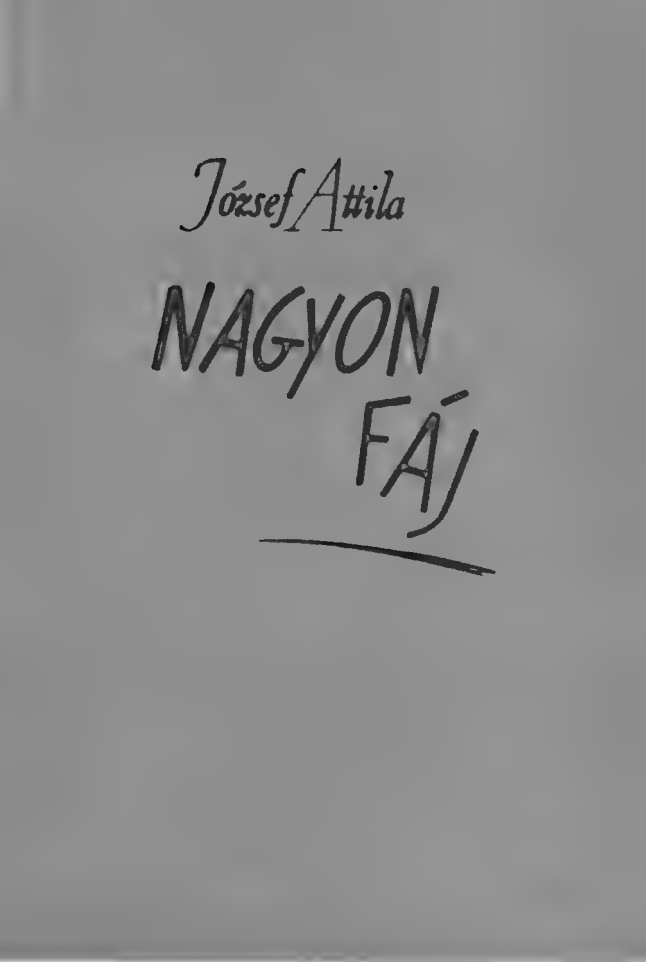

Nagyon fáj c. kötetének címlapja

E föld befogad, mint a persely.
Mert nem kell (mily sajnálatos!)
a háborúból visszamaradt
húszfilléres, a vashatos.

Sem a vasgyűrű, melybe vésve
a szép szó áll, hogy új világ,
jog, föld. — Törvényünk háborús még
s szebbek az arany karikák.

Egyedül voltam én sokáig.
Majd eljöttek hozzám sokan.
Magad vagy, mondták; bár velük
voltam volna én boldogan.

Így éltem s voltam én hiába,
megállapíthatom magam.
Bolondot játszottak velem
s már halálom is hasztalan.

Mióta éltem forgószélben
próbáltam állni helyemen.
Nagy nevetség, hogy nem vétettem
többet, mint vétettek nekem.

Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tűzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.

J. A. 1936-ban

Korong u 6. A kertre néző manzárd lakásban lakott J. A. 1933—1936-ban

J. A. és Thomas Mann 1937 februárjában

A *Születésnapomra* c. vers gépirata ▶

meglepetés

Születésnapomra

Harminckét éves lettem én -
~~mert meglep majd~~ e költemény
csecse
becse!

Harminckét évem elszelelt
s még havi kétszáz sose telt.
Az ám,
[redacted]

Lehettem volna oktató,
nem ~~a~~ töltőtoll-koptató ×
~~Igaz~~
~~szegény~~
szegény.

de ~~nem~~ ~~lehet~~, mert Szegeden
eltanácsolt az egyetem
fura ura.

Intelme gyorsan, nyersen ért
a "Nincsen apám" versemért,
~~a~~ hont
kivont -

ő volt
szablyával ~~óvón~~ ellenem.
Idézi szellemem
~~szegény~~
~~lenyomon~~

hevét
a nevét:

"Ön, amíg szóból értek én,
nem lesz tanár e féltekén" -
[redacted]
s ragyog.

Ha örül Horger Antal úr,
hogy költőnk nem nyelvtant tanul,
~~mennyit~~
~~a kéj~~

sekély
e kéj -

Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
taní-
tani!

József Attila

ajándék, mellyel meglepem
a kávéház, meglepem
magam
magam.

Ars poetica

A idő lassan elszivárog
s a lágy a mese ~~[illegible]~~ tején
serpenyő [illegible] a valódi világok
[illegible] ~~[illegible]~~ [illegible] a lelkén

[illegible]
Szép a tavasz ~~[illegible]~~ abban!
A nyugalom és remegés
egyszerűt [illegible] két a habban,
[illegible] csengés.

[illegible]
Más költők ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ [illegible]
[illegible] magukat [illegible],
kohalt [illegible] és [illegible]
[illegible] [illegible] mindegyik

[illegible] ~~[illegible]~~
~~Te~~ ~~[illegible]~~ túl a más kozmán!
Az értelemig és tovább!
Szabad [illegible] a [illegible]
[érzi [illegible] adjam]
mindenütt a [illegible] [illegible]!

Nincsen alku – én [illegible] legyek
Te ne ~~[illegible]~~ [illegible] földeg!
~~[illegible]~~ [Másként] [illegible] megjelen,
megjelennek [illegible] jeltok,
elissza [illegible] a lá[illegible]

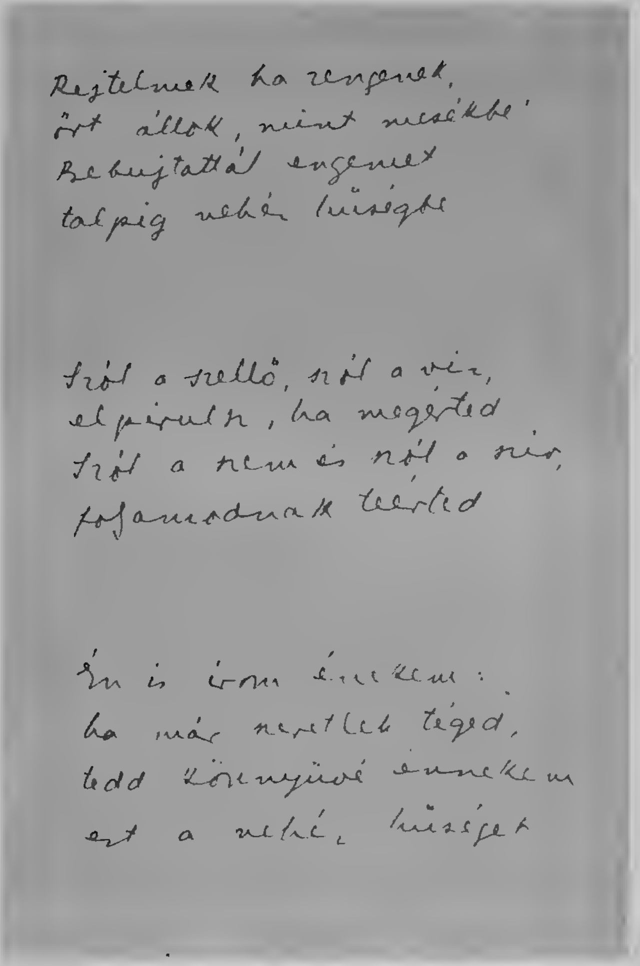

Rejtelmek ha zengenek,
őrt állok, mint mesékbe'
Bebujtattál engemet
talpig nehéz hűségbe

Szól a szellő, szól a víz,
elpirulsz, ha megérted
Szól a nem és szól a sír,
fogamodnak kérted

Én is írom énekem:
ha már szeretlek téged,
tedd könnyűvé énekem
ezt a nehéz hűséget

Részlet a Flóra-ciklusból

◀ Részlet az *Ars poetica* kéziratából

Halálakor felvett csendőrségi jegyzőkönyv részlete

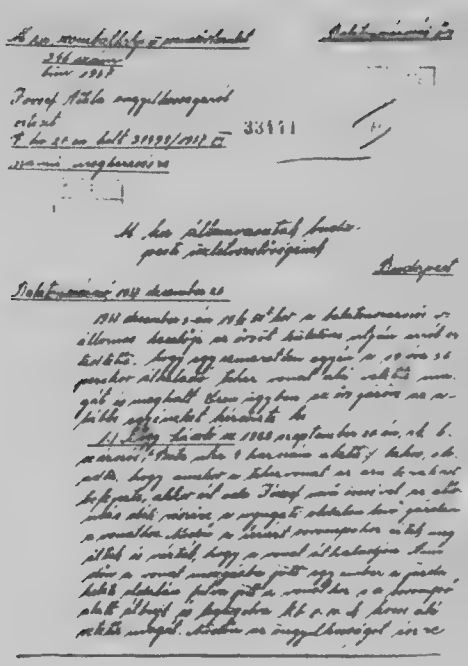

A mozdony azonnal végzett vele. Vajon felvillant-e ott az utolsó percben, a sínek között a gondolat fejében, hogy csak a halála hasztalan, s az élete mégsem volt hiábavaló? Vajon adott-e valami reményt és megnyugvást számára e végzetes pillanatban is, ami élete minden keservén és megpróbáltatásán átsegítette: a proletár utókor vigasztaló, célt és értelmet nyújtó gondolata?

Az utókor feladata a számadás és a mérlegkészítés. József Attila halála szinte egy ország számára vált tetemrehívássá, amely csak halála után értette meg, kit vesztett el benne. S a gyász, a megdöbbenés — termékeny talaj az eltúlzott vádaskodásoknak. Meg kellett-e halnia? Ki a felelős a haláláért? Az eltorzult, személyeskedő indulatok burkolt és nyílt gyanúsítgatásokban nyilvánultak meg, amely alól szinte senki sem volt kivétel, aki a költő életével kapcsolatba került. Miért nem segített? S ha segített, miért nem jobban? Miért nem tagadta meg önmagát a költőért?

Ma már higgadtan és tárgyilagosan vizsgálhatjuk ezt a kérdést. Dr. Varga Ervin pszichiáter, aki esztendőkkel a tragikus esemény után rekonstruálta József Attila pathográfiáját, a szakszerű vizsgálódás alapján a következő választ adja erre a kérdésre:

„Semmilyen örökletes tényező nem determinálta, hogy elmebeteg legyen. Élete, amelyet gyermekkorától másként kellett volna alakítani, előkészítette betegségét. Utolsó öt éve, a nyomor, a méltánytalan, igazságtalan mellőzések, a sikertelenségek, az, hogy szinte nem volt hely vagy hónap, amikor és ahol

Temetése Balatonszárszón

nem szenvedett volna — ez az érzékeny, fogékony és eleve sértett személyisége számára már patogén hatás.

De azt az egyetlen pontot nem tudjuk megfogni és kiemelni a láncból, amely, ha nem lett volna, J. A. nem betegedett volna meg, vagy legalábbis nem 1936 őszén manifesztálódott volna a betegség.

Nem azért vagyunk ma tehetetlenek ebben a kérdésben, mert nem ismerjük J. A. életét . . ."

Valóban, ahhoz, hogy az életet eldobja magától — az életnek kellett összeesküdnie ellene, bekerítenie minden oldalról. A pszichiáter így foglalja össze azo-

kat a tényezőket, amelyek — együttesen és összességükben — József Attila tragédiáját előkészítik és meghatározzák:

„1. Apja pszichopata, testvére pszichopata. A család kezdettől fogva fluktuáló, laza kötelék.

2. Szociális helyzete kamaszkorától fogva nem egyértelmű. A család fejlődése A. haláláig éppúgy zegzugos, mint egy-egy pszichopata életútja. A.-ban a nosztalgia a Mamához és a Mamát jelentő világhoz, valamint a reális anyagi helyzet a szegényekhez, kisemmizettekhez húz, társasága viszont, mely gyakran változik, lényegében polgári értelmiségi (szalontól, a New York kávéházon keresztül az üvegtetős manzard szobákig).

3. Fejlődése során az ösztönszféra (faj- és önfenntartási) mindvégig elmarad, az aránytalanul óriásra nőtt intellektuális megismerő és produktív képesség mögött.

4. Nemcsak környezetében, benne is végigkísérnek ambitendenc erők: nem kitartó és konok; azt kínozza legjobban, akit szeret stb.

4. Érzelmi életében mindvégig kielégületlen. Sikerélmény soha nem elégíti ki. (Szerelem és költői alkotás vonatkozásában.)

6. Koraérett és felelőtlenül játékos.

7. Rendszertelen élet, állandó éhezés lényegében huzamosan rossz fizikai kondícióban tartják.

8. A pszichoanalízis tudatosítja, kihangsúlyozza gyengéit; sajátos komplexust hoz létre benne, a „komplexus keresés" tendenciáját.

9. Az analízis előkészíti a talajt az autizmusra, tudatosan fellazítja a személyiség különben koherens

összetevőit, sőt egyes érzéseket és gondolati tartalmakat, fogalmakat is.

10. A dialektika tanulmányozása esetében sajátságosan kifejleszti az „ellentétek ellentéte" gondolkodásmódot.

11. Élete az ütések sorozatából áll:

a) apja elhagyja a családot,
b) kisgyermekként idegenben verik, megalázzák,
c) meghal anyja, gyermekként teljesen árva,
d) éles környezetváltozás, az új környezetben megalázott helyzetben él, szégyellnie kell, rejtegetni származását,
e) kamaszként szerelmi csalódás, öngyilkosság,
f) Horger Antal eset,
g) bécsi és párizsi eredménytelen időtöltés,
h) nem ismeri el jelentőségét a „hivatalos irodalom", a tömegek sem értik,
i) szerelmei szerencsétlenek, megélni nem tud,
j) lehagyja a párt,
k) nem méltányolja a szovjet írószövetség.

A sorozat ütései egyre gyorsabban, halmozottan érik egymást. Míg a korábbi csapásokat kiheveri, ha megsebezetten is, de talpra áll és újra kezd — 1931 — 32-től mind kevesebb ideje marad a lélegzetvételhez. Ez az élet zsúfolásig telve van ütközésekkel, törésekkel, tartósan ható izgalmakkal, feszültséggel, gátlásos túlfeszítéssel. A 30-as évektől nemegyszer jut dermedt, halálmimikri, védőgátlásos állapotba. Tulajdonképpen az a csodálatos, hogy a befejezés nem korábban jött, és hogy így történt, az óriási intellektuális erő, a korrekciós képesség adja a magyarázatot.

Betegsége 1936 őszén manifesztálódik. Sajátos, ku-

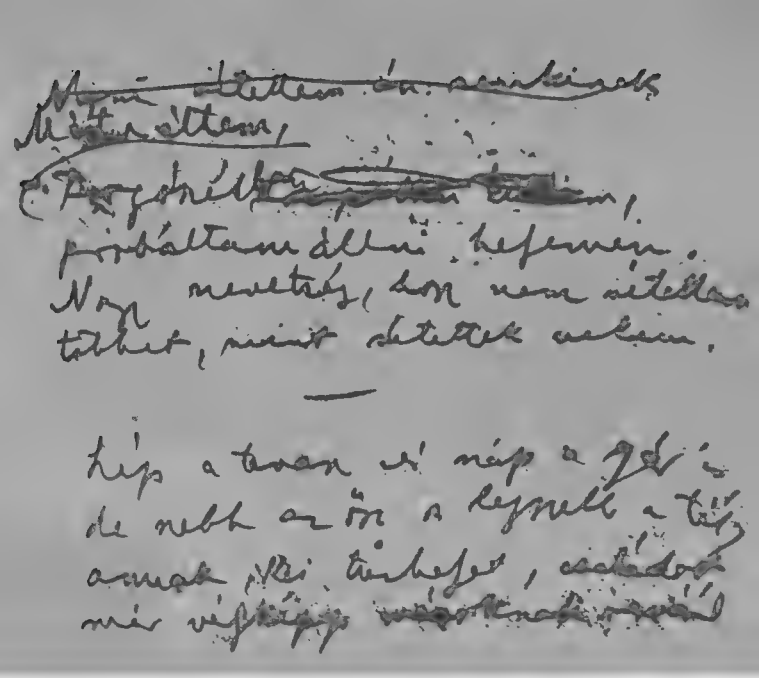

Utolsó versének kézirata

szasággal, tanácstalansággal jellemzett, primer felismerési élményei vannak; coenestopathiák, heves szorongás, vad indulatok váltakoznak. Működésbe lép az öngyógyító-mechanizmus, a Flóra-szerelem. A kóros élmények új szimbólika — egyben patológiás és disszimulátoros jelleggel — misztikus, fetisizáló, „szerelmes" munkamód, gondolati tartalmai lesznek. E korrekciós mechanizmusok az elhalkult alkotást is felkeltik: csodálatos versek születnek.

J. A. temetése Budapesten
a Kerepesi temetőben 1942-ben

Majd Flóra elutazása, ez a valóban lényegtelen momentum, dekomponálja személyiségét. Tömeges vonatkoztatások, kóros jelentőség-tulajdonítások, patológiás ötletbetörések, rész-egész, jelentékeny-jelentéktelen felcserélések — agglutinációk, transmissiok, még koherensen, sőt rendszereződően verik át magukat, és jutnak kifejezésre a szétziláló intellektuson. — Most már „uniformizáltan" skizofrén, „elhajított kő"."

Ebből a tragikus láncolatból egyetlen szem sem kiemelhető, nagyítható tragikuma egyedüli determinánsává. A felelősség egy koré, egy társadalomé,

amelynek súlyát senki sem viseli önmagában, és mégis mindenkinek viselnie kell, aki — mert nem tudta, mit cselekszik, kit kövez meg, vagy kitől tagadja meg azt, amit talán joga is volt megtagadni — részese volt sorsa szomorú alakulásának. Illés Endre szépen és találóan teszi fel és válaszolja meg a társadalom — s benne az írástudók, a barátok, a segítő környezet — felelősségének kérdését:

„Mindent megtagadtak tőle? Nem egészen így volt. József Attilával rosszabb történt. Ha verseit olvasom, vagy a nézőtéren ülök, míg verseit szavalják, vagy tanulmányokat, könyveket olvasok róla, vagy költői vitákban, baráti beszélgetésekben felmerül a neve, a példája — kísérteties, anginás fulladással, kitérhetetlenül Eliot egy verssorára kell gondolnom: I have measured out my life with coffee spoons. Nem is az angol szavakra gondolok, de arra: hányféleképpen alkalmazhatom a sort magyarul József Attilára.

Mindig kávéskanállal adagolták neki, amire vágyott. Kávéskanálkákkal mérték őt magát, a tisztaságát, a kedvességét, a jóságát, s ami a legkegyetlenebb, a legkeserűbb lehetett: a verseit. Kávéskanálka — mindig ez volt a mérték. Kávéskanálkába próbálták beletölteni mindenestül — persze, hogy kicsurgott a kávéskanálkákból."

1905 április 11-én született József Attila Budapesten, a Ferencvárosban, a IX. Gát u. 3. sz. alatti ház egyik földszintes, udvari szoba-konyhás lakásában. (Szülőháza ma emlékmúzeum.)

1908 nyarán tűnt el az édesapja, József Áron, családja úgy hitte, Amerikába vándorolt. Ezt a feltevést látszott megerősíteni utolsó, 1909-ben kelt levele családjához, melyben felveti a kivándorlás lehetőségét.

1910 elején a nehéz anyagi körülmények között élő, egyedül maradt mama menhelybe adja két kisebb gyermekét, így kerül az ötéves József Attila Öcsödre, Gombai Ferenc parasztgazda házához.

1911—1912- es tanévben Öcsödön kezdi meg elemi iskolai tanulmányait.

1912 nyarán tér vissza Budapestre.

1914 elején öngyilkosságot kísérel meg — életében először. 1935-ben *Öngyilkos-*

ság? című önvallomásában írja le a költő ennek történetét.
Kilencéves a háború kitörésekor.

1916 Családi emlékezések szerint ebből az esztendőből való első fennmaradt verse: *De szeretnék gazdag lenni.*

1917 őszén a mama előrehaladt betegsége miatt a két kisebb gyerek újra menhelybe kerül, Monorra. Innen 1918 januárjában József Attila megszökött.

1918 nyarán egy hónapot Abbáziában tölt a Károly király-féle gyermeknyaraltatási akció jóvoltából.

1919. december 27-én éjjel halt meg édesanyja méhrákban. József Attila ekkor anyja szabadszállási rokonainál volt, csak a következő év januárjában jön vissza, ekkor tudja meg, hogy teljesen árva.

1920 elejétől sógora és gyámja, Makai Ödön lakásában él. Egy ideig Nyergesújfalura kerül a szaléziánusokhoz, majd hajós az Atlantica Tengerhajózási Rt-nél. Októberben Makóra kerül gimnáziumba.

1921 nyarán Mezőhegyesen házitanítóskodik.

1922 júniusában öngyilkosságot kísérel meg. A tanév befejeztével Kiszomborban nevelő és kukoricacsősz.
Decemberben jelenik meg első verseskötete Szegeden *Szépség koldusa* címen. A kötethez Juhász Gyula írt előszót.

1923 januárjában otthagyja a gimnáziumot, a két utolsó osztályból összevont vizsgát tesz, és magánúton érettségizik le Budapesten.

1924 *Lázadó Krisztus* című verse miatt istenkáromlásért perbe fogják. Ősszel a szegedi egyetem magyar—francia—filozófia szakára iratkozik be.

1925 *Nem én kiáltok* címmel második verskötete jelenik meg Szegeden. Megválik az egyetemtől Horger Antal professzorral, *Tiszta szívvel* című verse kapcsán támadt összeütközése miatt.

1925 ősszel Bécsbe megy, és beiratkozik a bécsi egyetemre.

1925—26 Bécsben megismerkedik a bécsi magyar emigráció írótagjaival, akik nagy befolyással vannak szellemi, művészi és politikai fejlődésére.

1926 őszén Párizsba utazik és beiratkozik a Sorbonne-ra. Francia nyelvű verseit francia folyóiratok közlik.
Itt kezd a marxizmus elmélyültebb tanulmányozásába.

1927 nyarán egy hónapot Cagnes sur Merben tölt — majd visszatér Budapestre.

1927—28 A budapesti egyetemen kísérli meg tanulmányai folytatását.
Alapvizsgát nem tesz.
Állást kap a Külkereskedelmi Hivatalban mint francia—magyar levelező.

1928 Idegösszeomlással egy ideig szanatóriumba kerül.

1929 Megjelenik *Nincsen apám, se anyám* című kötete.
Ady védelmében hallatja hangját a *Toll* című folyóiratban folyó Ady-vitában.

1930 januárjában a *Toll* című folyóirat közli merész hangú kritikáját Babits Mihály: *Az Istenek halnak, az Ember él* című kötetéről. Az év folyamán szervezetten is kapcsolódik az illegális Kommunista Párthoz.
Összeköti életét Szántó Judittal.

1931 márciusában jelenik meg *Döntsd a tőkét, ne siránkozz!* kötete, melyet néhány nap múlva az ügyészség el is koboztat. Az írót a kötet egész tartalma, különösen azonban a *Szocialisták* című vers bizonyos kitételei miatt osztályelleni izgatás, a Villon: *Vastag Margot-ról szóló ballada* fordítása miatt szeméremelleni vétség vádjával bíróság elé állítják.

1932 *Valóság* címmel József Attila szerkesztésében folyóirat indul, csak egyetlen szám jelent meg belőle.
Külvárosi éj című kötetének megjelenése. Perbe fogják több írótársával (Szimonidesz Lajos, Illyés Gyula stb.) Sallai Imre és Fürst Sándor kivégzése ellen tiltakozó röplap fogalmazásáért.

1933 nyarán hirtelen fellángolt és ellobbanó

szerelem dokumentumaként megszületik Lillafüreden az *Óda*.

1934 Egy ideig Hódmezővásárhelyen, nővérénél él.

Szervezett kapcsolata a mozgalommal erre az időre teljesen megszakadt. Judittal való élete konfliktusokkal terhes. Megjelenik a *Medvetánc*, eddigi versei javát tartalmazó gyűjteményes kötete. A moszkvai írókongresszus éve.

1935 Egy időre szanatóriumba kerül.

A Baumgarten-alapítványtól jutalmat kap.

1936 Ignotus Pállal szerkeszti a márciusban meginduló *Szép Szó* című folyóiratot. Szakít Judittal.

Decemberben megjelenik utolsó verseskötete, a *Nagyon fáj*.

1937 januárjában találkozik Thomas Mannnal. Felolvasó estjére szánt üdvözlőversének felolvasását a rendőrség betiltotta. Februárban utolsó kísérletet tesz arra, hogy állást szerezzen, ekkor szülctik meg álláskérvénye mellékleteként a *Curriculum vitae*.

Nyáron kerül a Szieszta-szanatóriumba. November 4-én este viszi le József Jolán Balatonszárszóra.

December 2-án látogatják meg Balatonszárszón barátai.

December 3-án este hal meg az 1284-es számú tehervonat kerekei alatt.

A FÉNYKÉPEKET KÉSZÍTETTÉK

Bojár Sándor

Jánosi Ferenc

A fedél 2. oldalán: J. A. portréja (Dési-Huber István rajza)

A fedél 3. oldalán: J. A. balatonszárszói sírja 1938-ban

TARTALOM

Bevezetés 5

1. A gyerekkor 11

2. Makói évek 29

3. Szeged, Bécs, Párizs 63

4. „Váratlan csapások" 103

5. A mozgalomban 126

6. Az utolsó esztendők 148

Befejezés 193

Életrajzi kronológia 201

Felelős kiadó a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Réz Pál
Műszaki vezető Jánosa István
Műszaki szerkesztő Ágotai Béláné
Képszerkesztő Zsoldos Vera
A fedélterv Csillag Vera munkája
Megjelent 1970-ben, 25 000 pld-ban, 10,8 (A/5) ív terjedelemben
MSZ 5601-59 és 5602-55 — Sz 1317 — l — 7071

70.0412 Athenaeum Nyomda, Budapest
Íves mélynyomás
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató

JÓZSEF
ATTILA

8,40 Ft

ARCOK ÉS VALLOMÁSOK

József Attila

Az „Arcok és vallomások"-sorozatnak ezt a kötetét Gyertyán Ervin állította össze a rendelkezésre álló dokumentumokból. A könyv összeállítója saját vállalkozásának jellegéről a következőket mondja:

„Köztudomású, hogy József Attila sebeit mindig kitakarta, hogy életét minden átköltés és minden rejtjelzés nélkül, a maga nyers és hiteles valóságában avatta költészetté, az őszinteségnek, a számadásnak, a tudatosításnak azon a hőfokán és azzal a szenvedélyességgel, ami világirodalmi rangjának és eredetiségének egyik legfontosabb tényezője.

Ez a kis könyvecske nem lép fel tehát, és nem is léphet fel azzal a törekvéssel, hogy a költő arcképét önmagában, a maga teljességében megrajzolja. Mindössze segédkönyv és kiegészítő olvasmány kíván lenni a költő verseinek olvasásához, amellyel voltaképpen együtt adja teljes emberi arcképét. Célunk, hogy a költő emberi dokumentumai, levelei, feljegyzései és életének állomásaira, fordulataira leginkább utaló költeményei segítségével közelebb vigyük az olvasókat ahhoz az emberhez, aki József Attila volt, s aki a maga emberi tulajdonságaival, érzésvilágával, intellektuális habitusával, egyéni és társadalmi élményeivel az emberi aranyfedezetét adja századunk egyik legkiemelkedőbb magyar költői teljesítményének, a szocialista líra világviszonylatban is egyik legrangosabb jelentkezésének".

E dokumentumgyűjteményt gazdag képanyag illusztrálja.

A kötet második kiadásban jelenik meg.